

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

EBÛ ABDÛLMELİK EL-BÛNÎ VE TEFSÎRU'L-
MUVATTA' ADLI ESERİNDE HADİS ŞERHÇİLİĞİ

Ayşe KARABULUT
18810601016

Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Prof. Dr. Mehmet EREN

Konya-2022

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ayşe KARABULUT		
	Numarası	18810601016		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Hadis		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet EREN		
Tezin Adı	Ebû Abdülmelik el-Bûnî'nin Tefsîru'l-Muvatta' Adlı Eserinde Hadis Şerhçiliği			

Bu çalışmada, H. IV. asrın sonu ve V. asrın başında yaşamış, Ebû Abdülmelik el-Bûnî'nin Tefsîru'l-Muvatta' isimli Muvatta' şerhi incelenmiştir. Araştırmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Araştırmamızın giriş bölümünde Ebû Abdülmelik el-Bûnî'nin yaşadığı dönem, hayatı, hocaları, öğrencileri, ilmi kişiliği incelenmiştir.

Birinci bölümde Tefsîru'l-Muvatta'nın Bûnî'ye nisbeti, yazma ve matbu nüshaları, muhtevası ve metodu açıklanmıştır. Eser kullanılan kaynaklar tespit edilmiş Muvatta şerhleri arasındaki önemine vurgu yapılmıştır. Bu bölümde son olarak Bûnî'nin Malik'in görüşleri karşısında ki tutumuna yer verilmiştir.

İkinci bölümde Bûnî'nin Tefsîrul Muvatta' eserinde hadisleri şerh etme yöntemi, senet ve metinlere dair açıklamalarına yer verilmiştir. Mezheplerin görüşlerine yer verdiği örnek rivayetler zikredilmiş fıkah usulündeki terimlere ve kavramlara ne derece yer verdiği ile ilgili bilgi verilmiştir. İhtilafı görülen rivayetler hakkındaki değerlendirmelerine yer verilmiştir. Son olarak itikadi ve kelami meseleler hakkındaki görüşleri belirtilmiştir.

Sonuçta ise Bûnî ve Tefsîru'l-Muvatta' hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Ebû Abdülmelik, El-Bûnî, Tefsîru'l-Muvatta', Şerh, Hadis, Malik

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
ABSTRACT

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Ayşe KARABULUT		
	Student Number	18810601016		
	Department	Basic Islamic Sciences / Hadith		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Mehmet EREN		
Title of the Thesis/Dissertation	Abu Abdulmelik al-Buni and his method of hadith commentary in his work Tafsir al-Muvatta			

İn this study, Abu Abdulmelik al-Buni, who lived in the end of fourth century and beginning of fifth century in Hijri, has examined the commentary of Muvatta with name of Tafsir al-Muvatta. Our research consists of an introduction and two parts.

İn the introduction part of our research, the period in which Abu Abdulmelik al-Buni lived, his life, teachers, students, scientific personality were examined.

İn the first chapter, the ratio of Tafsir al-Muvatta to Buni, its manuscript and printed copies, its content and method are explained. The sources used in the work have been identified and its importance among Muvatta commentaries has been emphasized. Finally in this section, Buni's attitude towards Malik's views is given.

İn the second part, Buni's metod of commenting on the hadiths in his work Tafsir al-Muvatta his explanations about the hadith text are given. His evaluations about the hadith texts that are seen to be controversial are included. Finally, his views on the theological and kelim issues are stated.

As a result, a general evaluation has been made about Buni and Tafsir al-Muvatta.

Keywords; Abû Abdulmelik, al-Buni, Tefsir al-Muvatta, , Hadith, Malik, Annotation

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
ÖN SÖZ	vi
GİRİŞ	1
1. ÇALIŞMA HAKKINDA BİLGİLER	1
1.1 Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	2
2. EBÛ ABDÛLMELİK EL-BÛNÎ	5
2.1. Yaşadığı Dönem.....	5
2.2. Hayatı	9
2.3. Hocaları ve Talebeleri.....	12
2.4. İlmî Kişiliği ve Eserleri.....	18
BİRİNCİ BÖLÜM	23
TEFSİRÜ'L-MUVATTA'	23
1. ESERİN ADI VE MÜELLİFE NİSPETİ	23
2. YAZMA VE MATBU NÜSHASI	26
3. MUHTEVASI VE METODU	26
4. KAYNAKLARI	35
4.1. Muvatta' Nüshaları ve Şerhleri	36
4.2. Hadis Kaynakları	38
4.3. Fıkıh Kaynakları	42
4.4. Diğer Kaynaklar	43
5. MUVATTA' ŞERHLERİ ARASINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ	43
1. İbn Abdilber'in (ö. 463) <i>el-İstizkâr</i> 'ı.....	45
2. İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543) <i>Kitâbü'l-Mesâlik</i> 'i	46
3. Zürcânî'nin (ö. 1122) <i>Şerhu'z-Zürcânî</i> 'si	49
6. MÂLİK'İN GÖRÜŞLERİ KARŞISINDAKİ TUTUMU	50
İKİNCİ BÖLÜM	54
EL-BÛNÎ'NİN HADİS ŞERHÇİLİĞİ	54
1. SENETLERE DAİR AÇIKLAMALARI	54
1.1. İttisal ve İnkita' ile İlgili Değerlendirmeleri	55
1.2. Ravilerle İlgili Verdiği Bilgiler	59

2. METİNLERE DAİR AÇIKLAMALARI.....	62
2.1. Garip Lafız, Kavram ve Cümleleri İzah Etmesi	62
2.2 Rivayet Farklılıklarına Değınmesi	64
3. FIKHİ HÜKÜMLER ÜZERİNDE DURMASI	65
3.1. Mâlikî Mezhebi'nin Görüş ve Delillerine Yer Vermesi.....	66
3.2. Ebû Hanîfe'nin Görüş ve Delillerine Yer Vermesi	67
3.3. İmam Şafî'nin Görüş ve Delillerine Yer Vermesi.....	69
3.4. Fıkıh Usulü ile İlgili Bilgilere Yer Vermesi.....	70
4. HADİSLERDE GÖRÜLEN İHTİLAFLARA YAKLAŞIMI.....	71
5. İTİKADİ VE KELAMİ MESELELERE DEĞİNMESİ.....	72
SONUÇ.....	74
KAYNAKÇA.....	77

KISALTMALAR

c.c	: Celle celâluhû
r.a	: Radiyallâhu anh
s.a	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
b.	: İbn
bk.	: Bakınız
c.	: cilt
Hz.	: Hazreti
nşr	: Neşreden
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
tsh.	: Tashih eden
ö.	: Vefat tarihi
yay.	: Yayınları

ÖN SÖZ

Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s) insanlık tarihinin en mümtaz şahsiyetidir. Onun sünneti de dinin iki aslından biri sayılır. Efendimizin sünnetini ve sözlerini son derece titiz çalışmalarla sonraki nesillere aktarmak için çalışmış sayısız hadis âlimi vardır. Dini Peygamberimiz (s.a) ile birlikte yaşamış Medîne halkının uygulamalarıyla (amel-i ehl-i Medîne) beraber sahabe kavillerini ve tabiîn fetvalarını toplayarak günümüze taşıyan âlimlerden biri de İmam Mâlik 'tir (ö. 179/795).

İmam Mâlik muhaddis olmasının yanında fikhî bir mezhebin kurulmasına öncülük etmiş önemli bir fakihtir. Sahih hadisleri ve sahabe uygulamalarını kaydettiği eseri *Muvatta'* erken dönem fıkıh kaynakları içerisinde yer almaktadır. Malik'in görüşlerini de ihtiva eden bu eserin daha iyi anlaşılması için birçok şerh kaleme alınmıştır. Hicrî III. yüzyılın sonu ve IV. yüzyılın başında yaşamış olan Ebû Abdülmelik el-Bûnî (ö. 440'tan önce) ona şerh yazan âlimlerden biridir. Hadis ilminin deryalarına bir damla katkı sunabilmek adına hazırlanmış tezimde Ebû Abdülmelik el-Bûnî ve *Tefsîrul Muvatta'* isimli eseri incelenmiştir. Bûnî'nin hayatı ve *Tefsîru'l-Muvatta'* eserinde hadisleri şerh etme yöntemi ele alınmıştır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynaklarından bahsedilmiş, Ebû Abdülmelik el-Bûnî'nin yaşadığı dönem, hayatı, hocaları, talebeleri ve ilmi kişiliği incelenmiştir. Birinci bölümde *Tefsîru'l-Muvatta'*ya dair bilgiler zikredilmiş, eserin *Muvatta'* şerhleri arasındaki konumu üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde el-Bûnî'nin hadis şerh yöntemi, fikhî hükümleri inceleme metodu, hadislerde görülen ihtilaflara yaklaşımı, itikâdî ve kelâmî meselerle ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Sonuçta da Ebû Abdülmelik el-Bûnî'nin hayatına ve şerhçiliğine dair yaptığımız tepitler özetlenmiştir.

Şüphesiz zahmetli ancak bir o kadar da zevkli bu çalışmanın teşekkülünde pek çok kişinin katkısı olmuştur. Tez konusu belirlememde yardımcı olan, tavsiye ve eleştirileriyle çalışmanın her aşamasını yöneten, okuyup tashihleriyle tezin gelişimine katkıda bulunan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet EREN' e teşekkürlerimi arz ederim. Tez konum olan *Tefsîrû'l-Muvatta'*yı beraber okuyarak anlaşılmasında bana destek olan değerli dostum Nazife Ünalmiş'a da teşekkürü bir borç bilirim.

Bu süreçte engin sabır ve hoşgörüsünden dolayı kıymetli anne ve babama, her an desteğini hissettiren kız kardeşlerim Zeynep ve Liva'ya, çalışmamı okuyarak destek olan kardeşim Ali'ye, çalışmanın her anında desteğini esirgemeyen yegane dostum Fatma Karabulut'a ve ismini tek tek sayamadığım tüm dostlarıma minnetlerimi ifade etmek isterim.

Gayret bizden tevfik Yüce Allah'tandır.

Ayşe KARABULUT

Konya, 2022

GİRİŞ

1. ÇALIŞMA HAKKINDA BİLGİLER

1.1 Araştırmanın Konusu ve Amacı

Hadislerin tedvin edilmesinin ardından başlayan tasnif faaliyetinde Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) *el-Muvatta'* isimli eseri önemli bir yere sahiptir. Zira *Muvatta'* fikhî meseleleri açıklamada hadislerin yanı sıra sahabe görüş ve fetvalarına, tabiinin içtihatlarına, Medine ehlinin uygulamalarına yer verilen, hadis ve fikhî cem eden özel bir eserdir. İslam Hukuku'nun ilk fikh ve hadis kitabı sayılmaktadır. Ayrıca Mâlik'in hadislerin ve senetlerin sıhhatini bilme konusunda otorite olması eserinin önemini artırmaktadır.

Muhtevası ve yazılmış ilk eserlerden olmasından ötürü hadis edebiyatında *Muvatta'*nın mühim bir kaynak olduğu hususunda şüphe yoktur. Hicrî II. asırda kitap ve bab tasnifi ile yazılan ilk eserlerden biri kabul edilmektedir.¹ İmam Mâlik'e göre kitabında bulunan rivayetlerin tamamı sahihtir.² İmam Şâfi (ö. 204/820) de *Muvatta'* Kur'an'dan sonra en güvenilir kaynak kabul etmiştir.³

Muvatta' üzerine özellikle şerhler başta olmak üzere günümüze kadar birçok çalışma yapılmıştır. İbn Abdilber en-Nemerî (ö. 463/1071), Ebü'l Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081), İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), Suyutî (ö. 911/1505), Şah Veliyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), Muhammed Tâhir b. Âşûr (ö. 1879-1973) gibi âlimler *Muvatta'*ya şerh yazanlar arasındadır. Ona şerh yazanlardan biri Ebû Abdülmelik el-Bûnî (ö. 440'tan önce) olup eseri *Tefsîru'l-Muvatta'* ismiyle neşredilmiştir. Diğer şerhler kadar meşhur olmasa da kendine has üslûbu ve yönteminden ötürü bu eser kanaatimizce değerli bir çalışmadır.

¹ Ahmet Özel, "Malik b. Enes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/506.

² M. Yaşar Kandemir, "Muvatta'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 31/414.

³ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Menâkıbü's-Şâfi*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, (Kahire), 1389/1970, 1/503-507; İbn Abdilber, Ebî Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî el-Endülüsî, *el-İstizkâr*, thk. Abdulmu'tî Emîn K'alâcî, (Dâru'l-Va'y; Kahire, 1993), 1/167.

Yaptığımız araştırmalarda Bûnî ve *Tefsîru'l-Muvatta'* hakkında müstakil bir çalışma tespit edemedik. Bu boşluğu doldurmayı hedefleyen çalışmamızda önce Ebû Abdülmelik el-Bûnî'nin hayatı hakkında bilgi verip *Muvatta'* şârihleri arasındaki yerine dikkat çekeceğiz. Daha sonra *Tefsîru'l-Muvatta'* isimli şerhinde *Muvatta'* rivayetlerinin nasıl şerh edildiği, şerhte hangi yöntemlere başvurulduğu, önceki ve sonraki şerhler ile mukayesesini ele alarak hadis edebiyatındaki yerini ortaya koymaya çalışacağız.

İbn Abdilber ve Bâcî müellifimiz Bûnî ile muâsır olan şârihlerdir. Bu iki âlimin şerhlerine Bûnî'nin şerhine kıyasla daha çok itibar edilmiş ve üzerlerine daha fazla çalışma yapılmıştır. Bûnî'nin şerhinin aynı alakayı görmemiş olması tarafımızca aydınlatılması gereken bir husus olarak görüldüğünden çalışmamızın amaçları arasında yer almaktadır.

1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

1.2.1. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma giriş ve iki bölüm olarak planlanmıştır. Girişte Bûnî'nin hayatı, hocaları, talebeleri, ilmî kişiliği ve eserlerine dair bilgiler verilecektir. *Tefsîru'l-Muvatta'* yı tahkik eden el-Mesîlî eserin baş tarafına yazdığı mukaddimede Bûnî ve eseri hakkında kaynaklardaki malumatı derlemiştir. Bûnî hakkında bilgi veren tabakât ve terâcim türü eserler incelenerek daha detaylı bilgilere ulaşılmaya çalışılacaktır.

Birinci bölümde, *Tefsîru'l-Muvatta'* etraflı şekilde incelenecek ve *Muvatta'* şerhleri arasındaki yeri ve kendinden sonraki şerhlere etkisi tespit edilecektir. Kendinden sonraki *Muvatta'* şerhlerine etkisini göstermek için İbn Abdilber'in (ö. 463 /1071) el-İstizkâr'ı, Bâcî'nin (ö. 474 /1081) *el-Müntekâ'sı*, İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543 /1148) *Kitâbü'l-Mesâlik'i*, Zürkânî'nin (ö. 1122 /1710) *Şerhu'z-Zürkânî'* sinde ondan yapılan alıntılara işaret edilecektir.

İkinci bölümde ise, *Tefsîru'l-Muvatta'* eseri özelinde Bûnî'nin hadis şerhçiliği incelenecektir. Eser baştan sona okunarak müellifin şerh yöntemi, başvurduğu kaynaklar, fikhî hükümlere ve mezhep imamlarının görüşlerine ne derece yer verdiği, hadislerde görülen ihtilaflara yaklaşımı, kelâmi meselelere değinmesi, *Muvatta'nın*

bab başlıklarını değerlendirmesi gibi hususlar ele alınacaktır. Başvurduğu kaynaklar incelenirken Bûnî'nin alıntı yaptığı matbu eserlerde alıntı yerlerine işaret edilecektir.

Çalışmamızda *Tefsîru'l-Muvatta'* dipnotlarında rivayetlere daha kolay ulaşılması için hadis numaraları parantez içerisinde belirtilerek okuyucunun istifadesine sunulacaktır.

Ayet mealleri için Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanmış meal esas alınacak, ayet ve sure numaraları dipnotlarda zikredilecektir. Hadislerin kaynak gösteriminde *Concordance* usulüne uyulacaktır. *Kütüb-i Tis'a* hariç müellif ve kaynak adları ilk dipnotta tam olarak sonraki dipnotlarda ise kısa şekilleriyle zikredilecektir.

1.2.2. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızın temel kaynağı *Tefsîru'l-Muvatta'*ın, Ebû Ömer Abdülaziz es-Sağîr ed-Duhan el-Mesîlî tarafından tahkik edilmiş nüshasıdır.

Bûnî'nin hayatı ile ilgili ilk bilgiler, kendisinden sonra yaşamış olan İbn Mâkûlâ'nın (ö. 475/1082'den sonra) *el-İkmâl* isimli eserinde bulunmaktadır, daha önceki kaynaklarda bir bilgi tespit edemedik. Mevcut bir otobiyografisi bulunmadığından Bûnî'ye dair bilgileri, fıkıh ve hadis âlimlerinin yer aldığı fihrist ve tabakât türü eserlerden derleyip değerlendirmeye çalıştık.

Bûnî'nin hayatı ile ilgili ilk bilgiler, kendisinden sonra yaşamış olan İbn Mâkûlâ'nın (ö. 475/1082'den sonra) *el-İkmâl* isimli eserinde bulunmaktadır. Mevcut bir otobiyografisi bulunmadığından Bûnî'ye dair bilgileri, fıkıh ve hadis âlimlerinin yer aldığı fihrist ve tabakât türü eserlerden derleyip değerlendirmeye alınacaktır.

Bûnî'nin *Tefsîru'l-Muvatta'*ı telif ederken kullandığı birçok kaynak bize de kaynaklık edecektir. Bûnî'nin yararlandığı kaynaklara çalışmamızda ayrı bir başlık altında yer verileceğinden şimdilik burada zikretmeye gerek görmüyoruz.

Hadis ilmine ait istilahlara açıklamasına dipnotlarda yer verilecektir. Böylelikle metinde kullanılan ve okuyucu açısından bilinmesi gerekli olan kavramlar açıklanacaktır.

Bûnî'nin hayatı ile ilgili araştırmalarda tabakât ve terâcim türü eserlerden faydalanılacaktır. Biyografisi için yararlanacağımız başlıca eserlerin kronolojik sırayla şöyledir;

- 1) Humeydî (ö. 488/1095), *Cezvetü'l-Muktebis fî Zikri Vülâti'l-Endelüs*
- 2) Kâdı İyaz (ö. 544/ 1149), *Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l Mesâlik*
- 3) Dabbî (ö. 599/1203), *Buğyetü'l-Mültemis fî Târihi Ricâli Ehli'l-Endelüs*
- 4) İbn Beşküvâl, (ö. 578/1183), *Kitâbü's-Sıla fî Târihi Eimmeti'l-Endelüs*
- 5) Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mûcemü'l-Büldân*
- 6) Zehebî (ö. 748/1348), *Târîhu'l-İslâm*
- 7) İbn Ferhûn (ö. 799/1397), *ed-Dîbâcü'l-Müzheb*
- 8) İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *Tefsîru'l-Müntebih ve Lisânü'l-Mîzân*

Tefsîru'l-Muvatta'in, *Muvatta'* şerhleri arasındaki önemi ve kendisinden sonraki şerhlere etkisi konusunda başvuracağımız başlıca eserler şunlardır:

- 1) el-Kanâzî (ö. 413/1022), *Tefsîru'l-Muvatta'*
- 2) İbn Abdilber (ö. 463/1071), *el-İstizkâr*
- 3) el-Bâcî (ö. 474/1081), *el-Müntekâ*
- 4) İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), *Kitâbü'l-Mesâlik*
- 5) Zürkânî (ö. 1122 /1710), *Şerhu'z-Zürkânî*
- 6) Kandehevî (ö. 1898-1982), *Evcezü'l-Mesâlik ilâ Muvatta'i Mâlik*

Tefsîru'l-Muvatta'daki garip lafız, kavram ve cümleleri açıklarken İbn Habîb es-Sülemî'nin (ö. 238/853) *Kitâbü Ğarîbü'l-Hadis* ve *el-Vâziha* isimli eserler dkkat çekektedir. Bûnî, lugat ilmine ehemmiyet vermiş, kelime ve cümlelerde bulunan müphemlikleri ve açıklamaya ihtiyaç bulunan kısımları izah etmeye özen göstermiştir. Hadislerin şerhini yaparken İbn Habîb'in eserlerine başvurarak 98 yerde ondan alıntılar yapmıştır. İmam Mâlik'in ve talebelerinin görüşlerini sistematik bir şekilde toplayan ve Mâlikî mezhebinin ilke ve kurallarının oluşumuna büyük katkısı olan İbn Habîb, Sahnûn'un Kuzey Afrika'da yürüttüğü Mâlikî mezhebini temsil etme faaliyetlerini Endülüs'te yürütmüştür. Nitekim İbn Abdilber, "*Hadisin disiplin olarak*

Endülüs'e gelişi İbn Habîb sayesinde olmuştur" demiştir.⁴ Öyle ki İbn Habîb'in *el-Vâziha* eseri Mâlikî mezhebinin ilk ana kaynaklarından biri kabul edilmiştir.

Klasik kaynaklarda ki hadis şerh literatürünü incelediği eserinde *Muvatta'* üzerine yazılmış şerhleri de ele alan Mustafa Macit KARAGÖZOĞLU'nun "*Hadis Şerh Literatürü*" eserinden Bûnî'nin *Muvatta'* şerhleri arasındaki yerini ortaya koymamızda büyük katkısı olmuştur. Rahile Kızılkaya YILMAZ'ın "*Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivayetler*" isimli doktora tezinden de Bûnî'nin senetlere dair yaptığı değerlendirmeleri izah ederken yararlanılmıştır.

Son olarak Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin çalışmamızın farklı bölümlerinde özellikle de Bûnî'nin hocaları ve öğrencilerini incelediğimiz bölümde büyük katkısı olmuştur.

2. EBÛ ABDÛLMELİK EL-BÛNÎ

Burada *Tefsîru'l-Muvatta'* müellifi Ebû Abdülmelik el-Bûnî'yi tanıtacağız.

2.1. Yaşadığı Dönem

Ebû Abdülmelik el-Bûnî hicri IV. asrın son çeyreği ve V. asrın ilk yarısında yaşamış bir muhaddis ve fakihtir. Öncelikle müellifin yaşadığı Endülüs'te ilmî duruma ve hadis ilminin yerine değinmek kanaatimizce faydalı olacaktır.

Endülüs'teki hadis ilmi çalışmalarının Doğudaki hadis faaliyetlerini zamansal olarak bire bir takip ettiği söylenemez. İslamiyet'in Endülüs'e gelişi fethedildikten sonra gerçekleştiği için Doğudaki eserlerde yapılan seyahatler sonucu peyderpey buraya ulaşabilmiştir.⁵ Bölgenin İslamiyetin yayıldığı ana merkeze yani Hicaz'a olan uzaklığı gelişmelerin takip edilmesini zorlaştıran önemli bir etkidir. Nitekim İslam'ın ortaya çıktığı ve yayıldığı coğrafya ile Endülüs arasındaki mesafe tedvin faaliyetlerinin geç yansımaya sebep olmuştur. "Doğu İslâm dünyasındaki bir çalışmanın Endülüs'e ulaşması yaklaşık 30-40 senedir. Mâlik'in *el-Muvatta'*ı buna örnek verilebilir. Endülüs'e *el-Muvatta'*ın Ziyâd b. Abdurrahman eş-Şabtûn

⁴ Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru a'lami'n Nübelâ'*, thk. Şuayb el Arnaûd, (Müessesetü'r-Risâle, Beyrut) 12/106.

⁵ Yusuf Acar, *Endülüs Hadisçiliği ve İbn Abdilber*, (Ankara: TDV Yay., 2020), 13.

(ö.199/814) tarafından getirildiği belirtilmektedir. Ziyâd b. Abdurrahman eş-Şabtûn, Mâlik'in öğrencilerindedir. O vefat edinceye kadar yanından ayrılmamıştır. *el-Muvatta*, Ebû Cafer el-Mansûr'un isteğiyle 159/776 yılında yazılmıştır. Mâlik, 179/795 yılında vefat ettiğinde *el-Muvatta*'ın yazılmasının üzerinden en az yirmi yıl geçmiştir. Ziyâd b. Abdurrahman eş-Şabtûn Mâlik'in vefatından ne kadar sonra Endülüs'e döndüğü bilinmemektedir. Endülüs'e *el-Muvatta*'ı getiren başka âlimler de vardır. Onların *el-Muvatta*'ı getirmeleri ise Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'ye (ö.234/848) kadar devam etmektedir. *el-Muvatta*'ın yazıldığı tarihle Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin Endülüs'e dönüşü arasında en az kırk sene vardır. Dolayısıyla belirttiğimiz gibi 30-40 sene ifadesi ortalama bir rakamdır. *el-Muvatta*'ın Endülüs'e geliş süreci de bunu doğrulamaktadır. Bahsedilen süreç ilk 100–150 yıllarında meydana gelmiştir. Daha sonra Doğu İslâm dünyasındaki gelişmeler kısa zamanda Endülüs'e yansımıştır.”⁶

Hicrî ilk iki asırda tedvini tamamlanan hadisler kitap haline getirilmiştir. Konularına göre tasnif edilerek musannef, sahâbi isimlerine göre sıralanarak müsned türü eserler telif edilmiştir. Doğuda temel hadis kaynakları telifi ve hadis eğitim-öğretim usulleri oluşmaya başlamıştır. Ancak Endülüs'te hadis alanındaki müstakil eserlerin yazımı daha geç döneme kalmıştır. Nitekim hem Endülüs'ün fethinde geç kalınması sebebiyle burada sahabe ve tabiûn nesline rastlanmaması, hem Hristiyanlarla yaşanan siyasi istikrarsızlık, hem de Emevi-Abbasi çekişmesi gibi nedenler hadis faaliyetlerinin geriden takip edilmesine sebep olmuştur.⁷ Endülüs'ün fethi sonrasında Kuzey Afrikalı Müslümanların fethedilen yerlere yerleştirilmesi Kuzey Afrika'ya hâkim olan Mâlikî mezhebinin Endülüs'e taşınmasında önemli rol oynamıştır.⁸ *Muvatta'nın* İmam Mâlik'in yaşadığı süreç içerisinde Endülüs'e ulaşması Mâlikîliği destekleyen ve yayılmasını hızlandıran bir diğer etken olmuştur. Yaşanan gelişmelerden hareketle Endülüs hadisçiliğinde, *Muvatta'* eksenli çalışmaların yapılması kaçınılmaz olmuş Emevî idaresinin yerleşmesi ve siyasi istikrar sağlandıktan sonra çeşitli ilimlere yer verilmiştir.⁹ Sonuç olarak hicri I. ve II. asırda Doğuda hadis alanında telif eserler mevcut iken Endülüs'te *Muvatta'nın* yaygın olması

⁶ Mustafa, Öztoprak, *Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Aşamaları*, Marife, (2012), 183-197.

⁷ Acar, *Endülüs Hadisçiliği ve İbn Abdilber*, 110-111.

⁸ Acar, *Endülüs Hadisçiliği ve İbn Abdilber*, 111.

⁹ Acar, *Endülüs Hadisçiliği ve İbn Abdilber*, 111.

mezhep ve fıkıh çalışmalarını ön plana çıkarmıştır. Genel olarak fikhî mülâhazalar yapılarak *Muvatta'* ile iktifa etmişlerdir.

Aynı şekilde Hicrî III. asır temel hadis kaynaklarının yazıldığı bir asırdır. *Sahihayn* ve *Sünen-i Erbaa* olarak adlandırılan bu eserler devamında birçok eserin yazılmasına kaynaklık etmiştir. Doğuda ki ravilerin cerh ve ta'dil durumlarını açıklayan cer-ta'dil, hadislerin sıhhatini bozan illetlerin derlendiği ilelü'l hadis, hadislerdeki garip lafız ve kelimeleri açıklayan garîbü'l-hadis konularında da eserler telif edilmiştir. Hadisin altın çağı olarak adlandırılan bu asırda Abdülmelik b. Habîb el-İlbîrî (ö. 238/852), Muhammed b. Sahnûn (ö. 256/869), Bakî b. Mahled (ö. 276/889), Muhammed b. Vaddâh (ö. 287/900), Endülüs'te hadis ve fıkıh alanında öne çıkan isimler olmuşlardır.¹⁰ Hadisin toplumun nazarında yükselmesine vesile olan bu isimler fıkıh merkezli ilim anlayışından hadis merkezli ilim anlayışına geçişi sağlamışlardır. Özellikle İbn Habîb'in kurduğu ders halkarı hadis okunmasını ve rivayet edilmesini yaygınlaştırarak hadis talebelerinin çoğalmasına vesile olmuştur.

Hicrî IV. asırda hadis kaynaklarının telifi büyük ölçüde tamamlanmış ve hicri III. asırda hadislerin rivayet edildiği gibi bu asırda artık kitaplar da hocalardan öğrencilere rivayet edilmeye başlanmıştır. IV. asır rivayet ifadesinin yalnızca hadisler için değil eserlerin rivayeti anlamında da kullanıldığı bir dönemdir. Nasıl ki bir öğrenci hocasından hadisi sem'a yoluyla dinlemiş, kıraat yoluyla hocasına tekrar okumuş ve icazet ile hadisleri rivayet etmeye hak kazanmış ise kitaplar için de aynı yöntemler uygulanmıştır.¹¹

Eser rivayeti ile birlikte, bir eserin rivayet hakkını alanlardan birinin hocasını ve bu hocadan eseri tahammül eden diğer öğrencileri kaydetmesiyle sema kayıtları yazılmaya başlanmıştır. Rical kitaplarının temelini oluşturan bu kayıtların geliştirilmesi ile mu'cem ve fehrese türü eserler de hicri IV. ve V. asırda telif edilmeye başlanmıştır. Hadisin usulüne dair eserlerin yazılmaya başlanması, müsned mucem türü eserlerin telifi, ilk şerhlerin kaleme alınması gibi muhtelif çalışmalardan dolayı

¹⁰ Öztoprak, Mustafa, *Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Aşamaları*, 191.

¹¹ Acar, *Endülüs Hadisçiliği ve İbn Abdilber*, 31.

hicri IV. ve V. asır hadis alanında telif yönünden zengin bir dönem olarak tanımlanabilir.

Hadis ilminde ki telif faaliyetlerinin hızla ilerlediği IV. ve V. asırda, Bûnî'nin yaşamış olduğu Endülüs'teki hadis ilminin durumu ise şöyledir:

Hicri IV. asrın sonu ve V. asrın başında Endülüs hadisçiliğinin temellerini oluşturan eserler telif edilmeye başlanmıştır. Asîlî (ö. 392/1002), İbn Battâl (ö. 402/1011-12), İbn Hazm (ö. 456/1064) ve İbn Abdilber (ö. 463/1071) gibi âlimler *Muvatta'* eksenli eserler telif ederek Endülüs hadisçiliğini temsil eden isimler olmuşlardır.

Bûnî'nin yaşamış olduğu hicri IV. ve V. asır Endülüs'ten Doğu'ya yapılan rihlelerin zirve yaptıkları bir dönemdir.¹² Ancak Bûnî'nin güzergâhı Endülüs'ten yapılan diğer rihleler içerisinde en az tercih edileni olmuş, genellikle doğuya seyahat eden muhaddisler Hicaz bölgesine uğrayarak umre yapmışlardır.¹³ Bûnî, kendisiyle aynı dönemde Endülüs'te yaşamış ve *Muvatta'* çalışmalarıyla meşhur olmuş İbn Abdilber ve Asîlî gibi âlimler kadar dikkat çekmemiştir. Bunun sebebi *Muvatta'* eksenli çalışmalarına çoğunlukla seyahatleri sırasında ve Bûne' ye taşındıktan sonra devam etmesidir diyebilir. Nitekim Bûne'nin Cezayir'in fazla bilinmeyen, ilim merkezlerine uzak ve rihle güzergâhları dışında bir şehir olması Bûnî'nin ve eserlerinin geri planda kalmasına neden olmuş olabilir. Ancak Bûnî'nin *Tefsîru'l-Muvatta'* eseri muhtevası, kaynakları ve fıkıh tartışmalarının zenginliği açısından İbn Abdilber'in şerhine çok yaklaşmış, İbn Hazzâ' ile İbn Abdilber dönemi arasındaki önemli bir şerhtir.¹⁴ Bulduğu coğrafyanın etkisiyle gereken dikkati çekememiştir.

¹² Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, (İstanbul; , Kayhan Yay, 2017), 109.

¹³ Fatma Büşra Çoban, *Endülüs'lü Muhaddislerin Rihleleri (Hicri İlk Dört Asır)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, 38.

¹⁴ M. Macit Karagözoğlu, *Hadis Şerh Literatürü I*, (İstanbul; İFAV Yay., 2020), 62.

2.2. Hayatı

Bûnî, Ebû Abdülmelik¹⁵ Mervan b. Ali¹⁶ el-Bûnî el-Esedî el-Kurtubî el-Kattân el-Berkî¹⁷ el-Mâlikî'dir.¹⁸ Künyesi Ebû Abdülmelik'dir. Benî Esed kabilesine nispetle Esedî, Kurtuba şehrinde doğduğundan Kurtubî, babası ile pamuk ticareti yaptığından Kattân, Cezayir'in doğusundaki Bûne (bugün ki ismi ile Annâba) kasabasında ikamet etmesinden ötürü Bûnî, Mâlikî mezhebine nispetle de Mâlikî nisbeleriyle zikredilmektedir.

Kaynaklarda Bûnî'nin Mervan b. Muhammed nisbesi de geçmektedir. Burada nispet edildiği kişi dedesidir. Nitekim İzzeddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Lübâb fî tehzîbi'l-Ensâb* eserinde Bûnî'nin dedesine nispet edilmesi şöyle ifade edilmiştir: “أبو عبد الملك مَرْوَان بن مُحَمَّد الأَسَدِي البُونِي الفَقِيهِ المَالِكِي من كبار أَصْحَاب أَبِي الحَسَنِ القَائِسِي كَانَ من اهل الأَنْدَلُس وانتقل إلى أفريقية وَأقام ببونة إلى أن مات قبل سنة أَرْبَعِينَ وَأَرْبَعَمِائَةٍ وَهِيَ أَيْضًا نِسْبَةٌ إلى جد المنتسب إِلَيْهِ وَهُوَ الوَلِيد بن Ebû Abdülmelik Mervan b. Muhammed el-Esedî, Ebî Hasan el-Kabisî'nin ashabının büyüklerinden ve Mâlikî fukahadandır.

¹⁵ İbn Mâkûlâ, Ali b. Hibetullah, *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif fi'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*, (Darü'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut), 1/371; Kâdı İyaz, *Tertîbü'l Medârik*, 1/497.

¹⁶ Burhâneddîn İbn Ferhûn, , Ebû'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b.-Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî, *ed-Dîbâcü'l-müzzeb fî ma'rifeti a'yâni ulemâ'i'l-mezheb*, nşr. Me'mûn b. Muhyiddîn el-Cennân, (Beyrut, 1417/1996), 172.

¹⁷ Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhu'l-İslâm ve Vefâyati'l-Meşâhîr ve'l-Â'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, I- LII, (Beyrut, 1413/1993), 7/421; Yalnızca Zehebî'de geçen bu künye için eserin muhakkiki Müseyli “Berkî Tarablus'ta bir köydür, Zehebî “البوني” kelimesini yanlış okuyarak “البرقي” olarak yazmış olabilir.” demiştir; Bûnî, , Ebû Abdülmelik Mervan b. Ali el-Bûnî (440/1048'den önce), *Tefsîrû'l-Muvatta'*, thk. Ebû Ömer Abdülaziz es-Sağîr Duhan el-Müseyli, (Dimaşk, 1433/2012), 1/26.

¹⁸ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 2/616. Biyografisi için ayrıca bk. Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh (Fettûh) b. Abdillâh, *Cezvetü'l-Muktebis fî zikri vülâti'l-Endelüs ve esmâ'i ruvâti'l-hadîs ve ehli'l-fikh ve'l-edeb ve zevi'n-nebâhe ve's-şi'r*, thk. İbrahim el-Ebyârî, (Beyrut, 1363/1963), 123; Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman el-Muallimî, (Haydârâbad), 2/364-365; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, 447; Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh, *Mücemü'l-Büldân*, (Beyrut, Dâru Sâdır, ts.), 1/512; Hâzîmî, Ebû Bekir Muhammed b. Musa, *el-Emâkin Me'tefeka lafzuhu ve'ftereka müsemmâhü min el-emkeneti*, thk. Hamed b. Muhammed el-Câsir, (Dar'ül Yemâme li'l-bahs ve't-terceme ve'n-Neşr, Riyad), 1/145; İbnü'l- Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, 1/188; Safedî, Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhüddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmet Arnavut, (nşr. Daru İhyai't-Turas el-Arabî, Beyrut, 1420/2000), 3/434; İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Tefsîru'l-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih*, (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvi-M. Ali en-Neccâr, Kahire, 1386/1967), 46; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 7/369; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, (thk. Dâiretü'l-marifi'n-Nizamiye, (nşr. Müessesetü'l-Âlemi lil-Matbuat, Beyrut, 1390/1971), 2/492; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, (Dâru'l İhyâi Tûrâsi'l Arabî, Beyrut, 1384/1945), 1/310; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, (Beyrut, 1406/1986), 12/221.

Endülüs'lüdür, Cezayire taşınmış ve 440 yılından önce orada vefat etmiştir. Onun gibi dedesine nispet edilen bir başkası da Velid b. Ebân b. Bûne el-Esbahânî el-Bûnî'dir, o da dedesine nispet edilmiştir."¹⁹

Kâdı İyâz'ın (ö. 544/1149) *Tertîbü'l-Medârik*²⁰ adlı eseri ve ondan alıntı yapan Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *Neylü'l-Evtâr*²¹ adlı eserinde Ahmed b. Nasr ed-Davûdî (Bûnî'nin hocası) anlatılırken "*Ebû Abdullah el-Bûnî ondan fıkıh öğrenmiştir*" denilmiştir. Buradaki Ebû Abdullah künyesi de yanlış bir ithaf olmuştur. Nitekim Şevkânî Ebî Abdullah Muhammed b. Bekir b. Beşir ile Ebû Abdülmelik Mervan b. Muhammed el-Bûnî'yi karıştırmıştır. Ebû Abdullah el-Bûnî'den rivayet edenler Ebî Câfer b. Tarîf el-Bûnî ve Ebû Abbas el-Assam'dır.²² Yalnızca *Tertîbü'l-Medârik* ve ondan alıntı yapan *Neylü'l-Evtâr* isimli eserlerde Dâvûdî maddesinde, Bûnî'yi kasteden anlatımda yanlış künye kullanımı söz konusudur diyebiliriz.

Abdülmelik el-Bûnî'nin nispet edildiği Bûne; Cezayir'in kuzey doğusunda meyve bahçeleriyle ünlü bir liman kentidir. Özellikle hünnap²³ meyvesiyle meşhur olan kentin gayri resmi olan ismi Beled'il-Hünnaptır. Cezayir'in 4. büyük kentidir. Yâkût el-Hamevî, "*Bûne; zengin topraklara sahip, demir madeni ile meşhur, eski bir yerleşim yeridir*" demiştir.²⁴

Bûne her ne kadar eski bir yerleşim yeri olsa da ilmî birikimiyle dikkat çekmemiştir ancak buraya nispet edilen âlimlerde vardır. Sihir ve büyücülük alanında ismini duyurmuş Ebû'l Abbas Ahmed b. Ali b. Yusuf el-Kureşî el-Bûnî (ö. 622/1225) bu isimlerin başında gelir.²⁵ Kahire'de vefat etmiştir. Sayı ve harflere olan ilgisi ve onlara yüklediği farklı anlamlar dolayısıyla sihir ve tılsım alanında alanının en önemli eserlerini yazmıştır. *eş-Şemsü'l-ma'ârifü'l-kübrâ, Letâifü'l-işârât fî esrâri'l-hurûfi'l-ulviyyât, el-Lüm'atün'n-Nûrâniyye* eserlerinden bazılarıdır. Diğerleri ise Bûne'de doğup

¹⁹ İzzeddin İbnü'l-Esîr'in, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-Ensâb*, 1/188.

²⁰ Kâdı İyâz, *Tertîbü'l Medârik*, 1/497.

²¹ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, 2/466.

²² Yâkût el-Hamevî, *Mücemü'l-Büldân*, 1/372.

²³ Dikenli ağaç türlerinden olan ve meyvesi elmaya benzeyen bir bitki türüdür.

²⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mücemü'l-Büldân*, 1/373.

²⁵ İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun, *Mukaddime*, nşr. Ali Abdülvâhid Vâfî, (Kahire: 1401/1980), 3/1159-1165.

yine orada vefat etmiş olan aynı zamanda hadis ilmine ait birçok eseri olan Ahmed b. Kasım b. Muhammed Sâsî et-Temîmî el-Bûnî 'dir (ö. 1139/1726).²⁶ Künyesi Ebu'l-Abbas'tır. *Nazmü'l hasâ'isi'n-nebeviyye, Nazmü'ş-şemâil, ed-Dürret'l-meknûne fî ulemâ'i ve sulehâ'i Bûne* eserlerinden bazılarıdır.

Kaynaklarda doğum tarihi belirtilmeyen Bûnî, Bûne, Endülüs, Trablus ve Tunus'ta yaşamıştır. Ebû Ömer b. Hazzâ' Bûnî ile 405/1014 yılında Bûne'de tanıştığını söylemiştir.²⁷ Buna göre 405/1014 yılından önce Bûne'ye taşınmış olması kuvvetle muhtemeldir. Kaynaklarda doğum tarihi belirtilmese de gençlik ve talebelik dönemlerini Kurtuba'da geçirdiğinin bilinmesi ve en erken vefat eden hocası Ebû Muhammed el-Asîlî 'nin (ö. 392/1002) eserini yazıya geçirecek kadar kendisi ile rahle-i tedriste bulunmuş olması gerektiğinden doğum tarihi yaklaşık 360/970-365/975 yılları arasındadır diyebiliriz.

Endülüs'te Bûnî'nin tam olarak hangi tarihler arasında ikamet ettiğini bilmiyoruz. Ancak kaynaklarda gençlik ve talebelik dönemlerini zengin ilim tarihine sahip Kurtuba'da çeşitli rihlelere katılarak geçirdiği kaydedilmiştir.²⁸ Kayrevan'da hocası Ebû Hasan Kabisî'nin (ö. 403/1012) ile görüşmüş²⁹, Trablus'ta Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî el-Esedî'den (ö. 402/1011) ders almıştır.³⁰ Bûne'ye taşınıp orada *Tefsîrû'l-Muvatta'* yı telif etmiştir.³¹ Bûnî'nin seyahat merkezlerine bakıldığında Endülüs'ten Kuzey Afrika'ya geçmiş ve Hicaza uğramadan Bûne de kalarak orada vefat etmiştir.

Ailesi ile ilgili kaynaklarda zikredilen isimler oğlu Ali b. Mervan b. Ali el-Esedî (ö. 456/1064) ve yeğeni Mâlikî fakihî Ebî Ömer b. Kattân 'dır (ö. 460/1067).³²

²⁶ el-Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, nşr. İhsan Abbas, (Beyrut: 1402/1982), 1/236-239.

²⁷ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 1/49.

²⁸ Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre ed-Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, nşr. Dârü'l-kâtibi'l-Arabî, (Kahire, 1387/1967), 447.

²⁹ İbn Beşkûvâl, Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşkûvâl el-Hazrecî el-Ensârî el-Endelüsî, *Kitâbü's-Sıla fî târihi e'immeti'l-Endelüs*, nşr. İbrâhim el-Ebyârî, (Kahire, 1386/1966) 1/49.

³⁰ Kâdî İyaz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *Tertübü'l Medârik ve Takrîbü'l Mesâlik li-Ma'rifet-i A'lâmi Mezhebi Malik*, nşr. Ahmed Bekîr Mahmûd, (Beyrut, 1387/1967), 1/497.

³¹ Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh (Fettûh) b. Abdillâh el-Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, thk. İbrahim el-Ebyârî, (Beyrut, 1363/1963, 123; İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 1/188.

³² İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 1/582.

Ali b. Mervan Kâdı Ebû Muhammed b. Hayrûn el-Kudâî'ye *Tefsîrul Muvatta*'yı okutmuştur. Dayısı Bûnî ile ilmî bir münasebeti olduğu kaynaklarda zikredilmeyen İbn Ömer ise Kurtuba'da âlim bir şahsiyettir.³³

Bûnî'nin doğum tarihi hakkındaki belirsizlik vefat tarihinde de söz konusudur. 440/1048 yılından önce Bûne'de vefat ettiği ifade edilse de net bir tarih zikredilmemiştir.³⁴ Yalnızca İbn Ferhun, Bûnî'nin 431-440 yılları arasında vefat etmiş olabileceğini belirtmiştir.³⁵

2.3. Hocaları ve Talebeleri

Bûnî'nin hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımızdan hangi hocalardan hangi ilimleri tahsil ettiği ayrıntılı olarak tespit edilememiştir. Şu var ki *Tefsîrû'l-Muvatta*'da istifade ettiği hocaları ve eserlerini zikretmesi dönemin meşhur âlimlerinin tedrisinden geçtiğini göstermektedir.

Endülüs'te Mâlikî mezhebinin hâkim olması ve te'lif edilen eserlerin daha çok Mâlikîliği yaymak ve *Muvatta*'ı yaygınlaştırmak amacıyla yazılmasından dolayı Bûnî'nin ve hocalarının ortak çalışma alanı *Muvatta*'dır.

2.2.1. Hocaları

Kaynaklarda Bûnî'nin hayatı hakkında yaptığımız araştırmalar sonucunda gördük ki, hayatı hakkında bilgiler birebir aynı ve az nitelikte olduğundan hocaları hakkında da az sayıda isimle karşılaştık. Eserinde ve kaynaklarda Bûnî'nin ilmî kişiliğini kazanmasına vesile olan hocaları tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır;

1. Ebû Muhammed el-Asîlî (ö. 392/1002)

İmam Mâlik'in (ö. 93/711-12) fikhî görüşlerini çok iyi bilen biridir. Bûnî ilk eğitimini ondan almıştır. Ebû Ahmed el-Cürcânî ve Ebû Zeyd el-Mervezî'den *Sahîh-i Buhârî*'yi dinlemiş, Endülüs'e döndüğünde ise Mervezî rivayetiyle okutmuştur.³⁶

³³ Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, 7/816.

³⁴ İbn Hayr İşbîlî, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer, *Fehrese*, thk. Muhammed Fuad Mansur, (Beyrut, 1398/1978), 88; Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, 123; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, 371.

³⁵ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb*, 172.

³⁶ Akyüz, Vecdi, "Asîlî", 3/482.

Buhârî ravisi olduğundan *Sahîh*'deki hadis metinlerini iyi bilmektedir. Hadis bilgisi iyi olan Asîlî bazı konularda kendince ichtihad etmiştir. Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'* da senet tenkidi yapmada³⁷ ve fikhî hüküm çıkarmada,³⁸ Asîlî'nin görüşlerine yer vermiştir. Asîlî'nin *ed-Delâil ilâ Mühimmâti'l-Mesâil* isimli eserini rivayet etmiştir.³⁹ İmam Mâlik'in ve Ebû Hanîfe'nin fikhî görüşlerini mukayeseli olarak ele alan bu kitap günümüze ulaşmamıştır. Ebû İmran el-Fâsî ve Ebû Saîd İmran b. Abdü Rabbih el-Meafîrî öğrencileridir.

2. Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî (ö. 402/1011)

Mâlikî fikhının en büyük kitaplarından birini yazmıştır. Dönemin günlük hayatı hakkındaki fetva ve içtihatlarını derlediği *Kitâbü'l-Emvâl* eseri fikhî altyapı hakkında bilgi vermesi açısından önemli bir eserdir. İmam Mâlik'in görüşleri ile desteklenen delillere yer veren eser Rabat'taki el-Hizânetü'l-âmme (Evkaf bölümü, nr. 98, vr. 78) ve Madrid'deki Escorial Kütüphanesi'nde (nr. 1165, vr. 56) yazma nüsha halinde bulunmaktadır.⁴⁰ Bûnî, Davûdî ile birlikte ilmî seyahatlere katılmış öyle ki beş yıldan daha uzun bir süre ondan hiç ayrılmamıştır.⁴¹ Bu yüzden Dâvûdî, Bûnî'nin fikrî ve ilmî olarak etkilendiği hocalarından biri olmuştur. Trablus'ta görüştiklerinde ondan *En-Nâmî fî Şerhi'l-Muvatta* eserini dinlemiştir.⁴² Malik'in *Muvatta'sına* muhtasar olarak yazılan eser Fas Karaviyyûn Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.⁴³ *en-Nasîha fî Şerhi'l-Buhârî*⁴⁴ isimli Buhârî'nin *el-Câmius-Sahîh*'i üzerine yazılan şerhini de dinleyen Bûnî hocasının eserlerinin aktarılmasında büyük rol oynamıştır. Öyle ki tıpkı Dâvudî gibi *Muvatta*'yı ve *Sahîh Buhârî*'yi şerh etmiştir. Hocasının ilminden çok fazla etkilenmiş ve birlikte uzun yıllar vakit geçirmiştir. Eserlerinin aktarılmasında önemli rol oynamış ancak eserde yalnızca bir kez ismi geçmektedir.⁴⁵

³⁷ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta*, 1/126, 133, 255, 373, 457, 523, 852.

³⁸ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta*, 1/115, 125, 168, 182, 267, 454, 509, 751.

³⁹ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 172.

⁴⁰ Cengiz Kallek, "Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/50-51.

⁴¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, 7/369.

⁴² Kâdı İyaz, *Tertübü'l Medârik*, 1/497.

⁴³ Kallek, "Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî", 9/50-51.

⁴⁴ Eser günümüze ulaşmamıştır.

⁴⁵ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta*, 2/877.

3. Ebu'l-Mutarrif el-Kanâziî (ö. 402/1011)

Kanâziî Bûnî'nin eğitim aldığı ilk hocalarındandır. Hadis ve fıkıh alanlarında birçok telifi vardır. Endülüs'te hiç kimsenin toplamadığı kadar eser toplamıştır.⁴⁶ *İhtisâru Tefsîr Yahya b. Sellâmm, Şurûtu ala Mezhebi Mâlik b. Enes, Fihristü Şüyûh, Tefsîru'l-Muvatta', el-Gisâs ve'l-esbâb elletî Nezele min Eclihâ el'Kur'an, el-Mesâbîh, el-Fedâilü't-Tâbiîn, en-Nâsih ve'l-Mensûh, eserlerinden bazılarıdır.*⁴⁷

4. Ebü'l-Hasen el-Kâbisî (ö. 403/1012)

Hamza b. Muhammed el-Kettânî, Ebu Zeyd el-Mervezî ve İbn Mesrûr ed-Debbağ'dan hadis dinlemiştir. Geniş rivayet bilgisine sahiptir. İletli hadisler ve rical konusunda âlim bir şahsiyettir.⁴⁸ Gözleri görmeyen Kâbisî'nin eserlerinin yazıya geçirilmesinde öğrencileri İmran el-Fâsî, Mekkî b. Ebû Talip, Dâni ve Mühelleb b. Ebû Süfre'nin katkıları olmuştur. *Kitâbü Mülahhisi'l-Muvatta', Muvatta'nın İbnü'l Kasım rivayetindeki muttasıl hadisleri topladığı eseridir.*⁴⁹ Eserin yazması Fas Karaviyyûn kütüphanesinde 805 numaralı ve Fas'ın başkenti Rabat'ta el-Hizânetü'l-Âmme'de ise ك harfinde I/562 rakamında kayıtlı bulunmaktadır.⁵⁰ *er-Risâletü'l-Mufasssıla lil-Ahvâli'l-Müteallimîn ve Ahkâmi'l-Muallimîn ve'l-Müteallimîn*, eğitim ve öğretim hakkında genel meselelerin ele alındığı 3 bölümden oluşan bir eserdir. Süleyman Ateş ve Hıfzurrahman R. Öymen tarafından *İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Münasebetlerine Dair Geniş Risale* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (Ankara 1966).⁵¹ Müellifin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri şunlardır; *el-Mümehhed fi'l-Fıkh, en-Nâfi'a fi'l-i'tikâdât, Menâsikü'l-hac.*

Bûnî'in istifade ettiği hocaları genel olarak *Muvatta'* üzerinde çalışma yapmış âlimlerdir. Bu müellifler muhaddis kimliklerinden ziyade fakih kimlikleriyle ön plana

⁴⁶ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 1/97; Kâdi İyaz, *Tertîbü'l Medârik*, 2/18.

⁴⁷ Kanaziî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, thk. Amir Hasan Sabri, Katar, 36.

⁴⁸ Kâdi İyaz, *Tertîbü'l Medârik*, 1/494; Zehebî, *Siyeru a'lami'n Nübelâ'*, 24/438; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 172.

⁴⁹ Selahattin Parladr, "Kâbisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/41-42.

⁵⁰ Hüseyin b. Muhammed Şevât, *Medresetü'l-Hadis fi'l-Kayrevan*, (Riyad, 1411), 846.

⁵¹ Parladr, "Kâbisî", 24/41-42.

çıkıldığından Bûnî'nin hocalarının çoğunluğunu fakihlerin oluşturduğunu söyleyebiliriz.

5. Hüseyin b. Muhammed b. Selmûn el-Mesîlî (ö. 431/1040)

Cezayir'in Mesîl şehrinde doğmuş ve burada ilim öğrenmeye başlamıştır. Daha sonra Kurtuba'ya yerleşmiştir ve burada Kurtuba Şurasına atanmıştır. Mâlikî fikhını bilmesiyle ünlüdür.⁵²

2.2.2. Talebeleri

Bûnî'den ders dinlemiş öğrencilerine dair bilgiler biyografisine yer veren eserlerden derlediğimiz kadarıyla aktarılacaktır. Nitekim hayatı hakkındaki bilgilerin yer aldığı kaynaklarda geçen isimler aynı ve az sayıdadır. Bûnî öğrencileri şunlardır:

1. Ebu Musa b. Menâs

Afrika'lı fakihlerinden biridir. Bûnî'den ders dinlemiştir.⁵³

2. Musa b. Halef b. Ebî Dirhem

Ebû Abdülmelik el-Bûnî'den *Tefsîru'l-Muvatta'*ı dinledi. Bûnî'nin çağdaşı olan İmran el-Fasî'den (ö. 430/1039) de *Sahîhiî Buhârî'*yi dinlemiştir.⁵⁴

3. Ömer b. Ubeydullah b. Zâhir el-Endülüsî el-Bûnî (ö. 440/1048)

Endülüs ve Bûne'de yaşamıştır. Ebû Abdülmelik el-Bûnî (ö. 440'tan önce) ve Ebû İmran el-Fâsî (ö. 430/ 1039) rivayet aldığı bazı hocalarıdır.⁵⁵

4. Yahya b. Muhammed b. Hüseyin el-Ğasânî el-Galî (ö. 442/1050)

Beyrut'un Gırnata şehrinde doğmuştur. İbn Ebû Zemenîn (ö. 399/1008), ondan rivayette bulunmuştur. Bûne'de Ebû Abdülmelik el-Bûnî'den hadis dinlemiştir. Rivayetinde sika ve fazilet sahibi bir ravidir. Kâdî Ebu Esbağ b. Sehl "Gırnata'nın en büyük âlimlerindendir" demiştir.⁵⁶

⁵² İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 1/145.

⁵³ Kâdî İyaz, *Tertîbü'l Medârik*, 497.

⁵⁴ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*, 2/173.

⁵⁵ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 1/126.

⁵⁶ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 1/217.

5. Ömer b. Sehl b. Mes'ud el-Lahmî el-Megrî (ö. 442/1051)

Endülüs'ün Tuleytula şehrindedir. Ebû Ahmed es-Samirî, Ebû Tayyib b. Ğalbûn, Ebû Kasım b. Ehdal, Ebû Abbas Said el-Kâdî, Ebû Hasan Kabisî (ö. 403/1012), Ebû Abdülmelik el-Bûnî (ö. 440'tan önce), Ebû İmran el-Fâsî (ö. 430/1039) rivayet aldığı bazı hocalarıdır.⁵⁷

6. Muhammed b. İsmail b. Furteş Kâdî Sergîsta (ö. 453/1061)

Atık b. İbrahim el-Karavî, Bûnî (ö. 440'tan önce), Ebû İmran el-Fâsî (ö. 430/1039), Ebû İmran Kabisî, Ebî Amr Sefâğîsî ve Ebî Ömer et-Talamankî'den hadis yazdı. Rivayetinde zabt sahibi sika bir raviydi. Oğlu Ebû Muhammed ve Ebû Velid el-Bâcî (ö. 474/1081) ondan rivayet etti.⁵⁸

7. Ali b. Mervan b. Ali el-Esedî (ö. 456/1064)

Bûnî'nin oğludur. Künyesi Ebû Hasan'dır. Bûne'de doğmuştur. *Tefsîru'l-Muvatta'ı* Bûnî'den okumuş ve Kâdî Ebû Muhammed b. Hayrûn el-Kudâî'ye okutmuştur. Kurtuba'ya yerleşmiş ve buradaki büyük âlimlerden ders almıştır. Fakih, hâfız ve edîbtir.⁵⁹

8. Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed b. Yahya El-Kurtubî (ö. 467/1074)

İbn Hizzâ' olarak bilinir. Babası Hâfız Ebî Abdullah el-Hizzâ'dan sonra Abdullah İbn Muhammed b. Râşid, Said b. Nasr, Abdülvâris b. Süfyan, Ebû Kasım Abdurrahman el-Vehrânî ve Bûnî'den hadis almıştır. İbn Beşkûvâl, İbn Hizâ'ın Bûnî ile görüşmesini şöyle anlattığını bildirmiştir; "405 yılında Anâbe'de (Bûne) Bûnî ile görüşüm ve bana Muvatta' şerhi kitabını verdi. Daha sonra Tuleytula'ya gidince onunla haberleştim, şerhini tekrar bana gönderdi. Gönderdiği ikinci icazette birinci icazetten ziyâdeler vardı."⁶⁰ Kurtuba'daki büyük fitne olaylarında kaçmış ve

⁵⁷ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 1/127.

⁵⁸ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 1/173.

⁵⁹ İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Ebî Bekr b. Abdullâh b. Abdurrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî, *et-Tekmilâ li-Kitâbi's-Sıla*, thk. Abdüsselâm el-Hirâs, (Lübnan, 1415/1995), 1/242.

⁶⁰ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 1/49.

Serkoştaya'ya yerleşmiştir. İbn Abdilber (ö. 463/1071) ile rivayet zinciri sona ermiştir.⁶¹

9. Hâtim b. Muhammed b. Abdurrahman b. Hâtim et-Temîmî (İbn Tarablûsî) (ö. 469/1076)

Künyesi İbn Tarablûsî'dir. Trablüşşam'da 378 yılında doğmuştur. Kurtuba'daki birçok âlimden rivayette bulunmuştur. Kayrevan'da Ebû Hasan Kabisî'nin (ö. 403/1012) rihlelerine katılmış, Kabisî vefat edene kadar ondan birçok rivayet dinlemiştir. Mekke'de hac yaptıktan sonra sika bir ravi olan Ebû'l Hasan Ahmed b. İbrahim b. Ferâs el-Abgî'nin yanında kalmış ondan icazet almıştır. Kayrevan'da Kabisî'nin yanında Ebû İmran el-Fâsî'den (ö. 430/ 1039) ve Ebû Abdülmelik el-Bûnî'den de ders almıştır.⁶² Bûnî'den *Tefsîrû'l-Muvatta'* icazeti almış ve İbn Hayr el-İşbilî'ye okutmuştur.⁶³

10. Muhammed b. Ni'me (ö. 481-482/1088-1089)

Kayrevan'da Bûnî'den (ö. 440'tan önce) ve Ebû İmran el-Fâsî'den (ö. 430/1039) ders dinlemiştir. Endülüs'ün güneyinde bulunan Almeria şehrinde 481 (1088) ya da 482 (1089) yılında vefat etmiştir.⁶⁴

11. Muhammed b. Sa'dun b. Ali b. Bilal el-Karavî (ö. 486/1093)

413/1022 yılında doğmuştur. Bûnî'den hadis dinlemiştir. Hafız ve fakihtir.⁶⁵

12. Ahmed b. Acîfî el-Abderî (ö. 489/1095)

Künyesi Ebu Abbas'tır. Ebû İmran el-Fâsî'den (ö. 430/1039) ve Ebû Abdülmelik el-Bûnî'den hadis rivayet etmiştir.⁶⁶

⁶¹ Zehebî, *Siyeru a'lami'n Nübelâ'*, 28/344.

⁶² İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 1/49.

⁶³ İbn Hayr el-İşbilî, *Fehrese*, 76.

⁶⁴ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 1/196.

⁶⁵ Kâdı İyaz, *Tertîbü'l Medârik*, 2/70; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 145.

⁶⁶ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 1/23.

13. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Abdurrahman b. Ğalbûn el-Hûlânî (ö. 508/1114)

418 yılında doğmuştur. Kâdı İyâz (ö. 544/1149) ve İbn Hayr İşbilî (ö. 575/1179) Bûnî'nin eserlerinin Hûlânî aracılığıyla kendilerine ulaştığını söylemişlerdir.⁶⁷

2.4. İlmî Kişiliği ve Eserleri

Bûnî'nin ilmî kişiliği ile ilgili bilgiler, *Tefsîru'l-Muvatta'* isimli eserinden yaptığımız genel çıkarımlardan ve biyografik eserlerden tespit ettiğimiz bilgilerden oluşmaktadır.

Doğduğu yer olan Endülüs'te almış olduğu ilim ile yetinmeyip dönemin önemli ilim merkezlerinden olan Kayrevan, Trablus, ve Cezayir'e seyahat etmiştir. Seyahat ettiği yerlerden de anlaşılacağı üzere ilim tahsil etmek için doğuya yönelen âlimler gibi yönünü ilmî topraklara çevirmiştir. Nihayet seyahatlerinden sonra Cezayir'in Bûne kentine gelmiş ve vefat edene kadar burada kalmıştır.

Fakih ve muhaddis olan Bûnî'nin sâlih⁶⁸, iffetli, akli başında, dili güzel⁶⁹, belâgat sahibi⁷⁰ ve *Muvatta'nın* büyük şarihlerinden olduğu kaynaklarda sıkça bahsedilen özellikleridir. Bûnî'nin biyografisine yer veren cerh-ta'dil, tabakat ve tarih kaynaklarında onun fikhî hüküm çıkarmada yetkin olduğuna dair ekseriyetle müspet görüşler bulunmaktadır. Nitekim *Tefsîru'l-Muvatta'nın* şerhinde de dikkat çeken özelliği hadis ilimleri ve usulünden ziyâde fikhî bilgilere yer verilmesinden dolayı muhaddis kimliğinden ziyade daha ön plana çıkmış olan fâkih kimliğidir. Bu konuyla alakalı *Tefsîru'l-Muvatta'* daki birkaç örnek şu şekildedir; "Nafile bir ibadete niyet edildiğinde onu tamamlamak gerekir. Nitekim Allah Teâlâ Hadid Suresi'nde "Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik; sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riayet

⁶⁷ Kâdı İyâz, *el-Ğunye*, thk. Muhammed b. Abdülkerim, (Tunus, 1979), 172-173; İbn Hayr İşbilî, *Fehrese*, 392.

⁶⁸ Zehebî, *Tarîhu'l-İslam*, 29/507.

⁶⁹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*, 2/249.

⁷⁰ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, 1/342.

etmediler”⁷¹ ayetinde Allah Teâlâ bir hayra başlayıp sonra onu terk edenleri ayıplamıştır”⁷² diyerek görüşünü delillendirmiştir. Başka bir rivayette ise “İbn Ömer Allah’ın verdiği ruhsata ek yapılmasını caiz görmemiştir bundan dolayı Cuma namazından sonra 4 rekat kılmak mekruhtur çünkü müstehap olan 2 rekat kılınmasıdır, yolculukta da ruhsata uyarak farzlar kısaltılmalıdır”⁷³ görüşünü “İnsanlara namaz kıldıracağınız zaman namazı kısa tutun cemaatte yaşlılar, hastalar zayıf kimseler olabilir”⁷⁴ hadisi ile desteklemiştir.

Hadislerden çıkarım yaparken fâkihliğin ön planda olduğu hemen her hadisin şerhinde o hadisten edinilecek faidelere çok olmasından da anlaşılmaktadır. Fatiha Suresi’nin faziletini konu alan hadis-i şerif’in şerhinde yaptığı çıkarımlar örnek verilebilir. “Rivayette Fatiha Suresi’ne *الحمد لله رب العالمين* diye başlanması Bismelenin Fatiha’dan sayılmamasına delildir. Hz. Peygamber’in (s.a) elini Ubey’in (r.a) elinin üzerine koyarak öğretmesi hoca ile öğrenci arasındaki bağın nasıl olması gerektiğini göstermektedir. Hz. Peygamber’in (s.a) Ubey’e (r.a) “Bu sureyi öğrenmeden mescitten çıkmanı istemiyorum” diyerek onu merak ettirmesi beyanın geciktirilmesinin caizliğine işaret etmektedir. Anne nesli başlatan kişidir, Fatiha’da Kur’an-ı başlattığı için Ümmül Kur’an denir.”⁷⁵

Bûnî *Tefsîru’l-Muvatta’* eserinde Kur’an-ı Kerîm’den, Hz. Peygamber’den (a.s), ve Mâlikî fukahâdan birçok konuda alıntılar yapmıştır. Özellikle Kur’an ve sünnete dayalı delillere yöneldiği için Mâlikî fikhını ayet ve hadis delilleri yönünden zenginleştirmiştir. Genel anlamda meşhur sünnet kaynaklarına bağlı kalarak özellikle *Muvatta’da* bulunmayan rivayetler için Buhârî, Nesâî ve Ebû Dâvud’un eserlerinden yararlanmıştır. Bu açıklamalardan biri “Sizde biri ezanı duyduğunda, müezzinin dediklerini tekrar etsin” hadis-i şerifinin şerhinde Nesâî’den yaptığı şu alıntıdır:

ذكر النسائي، عن معاوية بن أبي سفيان أنه كان إذا قال المؤذن: حي على الصلاة حي على الفلاح، قال معاوية: لا حول ولا قوة إلا بالله . و ذكره معاوية عن النبي (ص)⁷⁶

⁷¹ Kur’an Yolu (Erişim 20 Nisan 2022), el-Hadîd, 57/27.

⁷² Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/440.

⁷³ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/250.

⁷⁴ *Muvatta’*, Salâti’l-Cemâ’a, 13, Nesâî, “İmamet”, 35.

⁷⁵ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/194.

⁷⁶ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/174; Nesâî, “Ezan”, 36.

Bunî şerhinde “*Nesâî, Muâviye b. Ebî Süfyan’dan “Müezzin hayyâ ala es-salah hayyâl ala el-felah dediğinde, Muaviye la havle vela kuvvete illa billah” dedi ve Muaviye bunu Hz. Peygamber’den (s.a) aktardı*” diye zikretmiştir. A’rabi hadisinde de yine Nesâî’den “*Suyun necaset olduğu konusunda A’rabî hadisinden başka bir delil yoktur*”⁷⁷ alıntısına yer vermiştir.

Sahabeye karşı büyük saygı ve sevgisi vardır. Sahabeden aktarılan ne varsa en doğru şekilde aktarmak hususunda aşırı titiz davranmıştır. Sahabeden rivayet edilen her hadisi müsned saymıştır. Sahabe görüşlerine muhalif olacağına bunu edepli bir üslupla yapmıştır. İbn Cüreyc’in İbn Ömer’e “*Sahabeden hiç kimseyi senin yaptıklarını yaparken görmedim*”⁷⁸ dediği rivayetin şerhinde “*İbn Cüreyc sahabenin büyüklerini görmemiştir. Muaviye (r.a) ve Abdullah b. Zübeyr (r.a) Hz. Peygamber’den (s.a) gördüklerini yapmaya çalışırlardı. İbn Cüreyc de onların yaptıklarını görünce sahabenin yaptığı bir şey zannetti. “Burada tek bir görüş yoktur sahabenin yaptıkları hepsi doğrudur, ancak biz tercihen Peygamberimiz’in (s.a) yaptığını tercih ederiz*” demiştir.

Hükümlerin delilini zikretmeye önem vermiştir. Muhalif bir görüşü savunacaksa Kur’an, sünnet, icma, kıyas, sedd-i zerâi, istihsan, amel-i ehli Medine yöntemlerini takip etmiştir. Görüşlerini savunurken delil göstermeyi ihmal etmemiştir.

Yaşadığı dönem İmam Mâlik’e yakın bir dönem olduğu için Mâlikî fukahânın görüşlerine yer vermiştir. Sahnûn, Muhammed b. Sahnûn, Abdülmelik b. Habîb, İbn Kasım, İbn Abdülhakem, Eşheb, Esbağ ve İbn Vehb görüşünü naklettiği bazı Malikî fakihlerdir. Ancak onların görüşlerini aktarmakla kalmamış bazen de görüşlerine karşı çıkmıştır.

Ebû Abdülmelik el-Bûnî’nin tespit edilebilmiş iki eseri mevcuttur. Bunlar *Tefsîru’l-Muvatta’* ve *Şerhu’s Sahîhi’l-Buharî*’dir.

1. *Şerhu’s Sahîhi’l-Buharî*⁷⁹

⁷⁷ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/169.

⁷⁸ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/469.

⁷⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Mu’cemü’l-Müfehres*, 2/130.

Günümüze ulaşmamış bir eserdir. Eserle ilgili bilgiler çeşili kaynaklardaki nakillerden ibarettir. İbn Hacer (ö. 852/1449)ve Aynî (ö. 855/1451) Bûnî'nin *Şerhu'l-Buhari* eserinden istifade ettiklerini açıkça belirtmişlerdir.⁸⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Hacer 31 yerde Aynî ise 32 yerde Bûnî'den alıntılar yapmışlardır. Nitekim Bûnî'ye nispet ettikleri birçok konu ve yaptıkları alıntılar *Tefsîru'l-Muvatta'* eserinde tespit edilemediğinden *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* isimli eserine ait olduğu düşünülmektedir. Farklı yerlerde, Bûnî ve hangi eserinden alıntı yapıldığı belirtilmeden قال diyerek alıntı yapmışlardır. Birer örnek ile iktifa edilecektir. İbn Hacer, Hz. Peygamber'in (s.a) “İlmin yok olması, cehaletin artması, zinanın çoğalması, içki içmenin yaygınlaşması, elli kadına bir erkek düşecek şekilde erkeklerin azalıp kadınların çoğalması”⁸¹ hadisinin şerhinde Bûnî'nin “Fetihler çoğalacağı için kadın esir sayısı artacak ve bir erkek çok sayıda cariye edinebileceğine işaret vardır” sözünü alıntılamıştır. Devamında ise bu fikrin tartışılacağını belirttikten sonra “Başlı başına bir kıyamet alametidir, kıyamete yakın zamanda erkek doğumlar az, kız doğumlar çok olacağı için bu şekilde söylenmiş olabilir” demiştir.⁸²

2. *Tefsîru'l-Muvatta'*⁸³

Ebû Abdülmelik el-Bûnî'nin, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta'* isimli eserine yazmış olduğu şerhtir. Bu eser çalışmamızın konusu olduğundan eser hakkında bilgiler çalışmamızın birinci bölümde detaylı olarak incelenecektir.

Yaşadığı dönem, yaptığı seyahatler ve ders aldığı hocalara baktığımızda ilmî birikime sahip olan Bûnî'nin yalnızca iki eserinin bulunması üzücüdür.

Bûnî ilmî kişiliğine büyük katkısı olan hocası Dâvûdî'nin (ö. 402/1011) eserlerinin aktarılmasında da önemli rol oynamıştır. Nitekim İbn Hayr el-İşbilî (ö. 575/1179), Dâvûdî'nin eserlerini iki farklı senetle dinlediğini ve bu iki senedin de Bûnî'de birleştiğini aktarmıştır.⁸⁴ İşbilî'nin aktardığı iki farklı senet şunlardır:

⁸⁰Örnek olarak bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l Bârî*, nşr. Dâru'l Marife, (Beyrut, 1966), 1/191, 318, 386, 549; 2/272; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrut), 2/120.

⁸¹ Buhârî, “Nikah”, 111.

⁸² el-Askalânî, *Fethu'l Bârî*, 1/179.

⁸³ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, thk. Ebû Ömer Abdülaziz es-Sağîr Duhan el-Müseylî, (Dımaşk, 1433/2012), I-II.

⁸⁴ İbn Hayr el-İşbilî, *Fehrese*, 391-392.

1. sened: İbn Hayr el-İşbilî (ö. 575/1179) → Ebû Muhammed b. Attâb (ö. 520/1126) ve Ebû Hüseyin Yunus b. Muhammed b. Muğîs (ö. ?) → Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Hazzâ' (ö. 467/ 1074) → Ebû Abdülmelik el-Bûnî (ö.440'tan önce).

2. sened: İbn Hayr el-İşbilî (ö. 575/1179) → Ebu'l-Hasan Şurayh b. Muhammed el-Mukrî (ö.?) → Ebû Abdullah Ahmed b. Hûlânî (ö. 508/ 1114) → Ebû Abdülmelik el-Bûnî (ö. 440'tan önce).

Bûnî hicrî IV. asırda ve V. asırda yaşamış Endülüs'te doğmuş ancak Bûne'ye taşınmıştır. Hem Kurtubî hemde Bûnî nisbeleriyle anılır. Vefatı ve doğum tespit edilememiştir. Giriş bölümünde Bûnî'nin hocaları, talebeleri ve ilmî kişiliği ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEFSİRÜ'L-MUVATTA'

1. ESERİN ADI VE MÜELLİFE NİSPETİ

Çalışmanımı ana konusunu oluşturan *Tefsîru'l-Muvatta'*, Ebû Abdülmelik el-Bûnî'nin Enes b. Mâlik'in *Muvatta'* isimli eserine yazmış olduğu şerhtir.

İbn Hayr el-İşbilî (ö. 575/1179) Bûnî'nin *Muvatta'* şerhinden *Tefsîru'l-Muvatta'* ismiyle bahsetmiştir. *Tefsîru'l-Muvatta'* yı Ebu'l Kâsım Ahmed b. Muhammed b. Bekî'den ve Ebû Muhammed b. Attâb'dan (ö. 520/ 1126) dinlediğini söylemiştir. İşbilî'nin dinlediği senetler şunlardır:

İbn Hayr el-İşbilî (ö. 575/1179) → Ebu'l Kâsım Ahmed b. Muhammed b. Bekî (ö.?) → Ebû Abdurrahman Muhammed b. Ferec (ö.457) → Hâtim b. Muhammed et-Tarablûsî (ö. 469/1076) → Ebû Abdülmelik el-Bûnî (ö.440'tan önce)⁸⁵

İbn Hayr el-İşbilî (ö. 575/1179) → Ebû Muhammed b. Attâb (ö. 520/ 1126) → Hâtim b. Muhammed et-Tarablûsî (ö. 469/1076) → Ebû Abdülmelik el-Bûnî⁸⁶

İbn Beşküval Bûnî'nin öğrencisi Ebu Kasım Hâtim b. Muhammed'in “*Kayrevan'da Bûnî ile kaldım, birlikte birçok ilim meclisine katıldık. Tefsîru'l-Muvatta'yı ona okudum, sonra okuduğum ve okumadığım yerlerin icazetini bana verdi.*” dediğini nakletmiştir.⁸⁷

İbn Beşküval Bûnî'nin bir başka öğrencisi Ebu Amr b. Hizâ'ın ise “*405 yılında Anâbe'de (Bûne) Bûnî ile görüştim ve bana Muvatta' şerhi kitabını verdi. Daha sonra Tuleytula'ya gidince onunla haberleştim, şerhini tekrar bana gönderdi. Gönderdiği ikinci icazette birinci icazetten ziyâdeler vardı.*” dediğini aktarmıştır.⁸⁸

⁸⁵ İbn Hayr el-İşbilî, *Fehrese*, 76.

⁸⁶ İbn Hayr el-İşbilî, *Fehrese*, 392.

⁸⁷ İbn Beşküval, *Kitâbü's-Sıla*, 1/49.

⁸⁸ İbn Beşküval, *Kitâbü's-Sıla*, 1/49.

Alıntılardan anlaşılacağı üzere kaynaklarda eserin ismi ile alakalı çeşitlilik söz konusudur. *Şerhu'l-Muvatta'* ve *Tefsîru'l-Muvatta'* eserin en çok zikredilen iki ismidir. Hangisinin tercih edilmesi gerektiğine ise kitap isimleri konusunda oldukça titiz davranan İbn Hayr'ın, Doğudaki eserlerin ne şekilde Endülüs'e geldiğini tespit ettiği,⁸⁹ ve bunları topladığı *Fehrese* isimli eserinde geçen *Tefsîru'l-Muvatta'* tercih edilmiştir.⁹⁰

İbn Beşkuvâl, Zehebî ve Humeydî'ye göre *Tefsîru'l-Muvatta'* ilk önce muhtasardı⁹¹ ve zamanla yapılan eklemelerle büyük bir kitap haline geldi.⁹² Nitekim İbn Hizâ'nın aktarımında ki “*Gönderdiği ikinci icazette birinci icazetten ziyâdeler vardı.*” ifadesi bu görüşü destekler niteliktedir.

Tefsîru'l-Muvatta''nın tahribata uğraması neticesinde müellifin bilinmesi zorlaşmış hatta yanlış nispetler yapılmıştır. Kehhale'nin *Mu'cemü'l-Müellifin* eserinde *Tefsîru'l-Muvatta'* Ebû Abdullah Muhammed b. Beşir b. Bekir el-Bûnî'ye nispet edilmiştir. Bu kaynakta harekeden kaynaklı bir nisbe yanlışlığı yapılmıştır. Sem'ânî'nin *Ensâb'ında* düzeltilmiş haliyle doğru nisbe zikredilmiştir.⁹³ Bu ismin aslı Bûnî değil Afganistan'ın Badgis vilayetinin bir köyü olan Bevnî olacaktır. Fas Karaviyyûn Kütüphanesi'nde de Bûnî'nin hocası Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî'ye (ö. 402/1011) atfedilmesi eserin bulunmasını geciktirmiştir. Ancak muhakkik Abdülaziz es-Sağır tarafından Bûnî'ye ait olduğu tespit edilmiştir.

İsmi ve müellifi hakkında zikredilen delillerden hareketle *Tefsîru'l-Muvatta'*'ın Bûnî'ye ait olduğu eserin muhakkiki Abdülaziz ed-Duhân tarafından ortaya konmuştur. Söz konusu deliller şunlardır;

1. Bûnî'den bahseden, hayatını kaleme alan herkes ondan övgüyle bahsetmiş ve *Muvatta'*'nın büyük şârihi olarak nitelendirmişlerdir.

⁸⁹ Ali Yardım, “İbn Hayr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999) 20/36-37.

⁹⁰ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/49. İbn Hayr İşbilî, *Fehrese*, 88.

⁹¹ Zehebî, *Târihu'l-İslam*, 7/116.

⁹² Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, 546, İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, 1/200.

⁹³ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/28.

Kadı İyaz “ *Muvatta* ’ şerhi konusunda yazdığı eser meşhur ve güzel bir eserdir. İnsanlar ondan nakiller yapmışlardır.” demiş ve Bûnî’nin öğrencisi olan Hâkim et-Tarablusî ‘nin “Bûnî’nin te’lif ettiği şerhi insanlar arz sema yoluyla yazdılar.” ifadesini nakletmiştir.⁹⁴ Dabbî ve Humeydî “Bûnî’nin büyük bir *Muvatta* ’ şerhi vardır.”⁹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Tefsîru’l-müntebih*’de Bûnî için “*Muvatta* ’ şerhi müellifidir”⁹⁶ demiştir. İbn Mâkûlâ⁹⁷, Hâzîmî⁹⁸, Sem’ânî⁹⁹ “Mağrib bölgesinde meşhur *Muvatta* ’ şerhi vardır” demişlerdir. Zehebî, “*Tefsîru’l Muvatta* ’ muhtasarı vardır.”¹⁰⁰ İbn Ferhûn, “ *Muvatta* ’ şerhi olarak bilinen güzel bir şerhi vardır. İbn Hizâ’ ve Hâtîm Tarablusî ondan bu kitabı rivayet etmişlerdir.”¹⁰¹ Yâkût el-Hamevî, “*Şerhu’l-Muvatta* ’ kitabı vardır.”¹⁰² Venşerîsî¹⁰³ ve Karâfî¹⁰⁴ “Bûnî *Şerhu’l-Muvatta* ’ da anlattı” diyerek Bûnî’nin eserine işaret etmişlerdir. İbnü’s Salah, “Aynı şekilde ilk Mâlikî imamlarından Bûnî’de *Muvatta* ’ şerhinde bundan bahsetmiştir.”¹⁰⁵

2. İbnü’l Arabî, Zürkani gibi âlimlerin Bûnî’nin şerhinden doğrudan alıntı yapmaları *Tefsîru’l-Muvatta* ’nın Bûnî’ye ait olduğunu gösteren bir diğer önemli delildir. Bu delil aynı zamanda şerhin diğer nispetlerinin de yanlış olduğunun kanıtıdır. Alıntı yapan âlimler özellikle tırnak içerisinde “Bûnî şerhinde şöyle dedi” diyerek nakletmişlerdir.

وقال البوني: “إِنَّكَ حَاكِمْتُ” يريد عند القتال، يقول اللَّهُمَّ أَنْزِلِ الْحَقَّ وَيَسْتَنْصِر.¹⁰⁶

⁹⁴ Kâdı İyaz, *Tertîbü’l Medârik*, 2/34.

⁹⁵ Humeydî, *Cezvetü’l-Muktebis*, 123; Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, 447.

⁹⁶ Kâdı İyaz, *Tefsîru’l-müntebih*, 1/46.

⁹⁷ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, 2/120.

⁹⁸ Hâzîmî, *el-Emâkin Me’tefeka lafzuhi ve’ftereka müsemâhü min el-emkeneti*, s. 22.

⁹⁹ Sem’ânî, *el-Ensâb*, 1/415.

¹⁰⁰ Zehebî, *Târihu’l-İslam*, 7/116.

¹⁰¹ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-müzheb*, 172.

¹⁰² Yâkût el-Hamevî, *Mücemü’l-büldân*, 1/373.

¹⁰³ Venşerîsî, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-Venşerîsî et-Tilimsânî el-Fâsî, *Mi’yârü’l-Mu’rib*, , (Beyrut: Dâru’l-Ğarb’il-İslâmî, 1401/1981), 10/303.

¹⁰⁴ Karâfî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahman el-Mısrî el-Karâfî, *ez-Zahîre*, thk. Muhammed Haccî ve dğr, (Beyrut: 1414/1994), 6/166.

¹⁰⁵ İbnü’s Salah, Ebü Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezürî, *Fetavâ ve Mesâil*, thk. Abdülmü’tî Emîn Kal’acî, (Beyrut: 1406/1986), 1/106.

¹⁰⁶ İbn’ül Arabî, Ebü Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *el-Mesâlik fi Şerhi Muvatta’i-Mâlik*, thk. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî ve Aişe bint Hüseyin es-Süleymânî, (Beyrut: 1428/2007), 3/478. Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta* ’, 1/366 (324).

2. YAZMA VE MATBU NÜSHASI

Eserin yalnızca bir tane yazma nüshası tespit edilebilmiştir. Fas Karaviyyûn Kütüphanesinde bulunan el yazma nüshasında, eserin ismi, müellif ismi, mukaddimesi, *Muvatta*'nın ilk konusu olan namaz vakitleri babının tamamı, temizlik babı şerhinin büyük bir kısmı, *Muvatta*'ın son babı olan *Kitâbü'l-Câmi*' babı kayıptır.¹⁰⁷ Eser *Muvatta*'ın 36. hadisinden başlamıştır.¹⁰⁸

Nüshanın hattı açık ve nettir ancak sayfa kenarlarına not edilen bilgiler silik şekildedir. Fas Kareviyyûn Kütüphanesi'nde tespit edilen nüsha Abdullah ed-Duhan el-Mesilî tarafından incelenmiş ve tahkik edilmiştir.

Mesilî “*Tahkik aşamasında eserin en doğru biçimde aktarılması için büyük bir özen gösterilmiş, mukayese edilerek tahrife uğramış kısımların bazıları net ve açık hâlde getirilmiştir. Bûnî ile aynı dönemde yaşamış ve hocası olan Ebu'l-Mutarrif Kanâzî'nin (ö. 413/1022), Tefsîru'l-Muvatta' eseri ve İbn Habîb es-Sülemî'nin (ö. 238/853) Kitâbü Ğarîbü'l-Hadis eserinden tashîfatların düzeltilmesinde faydalanılmıştır*” demiştir.¹⁰⁹

Ebû Muhammed b. Attâb (ö. 520/ 1126) tarafından eserin bir özeti yazılmıştır.¹¹⁰

3. MUHTEVASI VE METODU

Eserin anlaşılmasını sağlayan en önemli etkenlerden biri de dili ve üslubudur. Bir nevi eserin kullanım kılavuzu diyebileceğimiz bu üslubun anlaşılması da eserin muhtevası ve metodunun aydınlatılması ile mümkündür. Burada Bûnî'nin *Tefsîru'l-Muvatta*'da tercih ettiği üslup, şerh yöntemi ve anlatım özellikleri açıklanacaktır.

Bûnî *Tefsîru'l-Muvatta*' da 983 rivayeti şerh etmiştir. Bu rakam tamamen birbirinden farklı hadislerden müteşekkil değildir. Bazen rivayeti şerh eden

¹⁰⁷ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta* ', 1/47.

¹⁰⁸ روي أبو هريرة أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: (إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ فَلْيَجْعَلْ فِي أَنْفِهِ مَاءً، ثُمَّ لِيَنْزِرْ وَمَنْ اسْتَجَمَرَ فَلْيُوْتِرْ)

¹⁰⁹ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta* ', 1/83-84.

¹¹⁰ İbn Hayr el-İşbilî, *Fehrese*, 88.

cümleler¹¹¹ bazen de Malik'in bir önceki hadisle alakalı beyanları yeni bir hadismiş gibi numaralandırılmıştır.¹¹²

Muvatta' kitab ve bab tertibine göre tasnif edilen eserlerdendir. *Tefsîru'l-Muvatta'* da, *Muvatta'daki* bab başlıkları ile ilgili tek bir başlık hariç hususi bir açıklama yapılmamıştır. “Bir adam yolda yürürken diken gördü ve onu kaldırdığı için Allah Teala onu affetti. Beş çeşit şehit vardır; tağun hastalığı olan, karnından hasta olan, boğularak ölen, yıkıntının altında kalan, Allah yolunda şehit olan”¹¹³ hadisinin serhinde, “Bu hadis “İnsanlar ilk safın faziletini bilselerdi kura çekerlerdi...”¹¹⁴ hadisinin devamıdır ancak Malik bu hadisi Kitâbu's-salah babında zikretmiştir, العتمة kelimesinden dolayı بَابُ مَا جَاءَ فِي الْعَتْمَةِ وَالصُّبْحِ babının başlığını oluşturur. Şehitlerin açıklandığı rivayet bu hadisin devamı olduğu için bu babta yer alır” demiştir.¹¹⁵ Açıklama ile babın ve hadisin konu birliği olmadığına ancak hadisin devamının zikredilmesiyle bu birliğin sağlandığına dikkat çekilmektedir.

*Muvatta'*ın bab tertibine riayet etmeye çalışsa da zaman zaman uymadığı da olmuştur. Normal de “Kitâbü'l-Kur'an”ın ardından “Kitâbü'l-Cenâiz” gelmesi gerekirken “Kitâbü'l-Kur'an” dan sonra “Zekat”, “Oruç”, “Hac” ve “Cihad” başlıklarına yer vermiş bunların devamında “Cenâiz” başlığı yer almıştır. Aynı şekilde “Ferâiz” babından sonra “Nikâh” babının gelmesi gerekirken “Kirâd” babına yer vermiş bu babdan sonra “Nikâh” babından devam etmiştir.

Ana başlıklarda meydana gelen takdim tehir durumu alt başlıklarda da devam etmiştir. *Muvatta'*nın ikinci babı olan “Taharet” babında son başlık misvak (بَابُ مَا جَاءَ) (فِي السُّوَالِكِ) babı olması gerekirken “Salat” babını ana başlık olarak almadığı için taharet ile salat babının alt başlıkları karışmıştır. Şöyle ki “Taharet” babında “misvak” alt başlığından sonra namaza davet (ezan) (بَابُ مَا جَاءَ فِي النَّدَاءِ لِلصَّلَاةِ) babı, seferde-abdestsiz ezan okumak (بَابُ النَّدَاءِ فِي السَّفَرِ وَعَلَى غَيْرِ وُضوءٍ) babı ve ilk ezandan sonra sahurun yenilebileceği süre (بَابُ قَدْرِ السُّحُورِ مِنَ النَّدَاءِ) babı gelmiştir. Daha sonra “Salat” ana başlığı

¹¹¹ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 2/ 677 (710), 733 (769),

¹¹² Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 2/ 742 (783), 876 (806).

¹¹³ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/245.

¹¹⁴ *Muvatta'*, “Salat”, 3.

¹¹⁵ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/245.

alt başlık olarak kalmış ve salat babında olması gereken alt başlıklarla devam etmiştir.¹¹⁶ Kitabüs's-Sehv ana başlığını da Salat babı gibi alt başlık olarak ele almıştır.¹¹⁷ Ana başlık olarak alması gereken ancak alt başlık olarak şerh ettiği diğer başlıklar şunlardır; Kitâbü'l-Cum'a, Kitabüs's-Salatü'l-Leyl, Kitâbü'l-İtikâf.

Muvatta'da "Talâk" ana başlığının alt babında bulunan zihar babını ana başlık olarak almıştır. Bunun gibi alt başlık olan ancak *Tefsîrul-Muvatta'da* ana başlık yapılmış başka bir başlık tespit edilmemiştir.¹¹⁸

Bûnî *Muvatta'daki* başlıkları birebir kullandığı gibi başlık isimlerinde değişiklikler de tespit edilmiştir. Bu değişikliklerin nüsha farklılıklarıyla ilgili olması muhtemeldir. *Muvatta'daki* "حجامة الصائم" babının "ما جاء في حجامة الصائم" olarak gelmesi anlamı değiştirmeyen bir farkın bulunduğu başlıklara örnek verilebilir.¹¹⁹ Bazılarına bir bazılarında birden çok kelime eklemesi yaparak babların anlamlarını değiştirmiştir.¹²⁰ بَابُ مَا جَاءَ فِي تَعْجِيلِ الْفِطْرِ 'hızlı' babının ismine (بَابُ مَا جَاءَ فِي الْفِطْرِ) ifadesini eklemesi gibi.) Başlıklarda zikretmediği ifadelerde mevcuttur.¹²¹ بَابُ مَا جَاءَ فِي "ما جاء في الإنصات يوم الجمعة" olarak kısaltması gibi. Bûnî *Muvatta'daki* bütün babları şerh etmemiştir. Bazı bablardan hiç bahsetmemişken¹²² onlar içerisindeki hadisleri ise anlamca yakın olan diğer bablara dağıtmıştır. *Muvatta'da* olmayan bab başlığı da mevcuttur.¹²³ Ancak bu bab başlığında yeni bir hadis değil mevcut hadislere yaptığı şerhlerden oluşan bazı açıklamalara yer vermiştir.

Bûnî hadislerin rivayetinde *Muvatta'da* olmayan kelimeler ilave etmiştir. Örneğin; Hz. Peygamber kaza umresi yapacağında Meymûne b. Haris ile evlenmeye karar vermiş ve nikâh işlemleri için Ebû Rafî (Ebû Rafî'nin kölesi) ve Ensar'dan bir

¹¹⁶ Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta'*, 1/181.

¹¹⁷ Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta'*, 1/210.

¹¹⁸ Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta'*, 1/705.

¹¹⁹ Ayrıca bk. بَابُ مَا تَجِبُ فِيهِ طَلْقُ وَاحِدَةٍ مِنَ التَّمْلِيكِ babını بَابُ مَا يَجِبُ فِيهِ تَطْلِيقُ وَاحِدَةٍ مِنَ التَّمْلِيكِ olarak zikretmiştir.

¹²⁰ Mesela bk. بَابُ اشْتِرَاءِ الصَّدَقَةِ وَالْعَوْدِ فِيهِ, بَابُ صَلَاةِ الْمَسَافِرِ إِذَا أُجْمِعَ مَكَّنًا, بَابُ صَلَاةِ الْإِمَامِ إِذَا أُجْمِعَ مَكَّنًا, بَابُ اشْتِرَاءِ الرَّجُلِ الصَّدَقَةَ وَالْعَوْدَ فِيهَا babını بَابُ الصَّلَاةِ عَلَى الْجَنَائِزِ olarak zikretmiştir.

¹²¹ Mesela bk. بَابُ الصَّلَاةِ عَلَى الْجَنَائِزِ بَعْدَ الصُّبْحِ إِلَى الْإِسْفَارِ, وَبَعْدَ الْعَصْرِ إِلَى الْإِسْفَارِ, بَابُ صِيَامِ النَّوْمِ الَّذِي يُشْتَكُّ فِيهِ, بَابُ جَمَاعِ قَضَاءِ الصِّيَامِ بَابُ جَمَاعِ قَضَاءِ الصِّيَامِ بَابُ مَنْ تَجِبُ عَلَيْهِ زَكَاةُ الْفِطْرِ olarak zikretmiştir.

¹²² Mesela bk. بَابُ مَنْ تَجِبُ عَلَيْهِ زَكَاةُ الْفِطْرِ

¹²³ Mesela bk. وصف أسنان الإبل في الزكاة: Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta'*, 1/399.

sahabeyi vekil olarak tayin etmiştir. Hadiste geçen Ebû Raffî'nin bizzat kendisidir, ancak Bûnî Ebû Raffî'nin kölesi (مَوْلَاهُ) eklemesi ile birlikte rivayet etmiştir.¹²⁴

Bûnî *Muvatta*'dan birebir alıntı yapmamıştır. İmam Mâlik ile kendisi arasındaki senetleri atlayarak قال مالك diyerek ya da tabiîn den hadisleri nakletmiştir. Eserin mukaddime kısmı kayıp olduğundan senetleri bu şekilde aktarmasının sebebi bilinmemektedir. Özellikle bilinen ravilerin künyesini kısaltmıştır. (روى،¹²⁵ روى عبدالله،¹²⁶ روى ابو حازم،¹²⁷ روى عبدالله بن حنين) Kanaatimizce senetlerde yapmış oldu bu kısaltmalar hadisleri uzatmaktan sakındığını ya da hadisi aldığı hocasına güvendiğinden zikretme gereği duymadığını gösteriyor olabilir. Nitekim birkaç hadis hariç senetlerle ilgili yorum yapmamıştır. Hocası Asilî'den¹²⁸ ve İbn Müzeyn'den¹²⁹ yaptığı alıntılar ile ravinin cerh ve ta'dil durumuna değinmiştir.

Bûnî, hadisleri şerh ederken her hadisin sıhhat durumunu incelememiştir. Sıhhat durumuna dikkat çekeceğinde ise kendinden önceki muhaddislerden alıntı yapmış ya da hadisi tetkik ederek sıhhatini ortaya koymaya çalışmıştır.

Her hadisi kendi başına şerh etmiştir. Nadiren birkaç hadisi bir arada şerh ettiği de olmuştur. Aralarında konu bütünlüğü olan ve birbirine delil olarak destek olacak hadislerle ortak bir açıklama verilmiştir.¹³⁰

Hadisin konusuyla ilgili diğer hadislerden faydalanarak, şerhi bunların ışığında yapmıştır. “Sizden biriniz uykudan uyandığında ellerini yıkamadan su kabına daldırmasın. Çünkü elinizin nereden geldiğini bilemezsiniz”¹³¹ hadisinin şerhinde uykunun namazı bozup bozmadığı hususuna değinmiştir. “Sizden birinizin namaz kılariken uykusu gelirse, uykusu geçinceye kadar uzansın. Uykuluyken namaz kıldığında ne yaptığını bilemez, istiğfar ettiğini zannederken kendisine söver de haberi

¹²⁴Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta*, 1/480 (489), *Muvatta*, “Hac”, 69.

¹²⁵ Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta*, 1/191; Abdullah b. Ömer.

¹²⁶ Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta*, 1/187; İbrahim b. Abdullah b. Huneyn.

¹²⁷ Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta*, 1/290; Seleme b. Dînar.

¹²⁸ Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta*, 1/255.

¹²⁹ Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta*, 1/166.

¹³⁰ Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta*, 1/297 (288-299); 1/413 (406-407); 1/435 (433-434); 1/462 (465-466).

¹³¹ Buhârî, “Vudû”, 26; Müslim, “Taharet”, 87 (278).

olmaz”¹³² hadisine yer verdikten sonra “Hafif uyku abdesti bozsaydı yeniden abdest alsın derdi ancak rivayette uyku hadesten sayılmadığı için uzansın diyor abdest alsın demiyor”¹³³ demiş, hadisi bir başka hadis ile şerh etmiştir.¹³⁴

Hadislerin şerhinde o hadisten edinilecek faidelere, sünnetlere ve fikhî olarak delil olabileceği konulara yer vermiştir. Bunları yaparken kullandığı kalıplar ise genellikle “فهذا يدل علي ، يحتمل أن يكون، أراد بجواز، و دليل ذلك” dır.

Bir hadisi örnek vererek şerh yöntemine dikkat çekmek istiyoruz:

مالك، عن ابي حازم، عن سهل، ان رسول الله (ص) ذهب إلى بيبي عمرو بن عوف؛ ليُصلِحَ بينهم، وحانت الصلاة، فجاء المؤذن إلى أبي بكر الصديق، فقال: أنصلي بالناس فأقيم؟ قال: نعم. فصلّى أبو بكرٍ فجاء رسول الله (ص) فتخلّص حتى وقف في الصف، فصقّ الناس وكان أبو بكر لا يلتفت في الصلاة، فلما أكثر الناس التصفيق التفت أبو بكر، فرأى رسول الله صلى الله عليه وسلم فأنشأ إليه رسول الله صلى الله عليه وسلم أن امكث مكانك، فرفع أبو بكر يديه فحمد الله عز وجل على ما أمره به رسول الله (ص) من ذلك، ثم استأخر حتى استوى في الصف، وتقدّم النبي صلى الله عليه وسلم فصلى، ثم انصرف فقال: يا أبا بكر ما منعك أن تثبت إذ أمرتك قال أبو بكر: ما كان لابن أبي قحافة أن يصلي بين يدي رسول الله (ص)، فقال رسول الله (ص): ما لي رأيتكم أكثرتم التصفيق؟ من نابه شيء في صلاته فليستج فإنه إذا سبح التفت إليه وإنما التصفيح للنساء.

Rasûlullah (s.a) Amr b. Avf oğullarının aralarında barışı sağlamak için onların yanına gitti. Bu arada namaz vakti gelmişti, müezzin Ebû Bekir’e (r.a) gelerek “İmam olup namaz kıldırır mısınız?” diye sordu. Hz. Ebû Bekir de: “Tamam” dedi. Ebû Bekir (r.a) namaz kıldırıyorken, Rasûlullah (s.a) geldi; safların arasından öne geçti. İnsanlar (Peygamber’in geldiğini imama haber vermek için) el çırpmaya başladı. Ebû Bekir (r.a) namaz kılarken başını çevirip hiçbir yana bakmazdı. Cemaat durmadan el çırpınca dönüp bakmak zorunda kaldı. Yanında Rasûlullah’ı görüverdi. Rasûlullah (s.a), ona yerinde kalması için işaret etti. Fakat Ebû Bekir ellerini kaldırarak Allah’a hamd etti ve arkadaki safa girinceye kadar geri gitti. O zaman Rasûlullah (s.a) öne geçerek namazı kıldırıldı. Namaz bitince, “Ya Ebû Bekir! Yerinde kal diye işaret ettiğim halde niçin namazı kıldırmadın?” diye sordu. Hz. Ebû Bekir: Ebû Kuhâfe’nin oğluna Rasûlullah’ın (s.a) önüne geçip namaz kıldırılmak yakışmazdı, diye cevap verdi. Hz Peygamber (s.a)“İnsanlar! Namazda bir durum meydana gelince niçin el çırpmaya

¹³² Buhârî, “Vudû”, 53, Müslim, “Müsafirîn”, 222.

¹³³ Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta*, 1/99-100 (6).

¹³⁴ Ayrıca bk. Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta*, 1/463.

başladınız? Namazda bir durumla karşılaşan kimse Sübhânallah desin. Onu Sübhânallah dediğini duyan kimse, kendisine dönüp bakar. El çırpma kadınlara mahsustur”¹³⁵ dedi.

Bu hadisten çıkarılacak sünnetler şunlardır (في هذا الحديث سننٌ، منها) demiş ve aşağıdaki maddeleri sıralamıştır;¹³⁶

1. Devlet başkanı insanların arasında arabuluculuk yapmak için yerine vekil tayin etmeden uzak bir yere gidebilir.
2. Namaz vaktinin geçmesine az bir vakit kalmışsa ve imam gecikecekse cemaat aralarında imam tayin edebilir.
3. İnsanlar içerisinde imam olmaya layık kişi onların en faziletlisidir. (Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamber’den (s.a) sonra en faziletli ikinci kişi olduğundan O imam olmuştur. Bundan dolayı insanlar başkasını değil onu seçmiştir.)
4. Hz. Peygamber’in yaptığı gibi namaza geç kalındığında insanlara zarar vermeden ön saflara geçilebilir.
5. Bu hadis, ihtiyaç halinde namazda başka yere bakma hususunda bir ruhsattır.
6. Sahabenin namaz vaktinin geçmesinden endişe ettiğinde Hz. Peygamber (s.a) gelmeyebilir diye aralarında içtihat etmeleri, namaz konusunda ne kadar hassas ve korumacı olduklarını gösterir.
7. Bu hadisten namazda işaretle konuşmanın caiz olduğu çıkartılır çünkü Hz. Peygamber (s.a) Hz. Ebû Bekir’e namazı kıldırmaya devam etmesi için işaret ettiğinde ön safa gelmiş ve namaza dâhil olmuştu.
8. Hz. Ebû Bekir’in Hz. Peygamber’in (s.a) kal demesine rağmen geri çekilmesi itiraz olarak anlaşılabilir bilakis tevazuunun bir göstergesidir.
9. Namazda arkaya dönüp bakmak namazı bozmaz çünkü Hz. Ebû Bekir (r.a) arkadan ses duyunca arkasını dönmüş ve namaza devam etmiştir, kimse namazını yenilemesini istememiştir.
10. Hz. Ebû Bekir “velekel hamd” derken ellerini kaldırmış hamd etmiştir, namazın ruhuna muhalif bir davranış olmadığından rükûda ellerin kaldırılması caizdir.

¹³⁵ Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta'*, 1/290 (278); Ayrıca bk. Buhârî, “Ezân”, 48 (684); Müslim, “Salat”, 102.

¹³⁶ Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta'*, 1/290-294.

11. İmam olarak tayin edilen kişi Hz. Peygamber (s.a) dışında hiçbir kimse ile yer değiştiremez, namazı tayin edilen kişi bitirir.

12. Efendimiz (s.a) “Ya Ebû Bekir! Yerinde kal diye işaret ettiğim halde niçin namazı kıldırmadın?” buyurarak insanların önünde Hz. Ebû Bekir’in faziletini göstermek istemiştir.

13. Hz. Ebû Bekir’in yerini Hz. Peygamber’e (s.a) bırakıp arka safa geçmesi kadar namazda az hareket etmek namazı bozmaz.

14. İşaret etmekte namazda konuşmak gibidir. (“Sana emretmeme rağmen neden yerine geçtin” dediğinde işaretle konuşmuş gibi oluyor.)

15. Hz. Peygamber’in buyurduğu “alkış kadın âdetidir” sözünün açıklaması şu şekildedir: Alkışlamak namaz dışında kadına ait bir harekettir. “Sizden biri namazda dikkat çekmek istediğinde tesbih çeksin” demesi ise kadın-erkek herkesin namazda imamı düzeltmek için tesbih çekerek dikkat çekmesi daha doğru demektir. Bunun bir başka delil de şudur ki, Hz. Aişe (r.a) namaz kıldığı sırada Hz. Esmâ gelmiş, Hz. Aişe eli ile gökyüzünü işaret ederek “Sübhanallah” demiştir. Bu delillere bakıldığında namazda alkış yoktur herkes tesbih çeker.

16. Hz. Ebû Bekir’in hadisi ve Hz. Peygamber’in “alkış kadın âdetidir” hadisinden dolayı “namazda alkışlamak kadınlar için güzeldir” denilen bir başka görüş vardır. Bu görüşü savunanların delilleri ise Buhari’de zikredilen “Erkekler tesbih çeksin, kadınlar alkışlasın”¹³⁷ hadisidir. Alkışı müstehap görenlerin diğer delili şudur ki: “Kadınların sesi ister şarkı söylesin ister tesbih çeksin avrettir, namazda sesi yükseltmez, Hz. Aişe’nin Hz. Esmâ geldiğinde sesini yükseltmesinde bir sakınca yoktur çünkü mahrem biri gelmemiştir, telbiye getirirken ve Kur’an okurken de kadının sesi avrettir yükseltmeden okumalıdır.” Örnekler ve misallerden anlaşılacağı üzere Muvatta’ hadislerinden çıkardığı birçok hikmet ve fâideler ile büyük bir servet aktarmıştır. Sünnetler ve fâidelerde fikhî açıklamalara çokça yer vermiştir.

Hadis lafızlarının şerhini yaparken lügat manaları ile çok ilgilenmiştir. Eserde ilk bakışta da lügat ilmi üzerinde çok durulduğu açıkça görülebiliyor. Bütün hadislerde geçen yer, kişi, eşya, mekân vb. lafızlar metnin anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla tanımlanmış ve müphemlikler giderilmiştir. Bu açıklamaları yaparken Mâlikî âlimlerin

¹³⁷ Buhârî, “Amel fi’s-Salah”, 5.

lügat alanında görüşlerinden alıntılar yapmıştır. Kelimeleri açıklamada en çok alıntı yaptığı eser İbn Habîb'in Tefsîru Gârîbi'l-Muvatta' sıdır, onu Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellam'ın Gârîbi'l-Muvatta'sı takip eder. Örneğin, “Rasûlullah (s.a) bizi ipek giymekten, altın yüzük takmaktan ve rükuda Kur'an okumaktan men etmiştir” rivayetinde geçen bütün kelimeleri alıntı yaparak açıklanmıştır. “قَسِي” kelimesinde ق fethalıdır ve ipek çizgileri olan bir kıyafettir, Mısır'da çiftçiliği takip eden sulh hakimi bir rahip tarafından yapıldığından ona atfedilmiştir”.¹³⁸ Eserden İbn Habîb'in alıntılarını çıkarsak büyük bir yekûnu yok etmiş oluruz.

Eserde mükerrerler hariç toplam 257 ayet zikredilmiştir. Ayetler hadisi şerifleri açıklamada kullanıldığı gibi ekseriyetle hüküm çıkarmada ve hadislerin fâidelerini desteklemede kullanılmıştır. Ayet kullanımlarına örnek verecek olursak:

1. Ayetlerin hüküm çıkarmada kullanımı

Ebû Hureyre 'den (r.a) aktarılan“Bir adam Rasûlullah 'a (s.a) geldi ve “Ya Rasûlullah (s.a)! Biz denizciyiz, yanımıza az içme suyu alırız, eğer bu suyu abdeste kullanırsak içme suyumuz kalmaz, deniz suyundan abdest almamıza izin verir misin? diye sordu. Hz. Peygamber (s.a) deniz suyu temiz, ölüsü helaldir” buyurmuştur bu hadise delil ise “Allah Teala denizi size musahhar kıldı (hizmetinize sundu)”¹³⁹ buyrulan ayet-i kerimedir demiştir.¹⁴⁰

2. Ayetlerin hadislerden edinilecek fâideleri desteklemede kullanımı

“Sizden biriniz uykudan uyandığında ellerini yıkamadan kaba daldırmasın...”¹⁴¹ hadisinin şerhinde “Zeyd b. Eslem tefsirinde “Sizden biri namaz için kalktığında ellerini ve yüzünü yıkasın” (Maide, 6) ayetinde ki kalkmaktan kasıt yataktan yani uykudan kalkmaktır, bir kişi ne yaptığını bilecek şekilde derin uyursa bu uyku hadestir ancak her uyuma hali hades değildir” açıklamasına yer vermiş “Her uyku abdesti bozmaz abdesti bozacak bir hades olduğunda kişi bunu farkeder ve abdest

¹³⁸ Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta'*, 1/187 (107).

¹³⁹ Kur'ân Yolu (Erişim 17 Mayıs 2022), Câsiye 45/12.

¹⁴⁰ Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta'*, 1/100-101 (7).

¹⁴¹ Buhârî, “Vudû”, 26; Müslim, “Taharet”, 87 (278).

gerekli olur” ifadesiyle uykunun abdesti bozup bozmayacağı hususunda ki fikhî görüşünü açıkça beyan etmiştir.¹⁴²

Rivayetleri incelerken tafsilatlı şekilde incelemiş farklı görüşlere de yer vererek değerlendirmeler yapmıştır. Tercih ettiği görüşlerin gerekçelerini açıklamış ve okuyucuya müphem bir taraf bırakmamıştır. Alıntı yapacağı âlimleri sözlerini “ قال، ” ifadeleriyle genellikle eserinin de ismini zikrederek aktarmıştır. Alıntıları bazen eleştiri yapmak bazen de görüşünü desteklemek için kullanmıştır. Eserde bunların örnekleri oldukça fazladır. Alıntı yaparken en çok yer verdiği isim hocası Asilî’dir.

İbn Sahnûn (ö. 240/854), Muhammed b. Sahnûn (ö. 256/870), Abdülmelik b. Habîb (ö. 238/853), İbn Kâsım (ö. 191/806), İbn Abdülhakem (ö. 214/829), Eşheb (ö. 204/820), Esbağ (ö. 225/840) ve İbn Vehb (ö. 197/813) gibi Mâlikî âlimlerin görüşlerini aktarmaya özen göstermiştir. Asilî’de (ö. 392/1002) bu âlimlere dâhil edilebilir. Görüşlerine ihtilaf ettiği konularda ise eleştirmekten geri durmamıştır. Örneğin; “Sizden biriniz uykudan uyanıp abdest alacağına, temizleneceği kabın içine elini daldırmadan önce elini yıkasın zira elinin nerede olduğunu bilmeden sabahlar” hadisinin şerhinde İbn Habîb “Elini yıkaması kastedilen kişi cünüp ya da ihtilam olmuş kişidir normal şartlar elini yıkaması şart değildir”¹⁴³ demiştir. Ancak Bûnî “Cünüp olan ile olmayan arasındaki fark nedir uyku halinde her ikisi de elini farklı yerlere götürmüş olabilir, delili olmadığından İbn Habîb’in görüşü reddedilir” demiştir.¹⁴⁴

Kendi görüşünü belirttikten sonra ya da iki görüş arasında kalıp seçim yapamadığında “والله اعلم” demiştir. Böylelikle görüşlerinde ihtiyat payı bırakmayı ihmal etmemiştir diyebiliriz.¹⁴⁵

Mâlikî mezhebini doğruya en yakın yol olarak görmekle beraber mezhebi için taassup göstermemiş, konuları mezhepler arası mukayeseli şekilde ele almış, yerine göre diğer mezhep imamlarının görüşlerini benimsemiştir. Hatta bazı meselelerde

¹⁴² Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/100.

¹⁴³ İbn Habîb, *Tefsîru Ğarîbu'l-Muvatta'*, 1/190.

¹⁴⁴ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/99.

¹⁴⁵ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/287, 383, 391, 414, 416, 432.

diğer mezhepler arasındaki ihtilâfları ele alıp doğru bulduğu görüşü savunduğu da olmuştur.¹⁴⁶

4. KAYNAKLARI

Bu başlık altında Bûnî'nin *Tefsîrul-Muvatta'* yı telif ederken başvurduğu kaynaklardan tespit edebildiklerimizi inceleyeceğiz. Bûnî'nin kullandığı eserleri incelemeye geçmeden önce günümüze ulaşamamış eserlerin hayli fazla olduğunu belirtmek isteriz. Bu nedenledir ki Bûnî'nin *Tefsîru'l-Muvatta'*sı gün yüzüne çıkamamış eserlerin varlığını haberdar ettiğinden önemli bir kaynakçaya sahiptir diyebiliriz.

Bûnî hadisleri şerh ederken birçok kaynak kullanmıştır. Bu kaynaklar içerisinde matbu olanlar tespit edilmiş ve alıntı yapılan yerlerin bu eserlerdeki yerlerine işaret edilmiştir. Muhakkikin tespitinden başka Zürkânî'nin Şerhu'z-Zürkânî'sinden verdiğimiz dipnotlar buna örnek verilebilir.

Hicrî IV. asrın son çeyreği ve V. asrın ilk yarısında yaşamış olan Bûnî'ye kadar hem fıkıh hem hadis alanında literatür dediğimiz eserler teşekkül etmiştir. Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*yı telif ederken kendi asrında ve önceki asırlarda yaşamış âlimlerden ve eserlerinden istifade etmiş ve bunları hadisleri şerh ederken açıkça zikretmiştir. Yazıldığı dönemin fikrî altyapısını anlamamıza katkı sağlayacak birçok eser kaynak olarak kullanılmıştır. Özellikle Malikî fikhının temelini oluşturan ilk ana kaynaklar olan Sahnûn'un *Müdevvene*'si, Mevvâz'ın *Mevvâziyye*'si, İbn Habîb'in *el-Vâzıha*'sından istifade edilmiştir.

Muvatta' şerhleri ve Mâlîkî fikhî eserleri başta olmak üzere hadis, kelam, tefsir, arap dili alanında özellikle Endülüslü âlimlerden ve Mâlîk'in öğrencilerinden istifade ederek eserini yazmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 61 kaynak kullanmıştır. Bu kaynaklardan istifade ederken bazen eserin ve müellifinin ismini açıkça zikrederek, bazense yalnızca müellifin ismini zikredip hangi eserinden nakil yaptığını müphem bırakarak alıntılar yapmıştır.

¹⁴⁶ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/463, 2/523, 714,718, 789.

Şerhte kullanılan bütün eser ve müellifleri zikrederken en çok istifade ettiği eserleri şerhte kullanımına örnek vererek kronolojik bir sırayla sunacağız. Birkaç kez alıntı yaptıklarını ise vefat sırasına göre, eser ve müellif ismini zikretmekle yetineceğiz.

4.1. Muvatta' Nüshaları ve Şerhleri

Bu başlık *Tefsîru'l-Muvatta'*ya kaynaklarından birden çok alıntı yapılmış ise bu kaynaklar hakkında bilgi verilmiş ve kronolojik olarak sıralanmıştır; yalnızca birkaç kez alıntı yapılan eserler ise her balığın sonunda kronolojik olarak sıralanmıştır.

Bûnî'nin en fazla istifade ettiği eserler şüphesiz İmam Mâlik'in öğrencilerinin yazmış olduğu *Muvatta'* nüshaları ve şerhleridir. Bu nüshalar içerisinde, Endülüs'te bulunan ve Mâlik'in görüşlerini yayılmasına öncülük eden Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'den¹⁴⁷ (ö. 234/849) aynı coğrafyada bulunmalarından dolayı daha çok etkilenmiştir. Rivayetinde yanlışlık olduğuna kanaat ederse Yahyâ'nın rivayetini terk ederek İbnü'l Kâsım¹⁴⁸ (ö. 191/806), İbn Vehb¹⁴⁹ (ö. 197/813), Yahya b. Bükeyr¹⁵⁰ (ö.), Ka'nebî 'nin¹⁵¹ (ö. 221/836) rivayetlerden istifade etmiştir. *Muvatta'* nüshaları arasında tercih yapıyor olması rivayetlerin doğruluğunu tespit edecek kadar sağlam bir ezberi olduğuna ve karşılaştırma yapacak kadar şerhleri iyi tanıdığına delil gösterilebilir.

Ateşte pişen bir şeyi yemenin abdesti bozmayacağı muhtevastaki rivayeti şerh ederken İbn Kâsım ve İbn Bükeyr'in nüshalarında hadisin farklı ifade ile geçmesine yer vermiştir. Rivayet şudur; “Hz. Peygamber'e (s.a) davet edildiği bir yemekte ekmek ve et ikam edildi, onları yedikten sonra abdest aldı ve namaz kıldı.

¹⁴⁷ Yalnızca bir yerde “یحیی بن یحیی فی روايته” diyerek *Muvatta'* nüshasından direk alıntı yapmıştır. 9 yerde eserinin ismini zikretmeden alıntı yapmıştır.

¹⁴⁸ Yalnızca iki yerde “وذكر فی رواية ابن القاسم” diyerek *Muvatta'* nüshasından alıntı yapmıştır. (Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/106, 486. 63 yerde ismini zikretmiş ancak hangi eserinden faydalandığını söylemeden eserinden alıntı yapmıştır.

¹⁴⁹ Yalnızca bir yerde “وقد روي عنه ابن وهب في الموطاء” diyerek *Muvatta'* nüshasından alıntı yapmıştır. (Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/355). 41 yerde ismini zikretmiş ancak hangi eserinden faydalandığını söylemeden görüşlerinden bahsetmiştir.

¹⁵⁰ İki yerde ismini ve eserini zikretmiştir.(Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/106, 245.)

¹⁵¹ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/296, 483, 505.

Daha sonra yemeğe devam etti ve tekrar abdest almadan namaz kıldı.”¹⁵² Şerh kısmında İbn Kâsım ve İbn Bükeyr (Yahya b. Bükeyr) rivayetinde (ثُمَّ أَتَى بِفَضْلِ ذَلِكَ الطَّعَامِ) ifadesine yer verildiğini belirtmiştir.¹⁵³

İbn Dînar (r.a) “Abdullah b. Ömer’i Hz. Peygamber’in (s.a) kabrini ziyaret ederken Hz. Peygamber’e salavat getirdiğini, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e dua ettiğini gördüm” buyurmuştur.¹⁵⁴ Rivayetin şerhinde Bûnî “Ka’nebî’nin rivayetinde Abdullah b. Ömer’in namaz kıldığı Hz. Peygamber’e (s.a), Hz. Ebû Bekir (r.a) ve Hz. Ömer’e (r.a) salavat getirdiği ifade edilir, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e dua ettiği zikredilmemiştir” demiştir.¹⁵⁵

1) Abdullah b. Nâfi’den (ö. 206/822) İbn Nafi’ olarak bahseden Bûnî fikhî meselelerde *Tefsîru’l-Muvatta’sından* alıntılar yapmıştır. Nâfi’in bu eseri öğrencisi Yahya b. Yahya el-Minkarî tarafından rivayet edilmiştir ancak fakihler arasında Abdullah b. Nâfi’ ez-Zübeyr’den rivayet edilen hadisler ile karıştırılmıştır.¹⁵⁶ Hadislerin şerhinde değindiği fikhî meselelerde düşüncelerinin delillendirilmesinde İbn Nâfi’nin görüşlerine yer vermiştir.¹⁵⁷

2) Muhammed b. Sahnûn’un (İbn Sahnun) (ö. 256/870) *Şerhu’l-Muvatta’sı* şerhler içerisinde en çok istifade ettiği eserdir.¹⁵⁸ İbn Ömer’den (r.a) rivayet edilen “Hz. Peygamber (s.a) döneminde kadınlar ve erkekler beraber abdest alıyorlardı” rivayetini şerh ederken İbn Sahnûn’un *Şerhu’l-Muvatta’sında* “Kadınlar ve erkekler tek bir yerden abdest alıyorlardı. Erkekler abdest aldıktan sonra kadınlar abdest alıyorlardı. Buradaki beraber abdest alıyorlardı topluca abdest almak anlamında değildir” dediğini nakletmiştir.

3) Hocası Ahmed b. Nasr Dâvûdî’nin (ö. 402/1011) ismi yalnızca bir yerde geçmektedir.¹⁵⁹ Arazinin kiralanması babında konuyla ilgili hadisleri aktarmamış yalnızca açıklama yapmıştır. Bu açıklamada da hocasından “*Kitap, sünnet*

¹⁵² Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/105; *Muvatta’*, “Taharet”, 25.

¹⁵³ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/106.

¹⁵⁴ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/296, *Muvatta’*, “Gasru’s-Salât fi’s-Sefer”, 68.

¹⁵⁵ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/296.

¹⁵⁶ Ali Bardakoğlu, “İbn Nâfi’”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988) 1/124.

¹⁵⁷ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/162, 166, 302, 334, 396, 2/672, 682, 780.

¹⁵⁸ Eseri günümüze ulaşmamıştır. Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/103, 136, 141, 154, 268, 343.

¹⁵⁹ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 2/877.

ve mantığa göre bir arazinin o arazinin mahsulü olsun ya da olmasın belirli bir yemek ve içecek üzerine kiralanması caizdir. Bu konuda icma vardır. Kira ile satış arasında bir fark yoktur bu şekilde satışta yapılabilir” dediğini aktarmıştır. Hangi eserinde alıntı yaptığını açıkça ifade etmese de *en-Nâmî fi Şerhi'l-Muvatta'* eserinden alıntı yapmış olması muhtemeldir.

4) Ebul Mutarrif Kanâzî'nin (ö. 413/1022) Tefsirul Muvatta 'sı; Muhakkik “*Bûnî, Ebul Mutarrif Kanâzî'nin çok fazla tesiri altında kalmıştır hatta bazı cümleleri Kanâzî'nin eserinde birebir görmek mümkündür*”¹⁶⁰ demiştir. Kanâzî'nin eseri ile Bûnî'nin eserini karşılaştırmış ve Bûnî'nin eserindeki birçok müphem ve tahribata uğramış ifadeleri bu sayede netleştirdiğini dile getirmiştir.

Alıntı sayısı bir veya birden çok olan eserler:

- 1) Ebû Abdullah Ahmed b. İmrân b. Sellâme el-Elhânî (ö. 250/864'ten önce); *Ğarîbu'l-Muvatta'*¹⁶¹
- 2) İbnü'l-Mevvâz (ö. 269/883); *Tefsîru Şerhu'l-Muvatta' li-İbn Mevvâz*¹⁶²
- 3) Asîlî (ö. 392/1002); *Şerhu'l-Asîlî ale'l-Muvatta'*¹⁶³

4.2. Hadis Kaynakları

Bu başlıkta Bûnî'nin rivayetleri şerh ederken kullandığı hadis kaynaklarından bahsedilecektir. En çok alıntı yapılan eserler *Kütüb-i Sitte* eserlerinden olduğu için bu eserlere öncelik verilmiştir, alıntısı az olan eserlerin ismine ve müellifine yer vermekle iktifa edilmiştir.

- 1) Buhârî'nin (ö. 256/870) *Câmiu's-Sahîh'i*, İbn Habîb'in *Tefsîru Ğarîbi'l-Muvatta'* sından sonra en çok alıntı yapılan ikinci eserdir.

¹⁶⁰ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/81.

¹⁶¹ Eser günümüze ulaşmamıştır. Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/381, 529, 544, 564. (Alıntı yaparken Ahfeş ismini kullanmıştır.)

¹⁶² Kayrevan Ulucamii Kütüphanesi'ne ait 693 (1294) tarihli defterde iki ayrı kayıt halinde el-Mevvâziyye'den 40 ve 67 defter bulunduğu, esere ait bir parçanın da Tunus'ta Muhammed Tâhir b. Âşûr'un kütüphanesinde olduğu belirtilmektedir. (Ahmet Özel, “İbnü'l-Mevvâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000, 21/125-126), Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/119, 268, 269, 479, 527, 2/634.

¹⁶³ Eser günümüze ulaşmamıştır. Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/115, 125, 126, 133, 165, 182, 255, 268, 321, 334, 373, 340, 445, 454, 457, 509, 523, 531, 2/751, 852.

Hadislerden çıkarım yapmak, fikhî hükümleri desteklemek ve tahrir yapmak için istifade etmiştir. Fikhî bir hükmü desteklemek için *Muvatta*’da delil sayabileceği bir rivayet bulamazsa Buhârî rivayetleriyle görüşünü desteklemiştir aynı şekilde şerh yönteminde bir hadisi *Muvatta*’da bulamaması durumunda da ilk olarak Buhârî’nin *Sahih*’ine yer vermiştir. Ayrıca bazı hadislerin şerhinde hadisin Buhârî’de hangi bab başlığında ve hangi kitapta yer aldığını belirtmiştir. Örneğin Ümmü Seleme ’den (r.a) rivayet edilen “*Ben bineğimin üzerinde tavaf ederken Rasulullah ’da (s.a) Kabe’de namaz kılıyordu, Tur suresini okuyordu*”¹⁶⁴ hadisinin şerhinde bu rivayetin Buhârî’de “باب الجهر بقرءة صلاة الفجر” babında ve ayrıca “كتاب الحج” kitabında bulunduğunu belirtmiştir.

Hz. Aîşe’nin “*Hz. Peygamber ihrama girmeden önce ihramına koku sürerdim*” hadisinde âlimlerin ihtilafa düştüğünü beyan etmiştir. Buhârî’den “*Kokuya bulaşmış bir adam Hz Peygamber’e (s.a) geldi ve ne yapayım Ya Rasulallah (s.a) diye sorduğunda Efendimiz (s.a) elbiseni çıkar 3 kere yıkan buyurmuştur*”¹⁶⁵, hadisini naklederek ihrama girmeden evvel kıyafete koku sürmenin caiz olmadığını söyleyenlerin delilini getirmiştir.¹⁶⁶

2) Müslim (ö. 261/875) *Câmiu’s-Sahih*; Eser seçiminde bir tertip takip ettiğini gözetmediğimiz Bûnî’nin *Sahihayn*’dan yalnızca Buhârî’nin eserine çokça yer vermiştir. Nitekim Müslim’den yalnızca 3 yerde alıntı yapmış ikisinde Malik’in vehme düştüğünü belirten görüşlerine yer vermiştir. Bûnî’nin Malik’in hilafına rivayetlere yer vermesi açısından bu rivayetler önem arz ettiğinden zikretmek yerinde olacaktır.

Abdullah b. Âmir’in Hz. Ömer’in sabah namazında Yunus ve Hac suresini okuduğunu bildirdiği rivayet *Muvatta*’da Mâlik > Hişam b. Urve > Hişam Babasından> Abdullah b. Âmir tarîki ile geçmektedir.¹⁶⁷ Bûnî hadisin şerhinde Müslim’in “*Bu hadisin senesinde Mâlik, Hişam b. Urve’nin arkadaşlarına muhalif olarak vehme düşmüştür*” dediğini aktarmış devamında ise Vekî’, Hâtim ve Üsâme Hişam ’dan rivayet ettiler babasından değil notunu düşmüştür.¹⁶⁸ Bir başka rivayette

¹⁶⁴ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/493-494 (511), Buhârî, “Salât”, 77, “Hac”, 71.

¹⁶⁵ Buhârî, “Meğâzi”, 80, “Fedâili’l-Kurân”, 2.

¹⁶⁶ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/461 (464).

¹⁶⁷ *Muvatta*, “Salât”, 34.

¹⁶⁸ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/192 (114), bu konuda bir rivayet Müslim’de bulunamamıştır.

ise teravih namazı ile ilgili Zührî'nin Hz. Aişe'den (r.a) rivayet ettiği hadisi Mâlik “Hz. Peygamber (s.a) gece 11 rekât namaz kıları bunlardan biri vitr olurdu sonra sağ tarafına yatarı”¹⁶⁹ metniyle aktarmıştır. Bûnî hadisin şerhinde Müslim’in “Mâlik bu hadisin metninde Zührî ve arkadaşlarının rivayetine ihtilafla vehme düşmüştür. “Hz. Peygamber (s.a) sabah namazında müezzin geldiğinde 2 rekât namaz kıları, kamet okunana kadar sağ yanına yatarı”¹⁷⁰ rivayetine yer vermiştir. Son olarak üçüncü hadiste ise Mâlik’in rivayetine destek olacak bir alıntı yapmıştır. Ebû Hureyre ’den (r.a) rivayet edilen Hz. Peygamber ’in (s.a) cemaatle namaz kılmaya gelmeyenlerin evlerini yakmayı düşündüm hadisinin şerhinde münafıkları ayırt etmek için söylenmiş bir hadiste olabilir diyerek “Müslim’de bu mana da bir rivayet vardır”¹⁷¹ demekle yetinmiştir.

3) Nesâî (ö. 303/915); *es-Sünen-i Kübra’sından* 29 yerde bahsetmiştir. Senetlerin tenkidini yaparken¹⁷² ve hükümleri desteklemede¹⁷³ kullandığı gibi hadislerin benzerini Buhârî’de bulamadığında Nesâî’de hangi babta bulunduğu işaret etmiştir.¹⁷⁴ *Tefsîrû’l-Muvatta’da* İbn Habîb’den sonra en çok alıntı yapılan ikinci eserdir.

Ebû Hureyre ’den (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a) Huzeyl kabilesinden olan iki kadının kavga ederken biri diğerine taş atarak kadını ve karnındaki cenini öldürdüğü olay hakkında, “Kadının karnında ölen ceninin diyeti köle veya cariyenin guresidir” diye hüküm vermiştir. Diyeti ödeyecek kişi ise “Nasıl olur da yememiş, içmemiş, konuşmamış ve doğarken çılgık atmamış birinin diyetini ödeyebilirim” demiştir. Bunun üzerine Rasulullah (s.a) “Şüphesiz ki o kahinlerin kardeşlerindedir” buyurmuştur.¹⁷⁵ Hadisin şerhinde Buhârî ve Nesâî’nin fikhî görüşlerine yer vermiş ve ikisini kıyaslayarak “Nesâî Sünen’inde diyet olarak kadınında öldürülmesi gerektiğine yer vermiştir ancak hadisin senedi Buhârî kadar

¹⁶⁹ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/230 (164); Muvatta’, “Salâtü’l-Leyl”, 8.

¹⁷⁰ Müslim, “Salatü’l-Misafirine ve Gasruhâ”, 121.

¹⁷¹ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/244.

¹⁷² Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/497.

¹⁷³ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 2/736, 737, 784, 927.

¹⁷⁴ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 2/732, 905, 910, 928.

¹⁷⁵ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 2/925; Nesâî, “Kasâme” 10 (6915); Muvatta’, “Ukûl”, 5.

kuvvetli değildir” diyerek Buhârî’nin “Kadının diyetini akîlesinin (kabilesi, velisi) belirlemesi gerekir” görüşüne yer vermiştir.¹⁷⁶

4) İbn Habîb es-Sülemî (ö. 238/853) *Kitâbü Ğarîbü’l-Hadis*’i en çok istifade ettiği eserdir. Nitekim Bûnî şerhinde garip lafızların, anlaşılması güç kelimelerin ve cümlelerin izahını yapmak için İbn Habîb’den 93 yerde alıntı yapmıştır. *Tefsîrul Muvatta’daki* müphemliklerin ve tahribata uğramış yerlerin netleşmesinde bu eserin büyük katkısı olmuştur. Hadislerde geçen garip lafız ve ifadeleri açıklamaya özen gösterdiğinden müphem bir ifade kalmaması için azami gayret sarf etmiştir. Hemen her hadisin şerhinde bunu yapmış hepsinde de İbn Habîb’e ve eserine atıfta bulunmuştur.¹⁷⁷

Alıntı sayısı bir veya birden çok olan eserler;

- 1) Kasım b. Sellâm Ebû Ubeyd (ö. 224/838); *Ğarîbü’l-Hadis*¹⁷⁸
- 2) Asbağ b. Ferec (ö. 225/840); *Tefsîru Ğarîbi’l-Muvatta*¹⁷⁹
- 3) İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849); *el-Musannef*¹⁸⁰
- 4) İbn Sahnûn (ö. 256/870); *Tefsîrû’l-ğarîbu’l-hadis*¹⁸¹
- 5) Yahyâ b. İbrâhîm b. Müzeyn (ö. 259/873); *Tefsîru’l-Muvatta*¹⁸², *el-Müstegsiye fî ileli’l-Muvatta*¹⁸³
- 6) Ebû Abdullah İbn Abdülhakem (ö. 268/882); *Kitâbü’r-Red Ale’s-Şâfi’î fîmâ hâlefe fîhi’l-Kitâb ves-Sünne*¹⁸⁴

¹⁷⁶ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 2/ 929; Buhârî, “Diyet”, 26 (6909).

¹⁷⁷ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/288, 294, 296, 313, 338, 343, 352, 377, 381, 384, 386, 387, 396, 399, 417, 426, 441, ve daha birçok yer.

¹⁷⁸ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/134, 159, 266, 283 ve daha birçok yer. (30 yerde ismi geçmektedir) Muhammed Azîmüddin tarafından dört (Haydarâbâd 1384-1387/1964-1967), Hüseyin Muhammed Şeref tarafından da iki cilt halinde (Kahire 1984) yayımlanmıştır. (Zülfikar Tüccar, “Kasım b. Sellâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/244-246. Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/340.

¹⁷⁹ Eser günümüze ulaşmamıştır. Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/463, 2/769.

¹⁸⁰ Abdülhalik el-Efgânî (Karaçi 1406/1986) ve Kemal Yusuf el-Hût’un (Beyrut1409/1989) neşirleri yayımlanmıştır. Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/278.

¹⁸¹ Eseri günümüze ulaşmamıştır. Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/494.

¹⁸² Eserin deri parçaları üzerine yazılmış 394 (1004) istinsah tarihli nüshasının bazı kısımları Tunus’taki Mektebetü Câmîi’l-Kayrevân’da korunarak günümüze gelmiştir. (Mehmet Efendioğlu, “Yahyâ b. İbrahim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/255-256). Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/103, 146, 170, 558, 2/754, 811, 966.

¹⁸³ Eser günümüze ulaşmamıştır. Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/102, 157, 158, 162, 166, 265.

¹⁸⁴ Eser günümüze ulaşmamıştır. Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta*, 1/304, 407, 507, 640, 671, 702, 771, 824.

- 7) İbn Vaddâh (ö. 287/900); *Kitâbü'l-Kut'ân fî'l-hadîs*¹⁸⁵
- 8) İbn Ebû Davud (ö. 316/929); *es-Sünen*¹⁸⁶
- 9) İbnü'l-Cebbâb (ö. 322/934); *Müsned Ahmed b. Hâlid el-Cebbâb fî ehâdisi'l-Mâlik*¹⁸⁷
- 10) Ebû Bekir Ebherî (ö. 375/986); *Şerhu'l Muhtasari'l-Kebîr li İbn Abdülhakem*¹⁸⁸
- 11) Ahmed b. Nasr Dâvûdî (ö. 402/1011); *en-Nasîha fî şerhi'l-Buhâri*¹⁸⁹

4.3. Fıkıh Kaynakları

Bu başlıkta Bûnî'nin faydalandığı fıkıh kaynaklarını müelliflerinin vefat sırasına göre kronolojik olarak sıralayacağız.

- 1) Şebtûn (ö. 193/808-809); *Semâ'u Ziyâd*¹⁹⁰
- 2) Abdullah b. Abdülhakem (ö. 214/829); *Muhtasar*¹⁹¹
- 3) Kasım b. Sellâm Ebû Ubeyd (ö. 224/838); *Kitâbü'l-Emvâl*¹⁹²
- 4) İbn Habîb es-Sülemî (ö. 238/853); *el-Vâzıha*¹⁹³
- 5) Sahnûn (ö. 240/854); *el-Müdevvene (Muhteleta)*¹⁹⁴
- 6) İbn Sahnûn (ö. 256/870); *el-Ecvibe*¹⁹⁵
- 7) İbn Abdûs el-Kayrevânî (ö. 260/874); *el-Mecmû'a*¹⁹⁶

¹⁸⁵ Eser günümüze ulaşmamıştır. Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/306, 365, 415, 529, 2/619, 692, 743.

¹⁸⁶ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/264, 445.

¹⁸⁷ Eser günümüze ulaşmamıştır. Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/206, 415, 518, 2/794.

¹⁸⁸ Eserin yalnızca III, VIII, XII. nüshaları bulunabilmiştir. (Muhammed Süveysî, "Ebû Bekir Ebherî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/74-75). Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/512.

¹⁸⁹ Fas'taki Karaviyyîn Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 175). (Kallek, "Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî", 9/50-51). Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 2/877.

¹⁹⁰ Eser günümüze ulaşmamıştır. Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/822.

¹⁹¹ Eserin bazı bölümleri Fas Karaviyyun Kütüphanesinde bulunmaktadır. (Saffet Köse, "İbn Abdülhakem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/276-277). Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/304, 407, 507, 2/640, 671, 702, 771, 824.

¹⁹² Muhammed Halîl Herrâs (Kahire 1388/1968) ve Muhammed İmâre tarafından (Kahire 1409/1989) yayımlanmıştır. (Zülfikar Tüccar, "Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/244-246. Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/388.

¹⁹³ Müessetü'r-Risale tarafından basılmıştır. Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/128, 2/559.

¹⁹⁴ Babları düzeltilmediği için bu isimde kullanılmıştır. Sahnûn (v. 240/854); *el-Müdevvene*, thk. Hasan b. Abdülmenan, (Beytül-Efkari'd-Devliyye; Amman, 2009).

¹⁹⁵ Risaletü's-Sahnûniyye olarak da bilinen eser, 2011 yılında Dâru İbn Hazm tarafından Beyrut'ta basılmıştır. Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/103, 136, 141, 162, 343, 385, 419, 471, 494, 2/694, 695, 700, 844.

¹⁹⁶ Eser günümüze ulaşmamıştır. Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/105.

- 8) Ebû İshâk İsmâîl b. İshâk b. İsmâîl el-Ezdî el-Cehdamî (ö. 282/896); *Emvâl*¹⁹⁷
- 9) Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923); *İhtilâfî'l-Fukahâ*¹⁹⁸
- 10) İbn Şa'bân (ö. 355/966); *el-Muhtasar*¹⁹⁹
- 11) İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî (ö. 386/996); *en-Nevâdir ve 'z-Ziyâdât*²⁰⁰
- 12) Asîlî (ö. 392/1002); *ed-Delâil ilâ mühimmâti 'l-mesâ'îl*²⁰¹

4.4. Diğer Kaynaklar

- 1) Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815); *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*²⁰²
- 2) Kasım b. Sellâm Ebû Ubeyd (ö. 224/838); *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh*²⁰³
- 3) Buhârî (ö. 256/870); *et-Târîhu 'l-Kebîr*²⁰⁴
- 4) İbn Sahnûn (ö. 256/870); *Kitâbü's-Siyer*²⁰⁵
- 5) İbn Vaddâh (ö. 287/900); *el-Bida' ve 'n-Nehy anha*²⁰⁶

5. MUVATTA' ŞERHLERİ ARASINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Tefsîru 'l-Muvatta' nın, *Muvatta'* şerhleri arasındaki önemine dikkat çekmek için kendisinden önceki şerhlerin *Tefsîru 'l-Muvatta'* dan ne oranda yararlandığını ortaya koymaya çalışacağız. Bunu yaparken yine Endülüs'te yazılan İbn Abdülber'in

¹⁹⁷ Bûnî, *Tefsîru 'l-Muvatta'*, 1/497.

¹⁹⁸ Bûnî, *Tefsîru 'l-Muvatta'*, 1/495.

¹⁹⁹ Eser günümüze ulaşmamıştır. 2/594, 671, 693, 823, 843.

²⁰⁰ İbn Ebû Zeyd, *en-Nevâdir ve 'z-ziyâdât*, nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv, (Beyrut 1420/1999), Bûnî, *Tefsîru 'l-Muvatta'*, 1/124, 2/751, 858.

²⁰¹ Eser günümüze ulaşmamıştır. Bûnî, *Tefsîru 'l-Muvatta'*.

²⁰² Bûnî, *Tefsîru 'l-Muvatta'*, 1/340.

²⁰³ Bilinen tek tam nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı olup (III. Ahmed, nr. 143) Fuat Sezgin tarafından tıpkıbasımı yapılmıştır. (Murat Sülün, "en-Nâsîh ve 'l-Mensûh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/407-408.) Bûnî, *Tefsîru 'l-Muvatta'*, 1/266, 341, 478.

²⁰⁴ Bûnî, *Tefsîru 'l-Muvatta'*, 1/384; Arazinin zekâtı hususunda rivayet edilen hadisin senesinde yer alan ravi "زُرَيْقُ بْنُ حَبَانَ" 'ın yazılışını teyit etmek için *Târîhu 'l-Kebîr* 'e başvurmuştur. *Târîhu 'l-Kebîr* 'nin "ر" babında "زُرَيْقُ بْنُ حَبَانَ" ve "زُرَيْقُ بْنُ حَكِيمٍ" isimlerinin bulunduğuna ismin doğrusunun bunlardan biri olduğuna, nitekim "زُرَيْقُ بْنُ حَبَانَ" ismini *Târîhu 'l-Kebîr* 'de bulunmadığına dikkat çekmiştir. (Bûhârî, *Târîhu 'l-Kebîr*, Haydarabad; Dâru'l Meâfiri Osmâniye; 3/84, 317).

²⁰⁵ Eser günümüze ulaşmamıştır.

²⁰⁶ Muhammed Ahmed Dehmân (*Dimâşk 1400/1980; Kahire 1411/1990*) ve Bedr b. Abdullah el-Bedr (*Riyad 1416/1996*) tarafından yayımlanmıştır. (M. Yaşar Kandemir, "İbnVaddâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/435-436.

el-İstizkâr'ı, Bâcî'nin *el-Müntekâ*'sı, ile İbn'ül-Arabî'nin *Kitâbü'l-Mesâlik*'i ve Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*' si inceleneyecektir. Bahsi geçen eserlerin tamamını karşılaştırma durumu söz konusu olmadığından yalnızca Bûnî'den alıntı yapılan yerlere ve alıntının konularına dikkat çekilecektir.

Bûnî, *Muvatta*' ki hadislerden çıkardığı birçok hikmet ve fâide ile Mâlikî mezhebine hüküm anlamında zenginlik kazandırmıştır. Lügat, hadis, fıkıh, tefsir ile alakalı içtihatlarından istifade edildiği tespit edilmiştir. Yapılan alıntılarda isminin zikredilmemesi bu alıntıların tespitini zorlaştırmıştır. Nitekim İbn Abdilber'in *el-İstizkâr*'ı ile Bûnî'nin *Tefsîrul-Muvatta*'sının büyük bir benzerlik göstermesi ancak alıntının kimin kimden alıntı yapıtığının bilinmemesi buna örnek verilebilir.

İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543) *Kitâbü'l-Mesâlik*'i, Zürkânî'nin (ö. 1122) *Şerhu'z-Zürkânî*'si "Bûnî şöyle dedi" diyerek alıntı yapılan eserlere örnek verilebilir. Bunlara ek olarak Venşerîsî'nin (ö. 914/1508) *Mi'yârü'l-Mu'rib*'i²⁰⁷, Hattâb'ın (ö. 954/1547) *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halîl*'i²⁰⁸, Şihâbeddin Karâfî'nin (ö. 684/1285) *ez-Zahîre*'si²⁰⁹, Ahmed b. Muhammed Meyyâre'nin (ö. 1072/1662) *Şerhul-Meyyâre*'si²¹⁰ Bûnî'den alıntı yapan diğer eserlerdir.

قَالَ الْبُونِيُّ هِيَ الْعَذْرُ وَهِيَ عَلَى وَجْهَيْنِ إِمَّا أَنْ يُقْتَلَهُ عَلَى مَالِهِ أَوْ عَلَى زَوْجَتِهِ²¹¹.

و حكى البونى فى شرح الموطأ عن مالك قولين فى وجوب الثمن الماء على الذى انهارت بئرہ
كالمضطر للطعام²¹²

Yalnızca Mâlikî mezhebi uleması değil, Nevevî (ö. 676/1277), İbnü's Salah (ö. 643/1245) ve Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi diğer mezhep uleması da Bûnî'nin sözlerinden alıntılar yapmışlardır.

²⁰⁷ Venşerîsî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-Venşerîsî et-Tilimsânî el-Fâsî, *Mi'yârü'l-Mu'rib*, (Dâru'l-Ğarb'il-İslâmî; Beyrut, 1401/1981), 2/269, 272; 8/203, 204; 10/303.

²⁰⁸ Hattâb, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halîl*, nşr. Dar'ül Fikr ve'n-neşr, 1/407; 2/471; 4/30; 6/414; 17/40.

²⁰⁹ Şihâbeddin Karâfî, *ez-Zahîre*, thk. Muhammed Haccî, (Beyrut, 1414/1994), 6/166.

²¹⁰ Ahmed b. Muhammed Meyyâre, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Meyyâre el-Fâsî, *Şerhul-Meyyâre*, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahman, (Beyrut, 1420/2000), 4/77.

²¹¹ Meyyâre, *Şerhul-Meyyâre*, 4/77.

²¹² Karâfî, *ez-Zahîre*, 6/166; Venşerîsî, *Mi'yârü'l-Mu'rib*, 10/303.

وَمَثَل ذَلِكَ ذَكَرَ الْبُؤنِي مِنْ مُتَقَدِّمِي أُئِمَّةِ الْمَالِكِيَّةِ فِي شَرْحِهِ لِلْمُؤطَّأ²¹³

İbnü's Salah, " Aynı şekilde ilk Mâlikî imamlarından Bûnî'de Muvatta' şerhinde bundan bahsetmiştir" diyerek fetvalarının doğruluğu konusunda Bûnî'nin görüşüne yer vermiştir.

Özellikle incelemek istediğimiz Bûnî'in vefatından sonra yazılan şerhlerde *Tefsîru'l-Muvatta'* dan alıntı olup olmamasını tespit ederek Bûnî'nin sonraki şerhler üzerindeki etkisini ortaya koyabilmektir. Bunu Bûnî'nin vefatından sonra yazılan Muvatta' şerhlerinde *Tefsîru'l-Muvatta'nın* kullanımına örnekler vererek açıklayacağız. Burada Muvatta' şerhlerinden İbn Abdilber'in, İbnü'l Arâbî'nin ve Zürkânî'nin eseri özelinde bir inceleme yapılmıştır.²¹⁴

1. İbn Abdilber'in (ö. 463) *el-İstizkâr*'ı

İbn Abdilber'in (ö. 463) *el-İstizkâr*'ında ve *et-Temhîd*'inde Bûnî'nin ismi tespit edilememiştir. Fakat *el-İstizkâr*'daki bazı cümleler Bûnî'nin söylediği cümlelere mana olarak yakın olduğu için Bûnî'den alınmış olması yahut Bûnî'nin İbn Abdilber'den almış olması muhtemeldir. Lakin kimin diğerinden aldığı, hangi hususlarda birbirlerine danıştıkları belirsizliğini korumaktadır. Nitekim hem Bûnî'nin eserinde hem de İbn Abdilber'in eserinde bâriz isim zikredilerek yapılmış bir alıntı mevcut değildir. İlk dönem âlimleri arasında bir sözün o şahsa ait olduğu herkes tarafından bilindiği için şahsın ismine atıf yapılmadan görüşlerinin ve eserlerinden alıntılarının kaydedilmesi yaygın bir kullanımdır. Bu kullanım göz önüne alındığında alıntının kim tarafından yapıldığının açıkça söylenmesi zor bir durumdur. Ancak *Tefsîru'l-Muvatta'nın* tahkikinde, İbn Abdilber'in *el-İstizkâr*'ına mana olarak yakın olan konular ve ihtilafli meseleler dipnotlarda açıkça belirtilmiştir. Muhakkik, İbn Abdilber'in eserinde Bûnî'ye dair açık örnekler bulunmasada İbn Abdilber'in istifade ettiği kanaatindedir. İbn Hacer ve Aynî gibi şârihlerin kaynakları arasında yer alan

²¹³ İbnü's Salah, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Fetavâ ve Mesâil*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, (Beyrut, 1406/1986), 1/106.

²¹⁴ Bâcî'nin (v. 474) *Müntekâ*'sında Bûnî'nin *Tefsîru'l-Muvatta'*'sından yapılmış bir alıntı yoktur. Bâcî, Bûnî'nin hocası Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî'nin *en-Nâmî fi Şerhi'l-Muvatta'* adlı eserinden alıntılar yapmıştır.

Bûnî'nin eserlerinden çağdaşı İbn Abdilber'in de istifade ettiğini düşünmemek için bir sebep yoktur.

2. İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543) *Kitâbü'l-Mesâlik*'i

İbn'ül-Arabî, *Kitâbü'l-Mesâlik*'in giriş bölümünde eseri telif sebeplerini sıralarken Bûnî'den bahsetmiş ve eserinin kayda değer bir eser olmadığını ilim talebeleri için faydalı olamayacağını ifade etmiştir. Bu ifadesine *Muvatta'* üzerine şerh yazan İbn Müzeyn (ö. 259/873) ve Kanâzî'î (ö. 413/1022) gibi müelliflerin kitaplarını da dâhil ederek okuyucu için faydalı olmayan bu eserlerin müelliflerine güvenilemeyeceğini belirttikten sonra bu boşluğu doldurmak için *el-Mesâlik*'i yazdığını belirtmiştir.²¹⁵

Hâlbuki İbn'ül-Arabî, Bûnî'den çok alıntı yapmıştır. Bûnî'nin hadislerin şerhinde yer verdiği fâideler konusunda birçok alıntı yaptığı bu alıntıları bazen açık bir şekilde “قال البوني; Bûnî şöyle dedi” diyerek bazen de (hocalarımızdan; قال علماءنا) lafzıyla yalnızca bir yerde de Bûnî'nin ismini zikrederek alıntı yaptığı tespit edilmiştir. Yapılan alıntılara örnek vermezden önce İbn'ül-Arabî'nin Bûnî ve Kanâzî'î ve İbn Müzeyn gibi diğer *Muvatta'* şerhlerini küçümsemesine ve “*Garîbü'l-hadis ağırlıklı Muvatta' şerhlerinin ilim talebelerine faydası yoktur*”²¹⁶ sözlerine özellikle yer vermek istedik. Çünkü İbn Arâbî'nin bu ifadeleri, eseri *Kitâbü'l-Mesâlik*'te Bûnî'den yaptığı alıntılarının sayısının çok olması ile çelişen bir durum olarak görülmektedir.

Aişe (r.a), Hz. Peygamber'in gece abdest aldığını ve secdede dua ettiğini bildirdiği rivayetin şerhinde Bûnî dua da yer alan “وبك خاصمت” “yalnız senden ötürü düşman olurum” ifadesinin savaş'ta “*Allah'ım Hakk'ı indir ve galip gel*” demek olduğunu ifade etmiştir.²¹⁷ Bu şerhi İbn'ül-Arabî “قال البوني” diyerek aynen alıntılanmıştır.²¹⁸

²¹⁵ İbn'ül-Arabî, *el-Mesâlik*, 1/331.

²¹⁶ İbn'ül-Arabî, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 1/331.

²¹⁷ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/366.

²¹⁸ İbn'ül-Arabî, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 3/478.

İbnü'l Arabî'nin, Bûnî'nin ismini gizleyerek yahut zikretme gereği görmeden genel bir yorum olarak *“hocalarımız şöyle dedi”* diyerek *Tefsîru'l-Muvatta'*dan bire bir alıntı yaptığı yerler Bûnî'nin hadisi şerh ederken kendi yorumunu kullandığı ifadelerdir. İbn'ül-Arabî bu ifadeleri bizim âlimlerimiz ifadesi ile Bûnî'den aynen naklettiği için alıntı yaptığını açıkça ifade edebilmekteyiz. Örneğin; Ebû Hureyre 'den (r.a) rivayet edilen *“Sizden biriniz dua edeceğinde Allah'ım dilersen beni affet, dilersen bana merhamet et demesin. Beni affet desin, zira Allah Teala'yı zaten kimse zorlayamaz”*²¹⁹ hadisinin şerinde Bûnî *“Burada açıklanmak istenen zenginler gibi istemeyin, Kul Allah'a muhtaçtır, dua ederken en fakir şekilde istemelidir. Allah Teâlâ bize duada çok yakındır ve bizim isteklerimizi duyar”* demiştir.²²⁰ İbn'ül-Arabî *“Bizim âlimlerimiz şöyle demiştir”* diyerek Bûnî'nin hadise yaptığı bu şerhi *Kitâbü'l-Mesâlik*'te aynen nakletmiştir.²²¹

Ebû Said el Hudrî 'den (r.a) rivayetle *“Bir adamın sürekli قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (İhlas suresi 1. Ayet) tekrar ettiğini duydum sabah olunca durumu Hz. Peygamber'e aktardım. Rasulluah (s.a) “Nefsim elimde olan Allah'a yemin ederim ki O Kur'an'ın üçte birine denk gelir”*²²² buyurmuştur. Hadisin şerhinde Bûnî'nin *“Allah Teâlâ istediği velisine istediği sevabı verir, surenin küçük olması sevabının küçük olması anlamına gelmez, Onlara istediği ayetten istediği fazlı, lütfu bahşeder”* görüşünü *قال بغض الأشياخ*; bazı âlimlerimiz şöyle dedi” diyerek alıntılanmıştır.²²³

Abdümelik b. Ebu Bekir b. Abdurrahman, ben ve babam Medine Valisi Mervan b. Abdülhakem'in yanındaydık ona Ebû Hureyre 'nin (r.a) *“Bir kimse cünüp olarak sabahlarsa oruç tutmasın”* dediği haber verilmiştir. Bu durum Hz. Aişe (r.a) ve Ümmü Seleme 'ye (r.a) sorulması üzerine Onlar *“Nebî (s.a) bazen ihtilamdan başka bir sebeple cünüp olarak sabahladığında oruç tutardı”* demişlerdir. Hz. Aişe (r.a) ve Ümmü Seleme 'nin (r.a) bu sözü Ebu Hureyre 'ye (r.a) bildirilmiş Ebu Hureyre (r.a) *“Onlar söylediyse doğrusu o dur”* demiştir.²²⁴ Rivayetin şerhinde Bûnî *“Sahabiler*

²¹⁹ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/364 (361), Muvatta', “Kur'an”, 28.

²²⁰ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/364.

²²¹ İbn'ül-Arabî, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 3/443.

²²² Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/358, Muvatta', “Kur'an”, 17.

²²³ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/359. İbn'ül-Arabî, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 3/423.

²²⁴ Muvatta', “Sıyam”, 11; Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/420-421.

*Nebî 'nin (s.a) hanımlarının yanına zarûrî bir durumda izin aldıktan sonra soru sormak için giriyorlardı” demiştir.*²²⁵ İbn'ül-Arabî *Tefsîrû'l-Muvatta* 'da bulunan bu fâideye Bûnî'nin ismini zikretmeden eserinde yer vermiştir.²²⁶

İbn'ül-Arabî'nin Bûnî'nin ismini zikretmeden alıntı yaptığı şerhlere bir örnek daha vermek yerinde olacaktır.

روى نافع، أنَّ عبد الله بن عمرَ كان إذا رَغَفَ ائْتَصَرَ فِتْوَضًا، ثُمَّ رَجَعَ فَبَنَى وَلَمْ يَتَكَلَّمْ
 “İbn Nâfi’ dan (r.a): Abdullah b. Ömer’in namazda burnu kanadığında gider abdest alır, konuşmadan kaldığı yerden devam ederdi”, rivayetin şerhinde “Bazı âlimler İbn Ömer’in sadece kanı temizlediğini hadisteki “وضوء” ifadesinin pis bir şeyi temizlemek anlamında kullanıldığını iddia ettiler” diyen Bûnî “İmam Malik’e muhalif olmasaydı güzel bir yorum olurdu, fakat Malik “وضوء” kelimesini abdestin karşılığı olarak aldı ve İbn Ömer’in abdestini yenilemesinin takvasından olduğunu ifade etti” demiştir.²²⁷ İbn'ül-Arabî eserinde “Malik’e aykırı olmasa güzel bir yorum olurdu” ibaresini Nâfi’ in rivayeti altında belirtmiştir.²²⁸

İbn'ül-Arabî, garip lafız ve ifadelerin izahında da Bûnî’den alıntılar yapmıştır. es-Salt b. ez-Zübeyr’in “Süleyman b. Yesâr’a aktığını hissettiğim ıslaklığı sorduğumda: Elbisenin altına biraz su serp ve onu unut (içinden vesveseyi at)” diye cevap verdi.²²⁹ Rivayetinin şerhindeki "وَاللهَ عَنَّهُ" "onu unut" (içinden vesveseyi at) ifadesinin açıklamasını İbn'ül-Arabî olduğu gibi Bûnî'nin ismini zikretmeden aktarmıştır.²³⁰ Bûnî, Câbir b. Abdullah'ın “Hz. Peygamber’in (s.a) son üç şavtta hacere’l-esvedden geçerken remel yaptığını gördüm” buyurduğu rivayetin şerhinde şavtın ne demek olduğunu açıklamış İbn'ül-Arabî’de bu açıklamayı eserine aynen almıştır.²³¹

İbn'ül-Arabî'nin Bûnî'nin senetlere dair yaptığı izahlar ve senette bulunan ravilerin isimlerinin okunuşları hususlarında da alıntı yapmıştır. (عن مالك عن الثقة عنده) Bûnî’de geçen senede baktığımızda Amr b. Şuayb hadisi

²²⁵ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta*’, 1/422.

²²⁶ İbn'ül-Arabî, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 4/179.

²²⁷ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta*’, 1/130.

²²⁸ İbn'ül-Arabî, *el-Mesâlik*, 2/156.

²²⁹ Muvatta, “Tahâret”, 57.

²³⁰ İbn'ül-Arabî, *el-Mesâlik*, 2/174; Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta*’, 1/136.

²³¹ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta*’, 1/492; İbn'ül-Arabî, *el-Mesâlik*, 4/395.

babası ve dedesinden rivayet etmektedir.²³² Ancak Amr b. Şuayb'ın babası ve dedesinden rivayet ettiği hadislerin kabulü konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Çünkü Amr b. Şuayb dedesinin hadisleri kaydettiği nüshasını sema yoluyla dedesine okumadan direk almış (vicâde) ve rivayet etmiştir. Burada dedesinden kasıt babasının dedesidir, şöyle ki Şuayb, İbn Muhammed b. Abdillâh b. Amr b. el-Âs'dır. Yani Şuayb'ın dedesi sahabeden Abdullâh b. Amr b. el-Âs'dır. Bu şekilde Amr, babasının dedesinden rivayet etmiş olmaktadır.²³³ Bûnî'nin bu aile için yaptığı “*Amr b. Şuayb'ın babası ve dedesinden rivayet ettiği hadisler zayıftır, çünkü o elindeki sahifede bulunan hadislerinden birçoğunu dinlemiştir*” sözünü İbn'ül-Arabî aynen alıntılanmıştır.²³⁴

Ravi isimlerinin okunuşlarıyla ilgili olarak senette yer alan رَزَيْقُ بْنُ حَيَّانٍ isminin okunuşu ile ilgili Bûnî ““r” harfinin “ze” harfine takdimi ile Ruzeyg b. Hayyan olarak okunması konusunda ihtilaf yoktur ancak Zureyk b. Hayyan olarak okunmasında ihtilaf vardır”²³⁵ şerhine yer vermiş bu açıklamayı İbn'ül-Arabî de aynen alıntı yapmıştır.²³⁶

3. Zürkânî'nin (ö. 1122) Şerhu'z-Zürkânî'si

Tefsîrû'l-Muvatta'da muhaddis kimliğinden çok fakih kimliği ön planda olan Bûnî'nin rivayetlerden yaptığı fikhî çıkarımlar Zürkânî tarafından alıntılanmıştır.

Nâfi'dan (r.a) rivayetle İbn Ömer yolculuktayken sabah namazı dışında ezanı okumuyor sadece kamet getiriyordu kendisine bunu neden yaptığı sorulunca “*Ezan imam içindir onunla insanları uyandırır*” buyurdu.²³⁷ Rivayetin şerhinde Bûnî “*Bunu yapması sabah namazına özel olabilir çünkü diğer vakitlerin girdiğini insanlar bilebilir ancak sabah namazı vaktinde insanlar uyuyor oldukları için onları uyandırmak maksadıyla bu şekilde yapmıştır. İnsan uyur olsun uyanık olsun sabah*

²³² *Muvatta*, “Buyû”, 1; Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta*’, 2/747.

²³³ Mehmet Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018), 101.

²³⁴ İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 6/50; Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta*’, 2/748.

²³⁵ Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta*’, 1/384.

²³⁶ İbn'ül-Arabî, *el-Mesâlik*, 4/47.

²³⁷ Bûnî, *Tefsîrû'l-Muvatta*’, 1/179.

namazının vaktinin girdiğini anlayamayabilir.” demiştir. Bu şerhe Zürkânî’de eserinde aynen yer vermiştir.²³⁸

Tefsîru’l-Muvatta’ nın sonraki şerhleri arasındaki yerine işaret ettiğimiz bu bölümde, Bûnî’nin vefat tarihinin İbn Abdilber’den önce olması nedeniyle Bûnî’nin *Muvatta’* şerhi *Tefsîru’l-Muvatta’* nın, yukarıda zikrettiğimiz şerhlerden daha erken tarihli bir şerh olduğu anlaşılmaktadır.

6. MÂLİK’İN GÖRÜŞLERİ KARŞISINDAKİ TUTUMU

Bûnî’nin İmam Mâlik’in görüşlerini tercih ettiği ve örnek gösterdiği rivayet sayısı oldukça fazladır. Mâlik’i desteklemek için Kur’ân-ı Kerim’den, Sünnet-i Nebeviye’den deliller getirmiş, akıl ve kıyas ile desteklemiştir. Mâlikî mezhebinin usulüne göre hükümler istinbat etmiştir.

Mâlik’i desteklediği ve görüşlerine yer verdiği konularda bazı kalıp ifadeler kullanmıştır. Şimdi bu kalıp ifadelere yer vererek birer örnek zikredeceğiz:

1. Mâlik’in görüşü doğruya daha uygundur: *وقول مالك أولى بالصواب*

روي ابن عمر، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ (ص) كَانَ يَأْتِي قُبَاءَ رَاكِبًا وَمَاشِيًا

*“İbn Ömer ’den (r.a) Rasullullah’ın (s.a) Kuba’ya yürüyerek ve binekle geldiği rivayet edilmiştir”*²³⁹ Bûnî hadisin şerhinde Kuba mescidi için Buhârî’nin *“Allah Teâla’nın Tevbe Suresi’nde “Temeli takva üzerine kurulan mescid” bu mescittir”* dediğini aktardıktan sonra Mâlik’e göre ayeti kerimedeki mescitten kastın Mescid-i Nebevî olduğunu belirtmiştir. İki görüşü de ifade eden Bûnî *“Mâlik’in görüşü daha evladır, çünkü Hz. Peygamber ’den (s.a) Mescid-i Nebevî’nin faziletini anlatan birçok hadis aktarılmıştır”* demiş ve *“Minberim ile evim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir”*²⁴⁰ gibi rivayetlerden örnekler zikretmiştir.

2. Mâlik’e muhalif olmasaydı güzel bir yorum olurdu: *وهذا من التأويل حسن لولا ان مالكا*

روي نافع، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ إِذَا رَغَفَ انْصَرَفَ فَنَوَضَّأَ، ثُمَّ رَجَعَ فَبَنَى وَلَمْ يَتَكَلَّمْ

“İbn Nâfi’ (r.a), Abdullah b. Ömer’in namazda burnu kanadığında gider abdest alırdı, konuşmadan kaldığı yerden devam ettiğini rivayet etmiştir”, hadisin şerhinde Bûnî

²³⁸ Zürkânî, *Şerhu’z-Zürkânî*, nşr. Dâru’l-Kitâbu’l-İlmiyye, (Beyrut; 1411/1990), 1/286.

²³⁹ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/301 (290); *Muvatta’*, “Gasru’s-Salat fi’s-Sefer”, 71.

²⁴⁰ *Muvatta’*, “Kible”, 11.

“Bu hadise göre abdestli ibadetlerde burun kanayana kadar yapılanların sahih olduğuna delil vardır. İmam Malik, İbn Ömer’in ibadete kaldığı yerden devam etmesini konusundaki fiilini (بناء) abdesti yenileme “وضوء” görüşünü almadı. Burnu kanayanın abdest alması gerekmez İbn Ömer’in abdest alması takvasındadır”²⁴¹ ifadelerine yer vermiştir.

Mâlîki mezhebinde kanamanın abdesti bozmayacağına delil sayılan bir rivayet olduğundan şerhin devamını zikretmek faydalı olacaktır. “Bazı âlimler İbn Ömer’in sadece kanı temizlediğini hadisteki “وضوء” ifadesinin ise necis bir şeyi temizlemek anlamında kullanıldığını iddia ettiler” diyen Bûnî “İmam Malik’e muhalif olmasaydı güzel bir yorum olurdu, fakat Malik “وضوء” kelimesini abdestin karşılığı olarak aldı ve bunu İbn Ömer’in takvasından olduğunu ifade etti” demiştir.²⁴²

3. Mâlîk’in söylediği daha ihtiyatlıdır: والذي قال مالك احوط

Şafîi lağv yeminin tanımı konusunda Hz. Aişe ’nin (r.a) “Lağv yemini insanın -evet vallahi, -hayır vallahi- demesidir”²⁴³ sözüne itibar etmiştir. Bûnî, Mâlîk’in “Lağv yemini geleceği ihtiva eden bir şey için söylenmez, geçmişte yapılan bir şey için söylenir. (Örneğin; vallahi şu adamla konuşmayacağım demek Malik’e göre lağv yemini sayılmaz. Vallahi şu adamla konuşmadım demek lağv yemini sayılır)” dediğini aktardıktan sonra Mâlîk’in görüşü daha evladır diyerek Mâlîki tercih etmiştir.²⁴⁴

Bûnî, Mâlîk’in görüşlerini ekseriyetle desteklemiştir ancak kıyas ve içtihatla Mâlîkin görüşlerine karşı bir görüşte de bulunmuştur. Cünüplü kişinin orucunun sıhhati hususunda Medine valisi Mervan b. Abdülhakem tarafından durumun Hz. Aişe’ye sorulması için bir sahabe gönderilmesi hâdisesi örnek verilebilir.²⁴⁵ Bu sahabenin giderken binek kullanması ve etrafındaki diğer sahabelerce uyarılmaması Mâlîk’in “Medine’de Hz. Peygamber ’in (s.a) mübârek bedeni bulunduğundan, binek ile dolaşılmaz” görüşüne karşı bir delil olduğundan Medine içerisinde binek kullanılabileceğini belirtmiştir.²⁴⁶ Bir diğer örnek ise şudur; “Kur’an’ı ancak temiz

²⁴¹ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/129 (37).

²⁴² Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/130.

²⁴³ Muvatta’, “Kîtâbü’n-Nüzûr ve’l-Eymân”,9.

²⁴⁴ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 2/623 (651).

²⁴⁵ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/420-421 (418).

²⁴⁶ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/423 (418). Muvatta’, “Sıyam”, 11.

olanlar okuyabilir”²⁴⁷ hadisinin şerhinde Mâlik’in “Abdesti olmayan kimse ne kabıyla ne de bir kılıfla Kur’an’a dokunamaz” görüşüne muhalif olarak yaptığı açıklamalardır. Nitekim Bûnî “Hadiste yalnızca temiz olanlar dokunabilir denilmesi Kur’an’ı yüceltmek içindir. Çünkü hiç kimse Allah’ı zikretmeden men edilemez. Hatta cünüplü kişinin gusül abdesti alana kadar okuması müstehap görülmeyen kerih bir durumdur ancak kendisini koruyacak (muavvizeteyn sureleri) kadar okumasına müsaade edilmiştir. Aynı şekilde hayızlı kadının da Kur’an-ı okuması mekruh değildir. Çünkü hayız uzayan bir süredir ve bu arada Kur’an’dan uzak kalamaz dolayısıyla elini değmeden, birinin tutmasıyla ya da uzaktan okuyabilir” dedikten sonra devamında “Malik hayızlı kadının Kur’an okumasını mekruh görmüş ve onu cünüp kişi ile aynı kefeye koymuştur bundan dolayı ilk görüş (kendi açıklamaları) daha evladır” diyerek açıkça muhalefet etmiştir.²⁴⁸

Bûnî’nin Mâlik’e ihtilafı yalnızca kendi görüşleri ile değil kıyas ile de olmuştur. Buhârî’de geçen “*Hz. Aişe’dan (r.a) rivayetle Hz. Peygamber (s.a) sabah namazının sünnetini kıldıktan sonra kamet vakti gelene kadar sağına uzanırdı*”²⁴⁹ hadisini Mâlik Muvatta’ında Zührî’den “*Rasulullah (s.a) gece 11 rekat namaz kıları, sonra sağına yatardı*”²⁵⁰ şeklinde rivayet etmiştir. Mâlik’in rivayeti için Müslim “Malik’in Zühri rivayetinde vehm vardır” demiştir.²⁵¹

Bûnî’nin fikhî meselelerde Mâlik’e açıkça muhalif olmadığı yalnızca konun anlaşılması için ihtilaflı görüşleri zikrettiği de olmuştur. Malik’e muhalif olan görüşleri delilleri ile açıklamış bir görüşü seçmeden sadece konuyu açıklamaya gayret etmiştir. Hamza b. Amr es-Sülemî’nin “*Ya Resûlullah ben oruç tutan birisiyim, yolculukta oruç tutmalı mıyım?*” sorusuna Hz. Peygamber’in (s.a) “*İster tut, ister tutma*”²⁵² buyurduğu hadis-i şerifte hangisinin daha faziletli olduğu hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bûnî, Mâlik’in “*Hadiste ilk olarak “istersen tut” denildiği için yolculukta oruç tutmak daha faziletlidir*” görüşünü aktardıktan sonra, oruç

²⁴⁷ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/347.

²⁴⁸ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/348 (332-333). Muvatta’, “Kur’an”, 1.

²⁴⁹ Buhârî, “Teheccüt”, 23.

²⁵⁰ Muvatta’, “Salat’ul-Leyl”, 8.

²⁵¹ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/234.

²⁵² Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/427 (426).

tutulmaması daha evlâdır diyenlerin görüşlerini Hz. Peygamber 'in (s.a) “*Yolculukta oruç tutmak takva değildir*” hadisi ve Hac Suresi'nde geçen “*Size dinde hiçbir güçlük vermedi*”²⁵³ ayeti ile desteklemiştir. Tutulmamalı diyenlerin delillerinden sonra, Enes b. Malik'ten rivayet edilen “*Hz. Peygamber (s.a) ile Ramazan'da yolculuktaydık, dileyen orucunu bozdu, dileyen oruca devam etti*” hadisini hatırlatmıştır. “*Yolculukta oruç tutmakta-tutmamakta evladır*” diyerek oruç tutulmaması hususunda zikrettiği delillerle Mâlik'e karşı çıkmamış, “tutulabilir” diyerek imamına karşı ılımlı bir tavır sergilemiştir.²⁵⁴

---

²⁵³ Kur'ân Yolu (Erişim 14 Nisan 2022), el-Hac 22/78.

²⁵⁴ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/428 (427).

İKİNCİ BÖLÜM

EL-BÛNÎ'NİN HADİS ŞERHÇİLİĞİ

Bu bölümde Bûnî'nin hadisleri şerh ederken izlediği metod incelenecektir. Önceki bölümlerde hadisleri zikrettikten sonra garip kelimelerin açıklamalarına, hadisten çıkarılacak fikhî hükümlere yer verdiğini zikretmiştik. Bu bölümde tafsilatlı bir şekilde senet ve metin izahını nasıl yaptına değineceğiz.

1. SENETLERE DAİR AÇIKLAMALARI

Bûnî, hadisleri anlamaya ve onlardan fikhî hüküm çıkarmaya yönelik tespit ve değerlendirmelerde bulunmuş, bunlara ek olarak hadis istilahlarına ve usulüne dair bazı meselelere değinmiştir. Ama *Tefsîrû'l-Muvatta'daki* en büyük gayreti, rivayetlerin ifade ettiği manaların en doğru şekilde anlaşılması ve onlardan fikhî hükümlerin çıkarılması meselelerinde göstermiştir.

Tefsîru'l-Muvatta'da hadis usulüne dair bilgiler hadislerin şerh kısmında belli bir usul takip edilmeden dağınık halde verilmiştir. Senedin durumuna her hadiste değinilmemiştir. Bu bölümde hadislerin şerhinde dağınık halde yer verilen hadis usulü bilgileri derlenmiş ve iki başlık halinde sunulmuştur.

İsnat kelimesi sözlükte “sünûd” kökünden türemiş “dayamak; sözü kaynağına ulaştırmak” anlamında kullanılmıştır. Senet kelimesi isnat ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır ve her ikisi de terim olarak rivayetin Hz. Peygamber'e (s.a), sahabeye ve tabîine ulaştırılması anlamına gelmektedir. “*İslâm âlimlerinin bilhassa muhaddislerin çok önem verdiği isnad sistemi Müslümanlara has bir meziyet olarak kabul edilmiştir. Nakil yoluyla gelen her ilimde isnat ilk şarttır. Hadisler, sahâbe ve tabiûn sözleri ve içtihatları isnâd sistemi sayesinde imkân dâhilinde sonraki nesillere ulaşmıştır. III. (IX.) asrın sonuna kadar ana hadis kitaplarının telifi ile şifahi rivayetin önemi azalmış, bundan sonra kaynak kitapların doğru bir şekilde nakline gayret gösterilmiştir.*”²⁵⁵

²⁵⁵ Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, 40.

Bûnî, senetlere uzunca yer vermemiş, bazen Mâlik b. Enes'e kadar bazen de sahabeden direk rivayet ediyormuş gibi kısa şekilde senetleri aktarmıştır. Her rivayette senet tenkidi yapmamıştır. Hatta hadislerin senetlerine dair yaptığı açıklamaların oldukça az olması dikkat çekmektedir.

Hadisin birden çok senedi var ise bunlar arasında tercihi neye göre yaptığını açıklamıştır. Örneğin; Müstehâza olan bir kadının, normal adet döneminden sonra gusül abdesti ile temizlenmesi gerektiğini sonrasında ise her namaz vakti için abdestini yenilemesinin yeterli olduğunu bildiren hadisi şerifin hem Said b. el-Müseyyeb hem de Hişam b. Urve rivayetlerine yer vermiştir. Bu iki rivayet arasında Mâlik'in (r.a) "*Said b. el-Müseyyeb'in bu rivayetinde vehm vardır, müstehaza hükmünde bizim daynağımız Hişam b. Urve'nin babasından rivayet ettiği hadistir*"²⁵⁶ dediğini aktarmıştır. Şerhin devamında "*Hişam'ın rivayetinde vehm yoktur, müstahaza kadının âdetinden sonra yalnızca bir kere gusül almasının bir sonraki adet dönemine kadar yeterli olacağı vakit namazları için abdestin kâfi olduğunu açıkça söylenmiştir*" diyerek tercih sebebini belirtmiştir.

1.1.İttisal ve İnkıta' ile İlgili Değerlendirmeleri

Senetle ilgili değerlendirmelerinde müsned, merfu, maktû, mürsel, haber-i vahid, olarak nitelediği rivayetler tespit edilmiştir. Bunlardan muttasıl (kopukluk olmayan) bir senetle gelen ve senedinde inkıta' (kopukluk) olan rivayetleri iki ayrı başlıkta inceledik.

1.1.1. İttisal

İbn Abbas 'dan (r.a) rivayet edildiğine göre Ramazan ayında Mekke'nin fethi için yola çıkıldığında ashabin yorgun olduğunu gören Hz. Peygamber (s.a) bir tas su isteyerek orucunu bozmuştur.²⁵⁷ Bûnî hadisin şerhinde "*Bu hadisi İbn Abbas (r.a) duymuş olamaz, çünkü o Mekke'nin fethi zamanında müstezaflar (dini açıktan söyleyemeyenler) arasındaydı. Ama sahabe olduğu için ve bu hadisi başka bir*

²⁵⁶ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/164-165 (78).

²⁵⁷ Buhârî, "Sıyam",34; Müslim, "Sıyam" 15; Muvatta', "Sıyam", 21.

sahabeden duyduğu için (sahabe sahabeden rivayet ettiğinde) hadis müsned sayılır ve müsned sahabeye ait bir durumdur. Çünkü sahabeler birbirine aktarırken manayı açık bir şekilde aktarmışlardır.” demiştir.²⁵⁸ Müsned hadisten kastın sahabeye ait hadis demek olduğunu açıkça söylemiş ve bunu Enes b. Mâlik’ten (r.a) rivayet edilen “Biz sahabiler birbirimizden rivayet ederiz. Aramızda yalan söyleyen yoktur hepimiz sikayız” hadisi ile de desteklemiştir. Ancak bu hadis yalnızca Bûnî’den ve İbn Battâl’dan rivayet edilmiştir.²⁵⁹ Berâ b. Âzib (ö. 72) de “Hepimiz hadîsleri doğrudan Resûlullah’tan (s.a) işitmezdik, tarlamız, toprağımız ve meşguliyetlerimiz vardı. Ancak ozamanlar insanlar yalan söylemezdi, hadîsi işitenler işitmeyenlere rivâyet ederdi.”²⁶⁰ Şeklinde hadîsleri birbirlerinden aldıklarını, ancak aralarında yalanın söz konusu dahî olmadığını ifade etmiştir. Bütün bunlardan ashâbın hadis rivayetinde yalandan uzak olduğu vâkıası çok açık bir şekilde görülmektedir.

Bûnî sahabe kavillerine dikkat çekmiş ve eğer hadis içerisinde bir sahabinin onayı varsa bu rivayeti müsned olarak değerlendirmiştir. Halife Abdülmelik b. Mervan’ın Haccâc b. Yusuf’a hac esnasında İbn Ömer’e muhalefet etmemesini ve o ne derse onu yapmasını emrettiği rivayetin muhtevası bunun bir örneğidir. Haccâc b. Yusuf’a “Hutbeyi kısa oku namazı uzun kıl” denildiğinde Haccâc, İbn Ömer’e “Bunu duydu mu” diye sormuş, İbn Ömer’de صدق diyerek başını sallamıştır. Bûnî, hadisin şerhinde “İbn Ömer’in صدق cevabı onaylaması demek olduğundan hadis müsned sayılır” demiştir.²⁶¹

Bûnî hadisin metninde geçen “sünnet” ifadesinin, hadisin müsnedliğine delil olduğunu, metinleri referans alarak ve bunların manasını açıklayarak dile getirmiştir. Abdullah İbn Ömer’in oğlu Abdullah’a: “Namazın sünneti sağ ayağını dikip, sol ayağını bükmendir” buyurduğu rivayette bu cümleyi alıntılı olarak “Bu hadis sünneti aktardığı için müsneddir” demiştir.²⁶²

²⁵⁸ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/426.

²⁵⁹ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/426 (425), İbn Battâl, *Şerhu İbn Battâl 'alâ Sahih Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, (Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003) 1/169.

²⁶⁰ Hasan b. Abdurrahmân er-Râmurmûzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil beyne'r-Râvîve'l -Vâ'i*, (thk. Muhammed Accâc el-Hatîb), Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1391/1771, s.235.

²⁶¹ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/514-515 (534).

²⁶² Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/201 (126).

Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere Bûnî hadislerin senedinde kopukluk olup olmamasına bakmaksızın yalnızca metinlerinde geçen “sünnet” ifadesinden ve Hz. Peygamber’e (s.a) nispet edilenlerden yola çıkarak hadisin müsned olduğuna işaret etmiştir. Bûnî’nin müsned hadis kullanımına yakın bir kullanım İbn Adilber’de görülmektedir. Nitekim İbn Adilber hadisin muttasıl ya da munkatı olmasına bakmaksızın Hz. Peygamber’e (s.a) nispet edilen her rivayetin müsned olduğunu ifade etmiştir.²⁶³ İbn Adilber ile Bûnî’nin eserlerinin benzerliğine birinci bölümde dikkat çekiliş olduğunda burada özellikle İbn Adilber’in müsned tanımına yer verilmiştir.

Bûnî, mevkuf hadisi günümüzdeki anlamıyla sahâbeden rivayet edilen hadisler için kullanmıştır. “İmamın arkasında kılınan namaz dışında kim bir namazda Fatıha Suresi okumazsa namazı olmaz” hadisinin şerhinde “Bu hadis Cabir’den dolayı mevkufur”²⁶⁴ demiştir. Mevkuf hadisi delil olarak saymıştır. Nitekim “Hadis-i şerif, imam Fatıha’yı okurken ona muhalif olacak bir okuma yapılmaz anlamına gelir, bu da imamın arkasında Fatıha’yı okumayı caiz gören Şafî’ye red cevabıdır”²⁶⁵ diyerek mevkuf hadis ile hüküm vermiştir.

Maktû hadisi, tabînin söz, fiil ve takrirlerini anlatan rivayete değil de tabînden sahâbi ravisi atlanarak rivayet edilen hadise atfetmiştir. Nitekim *Tefsîru’l-Muvatta’da* Süleyman b. Yesar’ın (tabî) Hz. Peygamber’den direkt bildirdiği bir hadis için kullanılan maktu ifadesinden kastın munkatı olması gerektiği düzenlemede belirtilmiştir.²⁶⁶ Aynı durumla Said b. Müseyyeb’in sahâbe ravisini atlayarak Hz. Peygamber’den rivayet ettiği hadisin şerhinde de karşılaşılmıştır.²⁶⁷ Maktu kavramının söz konusu hadisler için kullanımı bu kavramın daha önce karşılaşılmamış bir anlamı olduğu, Bûnî’nin maktu ifadesinden kastının sözlük anlamı olan kopukluk manası olduğu, bu anlamı ile de munkatı demek olduğu anlaşılmaktadır. Netice olarak *Tefsîru’l-Muvatta’da* maktu hadis kavramı ile karşılaşılmamıştır diyebilir. Dikkat edilmesi gereken bir husus da Bûnî’nin aslında mürsel olan rivayeti maktu (munkatı) olarak ifade etmesidir ki, Süleyman b. Yesar ve Said b. el-Müseyyib tabîndendir ve

²⁶³ Acar, *Endülüs Hadisçiliği ve İbn Adilber*, 262.

²⁶⁴ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/195 (117).

²⁶⁵ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/195.

²⁶⁶ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/480-481 (489).

²⁶⁷ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/430 (430).

sahabe ravisini atlayarak Hz. Peygamber'den rivayette bulunmuşlardır bundan dolayı rivayetleri mürsel sayılmalıdır. “Mürsel” kavramını sığaru't-tabiînin kendisiyle görüşmediği sahabeden hadis rivayet ettiği durumlarda kullanmıştır. (bkz. Sonraki başlık)

1.1.2. İnkıta'

Sözlükte “kesmek” mânasındaki *kat* kökünün “infi'âl” kalıbından türeyen (inkitâ') ve “kesilmiş, koparılmış” anlamına gelen *münkati* kelimesinin terim mânası üzerinde ihtilâf edilmiş ve birbirinden farklı tarifleri yapılmıştır. Mütেকaddimîn dönemi muhaddislerinin seneddeki inkitâdan kaynaklanan mürsel, mu'dal ve muallak gibi rivayet türlerini münkati kelimesiyle ifade etmişlerdir. İbn Abdilber gibi âlimlerin ister Hz. Peygamber'e isterse de başka birine nispet edilen senedi muttasıl olmayan her rivayete münkati demesi buna örnek verilebilir. “Sadece Muvatta'da değil, o dönemdeki musannef türü eserlerin, senedi muttasıl olmayan haberleri ihtiva ettiği bilinmektedir. Mürsel, münkati', mu'dal, mu'allak ve belâğ türü rivâyetler senedleri muttasıl olmadığı için sonraki dönemlerde özellikle ehl-i hadîs nazarında zayıf hadis kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde telif edilen eserleri ve bunlarda yer alan hadisleri değerlendirirken, ilgili dönemin yaygın anlayışı göz önünde bulundurularak senedi muttasıl olmayan hadislerin zayıflığı hususunda hüküm verilmelidir.”²⁶⁸

Mervan b. Abdülhakem, Ebû Hureyre 'nin (r.a) “*Kim cünüp olarak sabahlarsa iftar eder*” rivayetini Abdurrahman b. Ebû Bekir'i Hz. Aişe'ye göndererek sormasını istemiştir. Hz. Aişe (r.a) “*Ebû Bekir'in dediği gibi değil Peygamberimiz 'in (s.a) cima dışında ihtilamlı olarak uyanıp o gün oruç tuttuğuna şahit oldum*” demiştir. Abdurrahman b. Ebû Bekir'in bu cevap ile geldiğinde Medîne valisinin cevabı sorgulamadan ve başka birine onaylatmadan kabul etmesini ahad haberin kabulüne örnek göstermiş ve “*amel edilebilebilir*” demiştir.²⁶⁹

²⁶⁸ Rahile Yılmaz Kızılkaya, “*Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivayetler*” (İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014),189.

²⁶⁹ Bûni, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/422 (418). Muvatta', *Siyam*, 11.

İbn Ömer 'in (r.a) Hz. Aişe 'den (r.a) rivayet ettiği Mescid-i Haram'ın yeniden inşası üzerine olan hadiste İbn Ömer sahabidir ve hadisi tabî Abdullah b. Muhammed'den²⁷⁰ (Hz. Ebû Bekr'in torunu) rivayet etmiştir. Bu hadisin şerhinde İbn Ömer'in "Eğer Hz. Aişe bu sözü Rasulullah 'tan (s.a) duymuş olsaydı, Hz. Peygamber'in, Hz. İbrahim'in temelleri üzerine inşa edilmediği için hicrin iki köşesini selamlamayı bıraktığını anlamış olurduk" sözünden dolayı haberi vahid güvenilir olmayabilir demiştir.²⁷¹

Mürsel hadis olarak ifade ettiği rivayetlere baktığımızda Bûnî'nin mürsel tanımını tabînin kendisi ile görüşmesi mümkün olmayan sahabiden yaptığı rivayettir diyebiliriz. Sıgaru't-tâbiünden sayılan Zührî'nin Hz. Aişe ve Hafsa'nın biz oruçluyken yanlışlıkla yemek yedik bunun üzerine Hz. Peygamber'in (s.a) bunu başka bir gün oruç tutarak telafi edin" buyurduğunu belirten hadisin mürsel olduğunu belirtmiştir.²⁷² Bûnî'nin yukarıdaki tanımına göre sıgaru't-tabiînin de görüşmediği sahabelerden aktardığı rivayetler mürsel hükmündedir.

1.2. Ravilerle İlgili Verdiği Bilgiler

Bu bölümde Bûnî'nin senetlerde yer alan raviler hakkında bilgilere yer vermesi incelenecektir.

Hadisleri nakledenlerin güvenilir insanlar olup olmadıkları son derece önem arz ettiğinden erkek olsun kadın olsun hadis nakleden ravilerin kimliklerinin incelendiği bir ilim dalı olan rical ilmi teşekkül etmiştir. Ravinin rivayetinin kabulü için bazı şartlar taşınması da cerh ve ta'dil ilmi olarak adlandırılmıştır. Ravilerin ricaline yer verirken cerh ve ta'dil durumlarına, cerh ve ta'dil durumu için de ravinin tanınmasına ihtiyaç olduğundan iki ilmin birbirinden tam olarak ayrıldığı söylenemez.²⁷³

²⁷⁰ Hadisteki (b. Muhammed) Bûnî'nin eklemesidir. Muvatta'da yalnızca Abdullah b. Ebi Bekr geçmektedir.

²⁷¹ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/491 (507). Muvatta', *Hac*, 104.

²⁷² Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/ 439 (440).

²⁷³ Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, 47.

Bûnî'nin hadislerin isnadında bulunan raviler hakkında bilgilere yer verdiği hadis sayısı oldukça azdır. Meşhur olmayan ravileri incelemiş bunu yaparken cerh ve ta'dil âlimlerinden alıntılar yapmıştır. Asilî'nin "*Hadis mürseldir çünkü Süleyman b. Yesar ile Mikdâd b. Esved aynı dönemde yaşamamışlardır*" dediğini alıntılıyarak ravi nedeniyle hadisin mürsel olduğuna dikkat çekmiştir.²⁷⁴ Burada hadisin mürsel olma durumu ise Süleyman b. Yesar'ın tabîden olup kendisiyle görüşmediği sahabi Mikdâd b. Esved'den rivayet etmesinden dolayıdır. Tezimiz bir önceki başlığı olan ittisal ve inkıta ile ilgili değerlendirmelerinde Bûnî'nin mürsel tanımına yer vermiştik Süleyman b. Yesar hadisi Bûnî'nin mürsel hadis tanımına örnek verilebilir. Ayrıca "İsatihaze" babının ikinci rivayetinde de Süleyman b. Yesar ile ilgili "*Bu hadisi Süleyman b. Yesar, Ümmü Seleme'den duymamıştır aralarında başka biri vardır*" demiştir.²⁷⁵

İsnatlarda ki yanlış ravilere dikkat çekmiştir; "Mestler üzerine meshetme" babında zikredilen Mâlik → İbn Şihab → Abbâd b. Ziyad (Muğîre b. Şu'be'nin oğlu)→ Muğîre b. Şu'be isnatlı ilk hadisin²⁷⁶ şerhinde Abbâd b. Ziyad'ın rical bilgisine yer vermiştir. Şöyle ki, "Abbâd, Muğîre b. Şu'be'nin oğlu olmayıp Abbâd b. Ziyâd b. Ebû Süfyân" olduğunu açıklamıştır.²⁷⁷ Başka bir isnatta ise İbn Müzeyyin'in "Abdûlmelik b. Garîb'in Abdûlmelik b. Garîb el-Asmaî'dir" ifadesinden sonra Asilî'nin "*O Asmaî değil, çünkü Asmaî İbn Sirîn'i tanımaz*" dediğini naklederek düzeltme yapmasıdır.²⁷⁸

Bûnî, meçhul ravinin bulunduğu bir senedi şerh etmiştir. Cemaatle namaz kılmak babında "بَابُ فَضْلِ صَلَاةِ الْقَائِمِ عَلَى صَلَاةِ الْقَاعِدِ" babının ilk hadisinde Abdullah b. Amr b. el-As'tan "*Oturarak kıldığınız namaz ayakta kıldığınız namazın yarısı kadardır*"²⁷⁹ hadisi rivayet edilmiştir. Bu hadisin şerhinde Asilî'den "*Malik→İsmail b. Muhammed→Amr b. As (İsmail b. Muhammed'in kölesi) senedi meçhuldür. Çünkü*

²⁷⁴ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/133 (41).

²⁷⁵ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/124.

²⁷⁶ *Muvatta'*, "Tahâret", 41.

²⁷⁷ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/122 (32).

²⁷⁸ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/530-531 (551).

²⁷⁹ *Muvatta'*, "Salâtü'l-Cemâa", 19.

*köle olan Amr b. As'ın kim olduğu bilinmemektedir. Aynı şekilde Zührî'nin Amr b. el-As rivayeti de muttasıl değildir çünkü ikisi görüşmemiştir” demiştir.*²⁸⁰

Bûnî, yanlış nispet edilen ravilerin ricaline yer vererek doğru şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Şöyle ki “Abdurrahmân b. Avf'ın hanımı Zeynep binti Cahş istihaze olduğunda gusledip namazını kılardı.”²⁸¹ Rivayetinin şerhinde İbn Müzeyn'nin (ö. 259/872) *Müstakşiye fî ilel'il-Muvatta'* eserinden şu alıntıya yer vermiştir; “Bu hadiste Zeynep binti Cahş konusunda vehm ve yanılısma vardır. Nitekim Zeynep binti Cahş önce Zeyd binti Harise ile sonra Hz. Peygamber (s.a) ile evlenmiştir. Abdurrahman b. Avf'ın iki kızı var ve her ikisinin ismi de Zeynep ise biri diğerinden farklı lakap kullanmıştır. Buradaki Zeynep binti Cahş'ın kız kardeşi, Abdurrahman b. Avf'ın eşi Habîbe binti Cahş'tır” demiştir.²⁸²

Bûnî hadislerde geçen kavramları açıklama da hassasiyet göstermiş, metinlerin izahında büyük bir gayret sarf etmiştir. Hemen her hadiste müphem yahut kapalı gördüğü kelimelerin izahını yapmaya özen göstermiştir. Örneğin bir hadiste “yetim” olarak bahsedilen kişinin aslında Hüseyin b. Abdullah b. Dumeyra'nın dedesi Dumeyra olduğunu açıklamıştır.²⁸³ Bir başka rivayette de Ebû Hureyre'nin (r.a) “*Ben duymadım bana birisi haber verdi*” rivayetindeki haber veren kişinin Fazl b. Abbas olduğunu belirtmiştir.²⁸⁴

Rivayetleri aktarırken Bûnî'nin raviyi yanlış zikrettiği senetler de olmuştur. “Abdullah b. Huneyn→An ebîhi→Ali b. Ebî Talib”²⁸⁵ olarak aktardığı ravi zincirinin doğru hali “İbrahim b. Abdullah b. Huneyn→an ebîhi→Ali b. Ebî Talip”²⁸⁶ dir. Bûnî'nin ravilerin bilgileriyle ilgili yanlışları sık tekrar ettiği gözlemlenmiştir. Senetlerde ravilerin isimlerinde tespit edilen yanlışlıklardan biri de Mâlik b. Enes → ammihi (Sehl b. Malik)→ ebîhi²⁸⁷ rivayetinde ki Sehl b. Malik'in yanlış yazıldığı,

²⁸⁰ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/255.

²⁸¹ *Muvatta'*, “Tahâret”, 106.

²⁸² Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/166.

²⁸³ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/277 (244). *Muvatta'*, *Gasru's-Salât-ı fî's-Sefer*, 31.

²⁸⁴ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/421 (418). *Muvatta'*, *Sıyam*, 11.

²⁸⁵ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/187.

²⁸⁶ *Muvatta'*, “Salat”, 28.

²⁸⁷ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/177.

doğrusunun Süheyl b. Mâlik olması gerektiğidir. Ravilerin isim, künye ve lakaplarındaki yazım benzerlikleri onların tespit edilmesinde karışıklıklara sebebiyet vermektedir.²⁸⁸ Nitekim *Tefsîru'l-Muvatta*'da da bu yanlışların tespiti bunun bir neticesi gibi görünmektedir.

2. METİNLERE DAİR AÇIKLAMALARI

2.1. Garip Lafız, Kavram ve Cümleleri İzah Etmesi

Arapça'nın dil yapısı gereği bazı kelimelerin birden çok manayı ifade etmesi ya da veciz olma özelliğinden dolayı kapalı ifadelere müsait olması Kur'an-ı Kerim'in tefsir edilmesinde olduğu gibi hadislerin de izahını gerektirmektedir.

Sahabiler Hz. Peygamber (s.a) bir konuyu ifade ederken anlayamadıkları ifadelerin açıklamasını bizzat Efendimiz'e (s.a) sorarak öğrenmişlerdir. Rivayetlerin anlaşılmasının ilk aşamasını oluşturan bu soru-cevap usulü zamanla genişleyen İslam topraklarıyla birlikte hadislerin izahında müphem kelimelerin aydınlatılmasını gerekli hale getirmiştir. *Garîbu'l-Hadîs* adıyla bilinen kitaplar hadis metinlerinde az geçmesi sebebiyle anlaşılması zor kelimelerin izahını konu edinmiştir.

Kavramların neyi ifade ettiğini açıklama gayretinde olmuştur. Hz. Peygamber'den (s.a) rivayet edilen "*Münafıklarla aramızda ki fark sabah ve yatsı namazlarıdır, onlar ikisini de kılamazlar*" hadisinin şerhinde "*Dışında iman içinde küfür olduğu için münafık münafık olarak isimlendirilir. نفاق kökünden gelir, dağda bulunan ve içerisine saklanılan gizli bir oyuktur, münafığına içinde dışında görünenden gizli bir yol olduğu için bu isim verilir. Kafir ise saklayan-örten demektir. Allah'ın nimetini görmezden geldiği ve inkar ettiği için bu isim verilmiştir*"²⁸⁹ demiştir.

Bûnî, kelimelerin anlaşılması hadisteki hükmü etkiliyorsa açıklama yoluna gitmiştir. *Humeyd b. Kays* hadisinde dedi ki: *Mücahid, Kabe'yi tavaf ederken ben de yanımdaydım biri ona gelerek: "Kefaret oruçları peş peşe mi, yoksa aralıklı olarak mı*

²⁸⁸ Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, 187.

²⁸⁹ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta*, 1/245 (185).

tutulacak?” diye sordu. Bunun üzerine ben hemen: “Evet, isterse aralıklarla tutulabilir” diye cevap verdim. Mücahid ise: “Hayır, kesintisiz olarak tutar. Çünkü Ubey b. Ka'b kıraatında, peş peşe üç gün denilmektedir” diye itiraz etti. Bûnî hadisi şerifin şerhinde, Übey b. Ka'b'ın “مُتَّابِعَاتٍ: peşpeşe” ibaresini ayette bulunup bulunmaması hususunda şu iki ihtimalden bahsetmektedir: ya bu kelime metlup bir kıraat olmayıp Ubey'in yaptığı bir açıklamadır ya da ayette bu lafız vardı sonra nesh edilmiştir Ubey'in bu neshten haberi olmamıştır. Kıraatler haberi ahad ile alınmaz, Kur'an'ın mütevatir yolla geldiğini de vurgulayan Bûnî bu ifadenin nesh edilmiş olabileceğine dikkat çekmektedir.²⁹⁰

Hiz. Aişe'nin: “Rasûlullâh bir farak dolusu su ile gusül abdesti alırdı”²⁹¹ rivayetinde geçen الْفَرْقُ kelimesiyle ilgili “Gusül abdesti almaya yetecek miktarda suyu karşılayan bir ifadedir, üç sâ'a tekabül eder” şeklinde ifade etmiştir.²⁹²

Metinlerdeki kavramları açıklamada şahsi kanaat de kullanmış kaynaklardan da yararlanmıştı. Kur'an-ı Kerim'den yararlandığı bir açıklama şu şekildedir;

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ” لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي النِّدَاءِ وَالصَّغَةِ الْأُولَى ، ثُمَّ لَمْ يَجِدُوا إِلَّا أَنْ يَسْتَهْمُوا عَلَيْهِ لَأَسْتَهْمُوا ، وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِي التَّهَجِيرِ لَأَسْتَبْقُوا إِلَيْهِ ، وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِي الْعَتَمَةِ وَالصُّبْحِ لَأَتَوْهُمَا وَلَوْ حَبْوًا“

“İnsanlar ilk safta namaz kılmanın ve ezanın ne kadar önemli olduğunu bilselerdi, bunu hep birlikte yapamadıklarında kura çekmeleri gerekseydi kura çekerlerdi. Sabah namazına erken kalkmanın faziletini bilselerdi onda da yarışırlandı. Yatsı namazı ve sabah namazındaki sevabı bilselerdi de sürünerek dahi olsa onlara gelirlerdi.”²⁹³

Bûnî “Hadîs-i şerifte geçen “العَتَمَةُ” lafzından kasıt karanlığın çökmesi yani yatsı namazıdır. Ancak o zamanki insanlar bu söyleme alışkın oldukları için hadiste

²⁹⁰ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/439 (439).

²⁹¹ *Muvatta'*, “Tahâret”, 68.

²⁹² Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/140 (49).

²⁹³ Buhârî, “Ezân”, 9; Müslim, “Salât”, 129; *Muvatta'*, “Salât”, 3.

bu şekilde gelmiştir. Tercih edilen kullanım Nur Suresi 58. ayette “*وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ*” buyrulduğu gibi “*العشاء*” lafzının kullanılmasıdır” demiştir.²⁹⁴

Hz. Peygamber (s.a) “*Ebu Bekir’i çağırın namaz kıldırın*” buyurduğunda Hz. Aişe’nin “*Ey Allah’ın Rasulü babam namaz kıldırırken çok ağlıyor sesiniz duyamıyoruz başka biri kıldırın*”²⁹⁵ dediği hadisin şerhinde “ağlamak” ifadesini açıklamıştır. Kur’an-Kerim’den verdiği bir başka açıklama ise “*الأسيف*” kelimesine yaptığı şerhte “*Kelime çok fazla ve sesli ağlama hali tıpkı Yakup’un (a.s) “Ey Yusuf’a olan kahrım” diye diye ağladığı ve üzüldüğü Yusuf Suresi 84. ayetindeki üzüntü halini anlatır*” demiştir.

2.2. Rivayet Farklılıklarına Değinişmesi

Bûnî, hadislerin şerhinde hadisin farklı rivayetine yer vermiştir. Ancak kendi nüshasında dahi hadislerin senetlerini kısaltarak verdiği için farklı bir rivayete yer verdiğinde “*سند آخر*” ifadesiyle senetsiz şekilde zikretmiştir.

Hamza b. Amr es-Sülemî’nin “*Ya Resûlullah ben oruç tutan birisiyim, yolculukta oruç tutmalı mıyım?*” sorusuna Hz. Peygamber (s.a) “*İster tut, ister tutma*” buyurduğu hadisin şerhinde başka bir senetle var “*سند آخر*” diyerek “*Ya Resûlullah ben çok oruç tutan birisiyim, yolculukta oruç tutmalı mıyım?*” hadisine yer vermiştir. Hadisin şerhini ikinci rivayetteki çok ifadesine göre yapmıştır.²⁹⁶

Hz. Peygamber’in (s.a) Meymûne b. Haris ile evlendiğini bildiren rivayetlerde hem İbn Abbas’ın hem de Ömer b. Hattâb’ın rivayetlerine yer vermiştir.²⁹⁷

Hadisi zikrettikten sonra rivayetlerin devamında Buhârî, Nesâî ve Ebu Davud’un eserlerinde zikrettiği hadisin bazen babına bazen kendisine işaret etmiştir. Ümmü Seleme’den rivayet edilen “*Ben Kabeyi tavaf ediyorken Rasûlullah’ta namaz*

²⁹⁴ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/174.

²⁹⁵ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/306 (297); Muvatta’, Gasru’s-Salat fi’s-Sefer, 83.

²⁹⁶ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/427 (426).

²⁹⁷ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/481 (491).

kılıyordu” hadisinin şerhinde²⁹⁸ Buhârî’de “Kitâbü’l-Hac”²⁹⁹ bölümünde hadisin yer aldığına dikkat çekmiştir.

3. FIKHÎ HÜKÜMLER ÜZERİNDE DURMASI

Bûnî’nin hadisleri şerh ederken kullandığı yöntemlerden yola çıkarak fikhî hükümleri ortaya koyma metodunu inceleyeceğiz. Bunu yaparken mezheplerin O konulardaki görüşlerine yer vermesini de ele alacağız.

Bir adamın Hz. Peygamber’e gelerek ihram için giyeceği dikişsiz terliğinin olmadığını söylediği hadisin şerhinde “*İhramlıyken terlik giyin bulamazsanız, ayakkabının üzerini yırtın onu terlik yapın*” buyurmuştur. Hadisin şerhinde “*Kıyası inkar edenlere red vardır*”³⁰⁰ demiştir. Kıyası hüküm çıkarmada kullandığına örnektir.

İhramlıyken koku sürmekle ilgili olarak Hz. Aişe ’den (r.a) “*Ben Hz. Peygamber’in ihramına koku sürerdim, ihramdan çıkacağı zamanda şeytan taşlamadan sonra ona koku sürerdim*”³⁰¹ hadisini aktarmıştır. Şerhinde ise “*Bu hadisi şerifte ihramlıyken koku sürmenin caiz olduğu anlaşılabilir ancak, âlimler ihramdan sonra koku sürmenin caiz olmadığı konusunda icmâ etmişlerdir*”³⁰² diyerek tüm mezhepleri kapsayan icmaya yer vermiştir.

Bûnî hadis şerhi yaparken Hz. Peygamber’e (s.a) muhalif bir yaklaşım varsa zikretmiş ancak Hz. Peygamber’in (s.a) açık bir beyanı varsa kıyasa gitmeden onu tercih etmiştir. Örneğin;

أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا تَوَّابَ بِالصَّلَاةِ فَلَا تَأْتَوْهَا وَأَنْتُمْ تَسْعَوْنَ، وَأْتَوْهَا، وَعَلَيْكُمْ السَّكِينَةُ. فَمَا أَدْرَكْتُمْ فَصَلُّوا، وَمَا فَاتَكُمْ فَأْتُوا. فَإِنَّ أَحَدَكُمْ فِي صَلَاةٍ مَا كَانَ يُعْمِدُ إِلَى الصَّلَاةِ»

“*Kâmet okunduğunda koşarak namaza gelmeyin, yavaş bir şekilde sukûnetle gelin, yetişebildiğinizi kılın yetişemediğinizi tamamlayın, çünkü siz namaza*

²⁹⁸ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/494 (511).

²⁹⁹ Buhârî, “Hac”, 71.

³⁰⁰ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/456 (457).

³⁰¹ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/461; *Muvatta’*, “Hac”, 17.

³⁰² Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/463.

yöneldiğiniz zaman namazın içerisinde sayılırsınız”³⁰³ Hadisinin şerhinde “Cemaate yetişemeyen bir kişi namazı kaçırdım diyebilir çünkü hadisin lafzında “وَمَا فَاتَكُمْ” denilmiştir, bazı âlimler öyle demeyi kerih görmüşlerdir ancak Hz. Peygamber’in lafzı daha evlâdır”³⁰⁴ demiştir.

Arazinin kiralınması (ما جاء في كراء الأرض) üzerine bir bab açmış ve burada âlimler toprağın kiralınması hususunda ihtilaf ettiler diyerek bu konudaki görüş ve delilleri zikretmiştir. “Bir yerin kirası yiyecek ve içecek üzerineyse ve buradan çıkacak ürünün miktarı belli ise bu Kur’an, sünnet ve kıyasa göre bu arazinin kiralınması caiz olur, kira ve satış arasında fark olmadığından satılabileceği konusunda da icma vardır” diyen Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî’nin görüşüne yer vermiştir.³⁰⁵ Şerhin devamında yiyeckli bir arazinin karşılığı yiyecek dışında bir şey olduğunda meçhul bir alış-veriş olacağı için caiz olmaz demiş ve Dâvûdî’nin kitap-sünnet-icmaya dikkat çektiği görüşüyle bir değerlendirme yapmıştır.

3.1. Mâlikî Mezhebi’nin Görüş ve Delillerine Yer Vermesi

Bûnî’nin Mâlikî mezhebinin usulü ile şer’i hükümleri istinbatta bulunması kitapta açıkça görülmektedir. Özellikle ayeti kerime ve hadislerden örnekler vererek hadisleri şerh etmesi Mâlikî mezhebine olan bağlılığını açıkça ortaya koymaktadır.

Mâlik’in İbn Şihab’a itikâfın nerede yapılabileceğini sorduğu rivayetin şerhinde Hz. Peygamber’in kendisine özel bir durum olduğu anlaşılana kadar yaptığı fiiller ve söylediği sözlerden anlaşılın ne varsa herkes ondan sorumludur. “Mâlikî mezhebinde ki özele (Hz. Peygamber’e) mahsusuluğu anlaşılın kadar genele mahsusuluk vardır tutumuna delildir” diyerek mezhebinin deliline dikkat çekmiştir.³⁰⁶

“Köpek bir kabı yaladında sizden biri o kabı 7 kez yıkasın” buyrulan rivayettin şerhinde Malik’in görüşünü “Çünkü onun için sahabenin ameli rivayetin önündedir.

³⁰³ Buhârî, “Ezân”, 21; Müslim, “Mesacid”, 151,155; Muvatta’, “Salat”, 4.

³⁰⁴ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/175 (87).

³⁰⁵

³⁰⁶ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/445 (447).

İmam Malik, köpeklerin tabiîn kaplarını yaladığını ve tabiînin hassas davranmadığını görmüştür. Şayet necis olsaydı kaplarına köpeklerin buluşmasına izin vermezler ve dikkat ederlerdi”³⁰⁷ demiştir. Mâlikî mezhebinin sahabe kavline verdiği önemi açıklayan güzel bir örnek olmuştur.

3.2. Ebû Hanîfe'nin Görüş ve Delillerine Yer Vermesi

Bu başlıkta Hanefî mezhebinin görüş ve delillerine yer vermesine ve özelde Ebû Hanîfe hakkındaki ifadelerine yer vereceğiz.

Ebû Hanîfe'den yaptığı alıntılar ile Hanefî mezhebi adına Ehl-i Irak diye yaptığı alıntılar konu ve üslup olarak farklıdır. Ebû Hanîfe'den kendi görüşünü desteklemek ya da hadisin anlaşılmasını sağlayacak alıntılar yaptığı gibi, hem Ebû Hanîfe'yi hem de Ehl-i Irakı tenkit ettiği yerlerde olmuştur.

Abdullah b. Umeyye'den (r.a) rivayet edilen, “*Bir kadın boşandıktan sonra 4 ay 10 gün iddet bekledi ve iddet sonrasında evlendiği eşinden 4,5 ay sonra sağlıklı bir çocuk dünyaya getirdi*”³⁰⁸ muhtevastaki hadisin şerhinde “*Bu hadis Ehl-i Irak mezhebinin fâsid olmasına delildir, çünkü kadın iddetim bitti dese bile çocuk birinci eşe nispet edilir*”³⁰⁹ diyerek Ehl-i Iraka yani Hanefilere eleştiride bulunmuştur.

Ebû Hureyre 'den (r.a) riveyet edilen “*Kim ölü bir araziyi ihya ederse o arazi onundur*” hadisinde araziye tanımlarken “*Ebû Hanîfe'nin kıyası şudur ki; en son binanın orada bulunup bağırıldığında sesin devletin arazisinde duyulmadığı kenar yerlerin ihyasında sahibi olunur*” diyerek Ebû Hanîfe'nin görüşü ile hadisi şerh etmiştir.³¹⁰

Ebû Hanîfe'ye karşı tenkitlerde bulunduğu rivayetlerden biri şudur; “*Urve 'den (r.a) rivayetle Hz. Peygamber (s.a) “Namazınızdan bazısını eviniz için saklayın” buyurmuştur.*”³¹¹

³⁰⁷ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/117 (27).

³⁰⁸ Muvatta', “Akdiye”, 20.

³⁰⁹ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 2/815-816 (857).

³¹⁰ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 2/819 (861).

³¹¹ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/298; Muvatta', “Kasru's-Salat fi's-Sefer”, 73.

Bûnî rivayetin şerhinde, “Evlerinizi kabir yapmayın”³¹² hadisine yer verdikten sonra “Burada kastedilen namaz nafile namazdır, evlerde kılınan nafile namaz camilerde kılınan nafile namazdan daha hayırlıdır” demiştir. Hz. Peygamber ’den (s.a) “Farz namaz hariç, sizin namazınızın en faziletlisi evlerinizde kıldığınız namazdır”³¹³ hadisine de yer vererek şerhini güçlendirmiştir. Açıklamasının sonuna Ebû Hanîfe’nin (r.a) “Her kim Mescid-i Nebevî’de, Mescid-i Aksâ’da (oralı olsun ya da olmasın) ya da evinden uzak bir mescitte namaz(nafile) kılmak için yemin ederse namazını evinde kılması yemin ettiği camiye gidip kılmasından daha faziletlidir” sözüne yer vermiştir. Devamında “Ancak şu üç mescide (ibadet maksadıyla) yolculuk yapılır; Mescid-i Haram, Mescid-i Aksâ ve benim mescidim (Mescid-i Nebevî)”³¹⁴ hadisini delil göstererek “Onlar için yola koyulmak bile sevap olduğu için Ebû Hanîfe’nin görüşü reddedilir” demiştir.³¹⁵ Birde Hz. Peygamber’den (s.a) ““Kim Allah’a ibadet için yemin ettiyse yeminini yerine getirsin”³¹⁶ rivayeti vardır kişi neye yemin ettiyse onu yerine getirmelidir” demiştir. Ebû Hanîfe’nin maksadı nafile namaz olsa da Bûnî fikhî konulardan farklı örneklerle reddiyeye devam etmiştir. Nitekim “Hacca gitmek için niyet eden bir kişinin umreye gitmesi Ebû Hanîfe’nin misaline benzer neye niyet edildiyse o yerine getirilmez” örneğiyle “Üç mescide giderken harcanan paranın sadaka hükmünde olmasından dolayı evde namaz kılsa bu parayı harcamamış dolayısıyla sadaka sevabından mahrum kalmış olur” ifadeleriyle Ebu Hanîfeye karşı tutumunu devam ettirmiştir.³¹⁷

"إذا مات ابن آدم انقطع عمله، إلا من ثلاث: علم يُورثه أو حسب يحسبه أو ولد صالح يدعو له "

“Kişi vefat ettiğinde arkasından 3 ameli dışında ki amelleri kesilir; miras bıraktığı ilim, sadakası ve kendisine dua eden hayırlı bir evlat.”³¹⁸

³¹² Buhârî, “Salat”, 52.

³¹³ Muvatta’, “Salât’ul-Cuma’ ”, 4.

³¹⁴ Buhârî, “Cezâu’s-Sayd”; 112, Müslim, “Hac”, 74.

³¹⁵ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/299.

³¹⁶ Muvatta’, “Kittâbu’n-Nüzur ve’l-Eymân”, 8.

³¹⁷ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/299.

³¹⁸ Müslim, “Vasiyyet”, 14; Ebû Dâvud, “Vesâyâ”, 14; hadisin Müslim’deki rivayeti şudur;

وعن أبي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: ” إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ : صَدَقَةٌ جَارِيَةٌ ، أَوْ عِلْمٌ يُنْتَفَعُ بِهِ ، أَوْ وَالدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ “

Hadisin şerhinde Ebû Hanîfe'nin vakıflar ile ilgili görüşünün doğru olmadığına yer vererek şöyle ifade etmiştir; *“Ebû Hanîfe'nin حسب (vakıf) ile ilgili iki ifadesi mevcuttur. Bunlardan ilki vakfi men etmesi, diğeri ise vakfın caiz olması ancak yapılmamasının daha hayırlı olmasıdır.”* Şerhe devam edip *“Medine’de Hz. Peygamber’in ashabının meşhur vakıfları vardır. Onlar babaları için yollar, camiler vakıflar yapmıştır. Ebû Hanîfe'nin tüm bunlara muhalif olması ilminin yetersizliğini delildir”*³¹⁹ ifadesiyle ağır bir eleştiride bulunmuştur.

Hz. Peygamber'in (s.a) *“Kim benim minberimde yalan yere yemin ederse cehennemdeki yerini hazırlasın”*³²⁰ hadisinden hareketle, İbn Mutî' (r.a) ile aralarındaki ihtilaf olan Zeyd b. Sabit (r.a) bunu çözmesi için Mervan b. Hakem'e (r.a) geldiğinde Mervan (r.a), Zeyd'e (r.a) Hz. Peygamber'in (s.a) minberinde yemin ettirmiştir. Bu hadisi şerh ederken *“Mâlik ve ashabına göre minberde yemin edilmesi için yemin edilecek malın en az 1/4 dinarın fazlasına karşılık gelecek bir şey olması gerekir”* demiştir. Devamında Ebû Hanîfe (r.a) ve ashabının *“Nerede yemin ederse etsin illa ki minberde yemin etmesi gerekmez”* görüşüne yer verdikten sonra *“Mervan'ın hadisi Ebû Hanîfe (r.a) ve ashabının aleyhine delildir, Mervan'ın Zeydi minbere çıkarması boşuna değildir demek ki yeminin orada olması gerekiyor”* demiştir.³²¹

3.3. İmam Şafî'nin Görüş ve Delillerine Yer Vermesi

Şafî mezhebi hakkındaki hem görüşlerine hem de varsa eleştirilerine değineceğiz.

Ebû Ümâme'den (r.a) rivayet edildiğine göre *“Zeyd b. Sabit camiye geldiğinde cemaat rükûdaydı ve o da kapıda rukuya gitti, sonra cemaat secdeye gidince sürünerek safa geldi”* hadisinin şerhinde Buhârî'den yapılan bir alıntı da Hz. Peygamber *“Bir daha gecikme, gecikirsen de böyle yapma”*³²² buyurmuştur. Aynı hadiste Şafî'nin

³¹⁹ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 1/300.

³²⁰ Ebû Dâvud, *Eymân ve Nüzûr*, 3.

³²¹ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, 2/804-805 (849).

³²² Buhârî, “Ezan”, 113.

“Koşarak camiye gelmeyin, sekinet halinde gelin yetiştiğinizi kılın yetişemediğinizi tamamlayın” yorumunu aktarmıştır. Efendimiz (s.a) zorlanmayı kerih gördüğü için vakarlı ve sakin bir şekilde camiye gelinmesini istemiştir diyerek Şafî’nin açıklamasıyla Malik’in rivayetini desteklemiştir.³²³

Cabir b. Abdullah ’tan (r.a) rivayet edilen “*Fatiha’yı okumadan namaz kılan kimse imamın arkasındaki kimsedir*” hadisinin şerhinde “*Bu hadisten çıkarılacak bir hükümde imamın arkasında namaz kılan cemaatin namazda Fatiha’yı okumasına gerek olmadığıdır, bu hadis aynı zamanda Fatiha’yı okumayı vacip gören Şafî’ye cevaptır*” demiştir.³²⁴

3.4. Fıkıh Usulü ile İlgili Bilgilere Yer Vermesi

Bu bölümde Bûnî’nin hadisleri şerh yönteminde fıkıh usulüne dair yer verdiği bilgiler ve bunların örnekleri açıklanacaktır.

Usul-i fikh bilgilerine dayanarak hadislerden usul kaideleri tespit etmiştir. Bu genellemelerde dayandığı delillerin çokluğu ve fikhî meselelere daha çok yer vermesinden dolayı tezin girişinde de belirttiğimiz gibi eser hadis şerhi olmaktan ziyade fıkıh kitabı formuna bürünmüştür.

Numan b. Mürre ’den (r.a) rivayetle Hz. Peygamber (s.a) henüz içki, zina ve hırsızlık ayetlerinin nazil olmadığı bir zamanda ashaba “İçki içen, zina eden ve hırsızlık yapanlar hakkında ne düşünürünüz” buyurdu. Ashab Allah ve Rasulü daha iyi bilir dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) “Onlar kötü ahlaklı kimselerdir, onların cezası vardır, ancak onların en kötüsü namazından çalanlardır” buyurdular.”³²⁵ Bûnî hadisi şerh ederken zina eden ve hırsızlık yapanın had cezası hakkında ayet vardır ancak içki içen kişinin cezası hakkında sahabe icmasına yer vermiştir. Şöyle ki “İçki içen kimseye Peygamberimiz zamanından Hz. Ömer zamanına kadar 40 cerîd (hurma ağacının dalı) vurulurdu. Hz. Ömer zamanında içki içme oranı

³²³ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/294 (281), Muvatta’, “Gasru’s-Salât-ı fi’s-Sefer”, 64.

³²⁴ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/195.

³²⁵ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/298; Muvatta’, “Gasru’s-Salat fi’s-Sefer”, 72 (Bûnî zikretmemiştir ancak hadisin *Muvatta’da* vardır. Şöyle ki; ashabin “Nasıl çalar Ya Rasulullah? Sorusuna ve Hz. Peygamber’in (s.a) “*Rüku ve secdesini kısaltır*” dediği de rivayet edilmiştir.)

çoğaldığı için Hz. Ömer sahabileri topladı ve konuyu istişare etti. Ali b. Ebî Talip “İçki içerse sarhoş olur, iftira eder bundan dolayı iftira cezası uygulayalım” dedi böylece iftira cezası olan 100 değnek cezasını uyguladılar bu da içki içene kalıcı bir had cezası olmuş oldu” ifadelerine yer vermiştir.³²⁶

4. HADİSLERDE GÖRÜLEN İHTİLAFLARA YAKLAŞIMI

Hadisler içerisinde anlam olarak birbirine yakın olanlar olduğu gibi birbiri ile çelişkili zannedilen hadisler de olabiliyor. Ulûmü’l-hadîs içerisinde yer alan muhtelifü’l-hadîs aralarında mana bakımından çelişki olan rivayetleri inceleyen bir ilim dalıdır. Kapsamlı bir tanım yapılacak olursa şu şekilde tarif edilebilir “*Makbul bir hadisin aynı konuda kendisi gibi makbul bir veya birçok hadise yahut diğer şer’i delillere görünürde veya gerçekte manen muhalif olmasından ve muhaletin giderilmesi yollarından bahseden bir ilim dalıdır.*”³²⁷ Bu rivayetler arasında uzlaşmayı sağlayacak ve çelişkiyi giderecek çeşitli yollar tespit edilmiştir. Bunlar; iki hadis arasındaki ihtilafı te’vil yoluyla gidermeye esasına dayanan cem’ ve te’lif, hadislerin vürûd tarihine bakılarak geçerli olan hadisin kullanımı ve diğer hadisin ortadan kalkması durumunda nesh, bu iki usulün uygulanmadığı yerde ise hadis usulüne uygun rivayetlerden birinin tercih edilmesinden oluşan tercihtir. Bu başlıkta Bûnî’nin ihtilaflı hadisler kaşısındaki tutumlarını ele alacağız.

“Hz. Peygamber (s.a) kaza umresi yapacağında Meymûne binti el-Haris ile evlenmeye karar vermiş ve nikâh işlemleri için kölesi Ebû Rafî (Ebû Rafî’nin kölesi) ve ensardan bir sahabeyi vekil olarak tayin etmiştir”. Bûnî, Süleyman b. Yesâr’dan rivayet edilen bu hadisten sonra Osman b. Affan (r.a) ve Ömer b. Hattab’dan (r.a) rivayet edilen “İhramlıyken, kız istenmez, nikah kıyılmaz, evlenilmez”³²⁸ hadisiyle ihramlı kişinin nikahtan men edilmesine vurgu yapmıştır. İhramlıyken nikâh kıyma hususunun Hz. Peygamber’e (s.a) özel bir durum olabileceğini belirttikten sonra Süleyman b. Yesar rivayetini İbn Abbas’ın (r.a) rivayeti hazfeder. Burada hadisler

³²⁶ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/298.

³²⁷ İsmail Lütü Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü’l-Hadîs İlmi)*, (İstanbul: İFAV, Nu. 130, Üçüncü Baskı, 2000), 33-34.

³²⁸ Bûnî, *Tefsîru’l-Muvatta’*, 1/480(489); *Muvatta’*, Hac, 69.

içerisinde sıhhat açısından munkatı hadis yerine senedi daha kuvvetli olan rivayet ile hazfeder.

5. İTİKADİ VE KELAMİ MESELELERE DEĞİNMESİ

Eserde sık karşılaştığımız bir durum olmasa da bazı hadislerin manası gereği şerhinde itikadî ve kelâmî meselelere değinildiğinden bu konuyu birkaç örnekle açıklama gereği hâsıl olmuştur. İhlas suresi ile ilgili gelen bir rivayeti şerh etmesi bu konuya örnek verilebilir. Ebû Said el-Hudrî 'den (r.a) rivayet edilen *“Bir gün adamın birinin süreklı ‘ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ’ okuduğunu duydum. Sabah olunca Hz. Peygamber’e gidip haber ettim, O’da “Vallahi o Kur’an’ın üçte biri eder” buyurdu”* hadisinin şerhinde İhlas suresinin tefsirini yaparak Allah’ın sıfatlarına değinmiştir. *“Kur’an-ı Kerim Allah’ın zati sıfatlarından birisidir. Allah’ın zâtî sıfatlarının faziletleri eşittir biri diğerinden daha faziletli olamaz. Çünkü biri diğerlerinden daha faziletli olursa kalan isimler daha az faziletli olur. Dolayısıyla hepsi Allah’ın zatıyla ilgili olduğu için hepsi tamdır. Bu hadiste ‘ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ’ Kur’an’ın üçte biridir’ lafzından kasıt mana anlamındadır. Bu mana şudur ki; Kur’an’ın üçte biri tevhit-ihlas konularını, ikinci üçte biri emir-nehîy konularını ve son üçte biri de kıssaları-ibretleri konu alır.”³²⁹*

Ebû Hureyre 'den (r.a) rivayet edilen Allah Teâlâ'nın yeryüzüne nüzul ederek *“Benden dua isteyen var mı icabet edeyim...”* hadisinin şerhinde, İbn Vaddâh'ın Yahya b. Main'e yeryüzüne inme hadisini sordum *“O, iman et kimseyle tartışma”* dedi onun bu yorumuna ve yine İbn Vaddâh'ın Sahnûn'dan naklettiği *“Allah Teâlâ'yı tanımanın bir yolu da O'nun bilmene izin vermediği şeyleri kurcalamamandır”* sözüne yer vermiştir. Şerhin devamında ise *“Allah Teâlâ'nın cisimle değil ama ilmiyle indiği, gökyüzü ve dışındakiler her zaman Allah'ın bilgisindedir, hadisteki icabet etmesinden kasıt hızdır. Hızlıca icabet etmek hemen o anda duayı kabul edivermek anlamındadır, Allah Teâlâ Peygamberi'nin ne murad ettiğini bizden daha iyi bilir”* demiştir. Eserinde genellikle kendi fikrini naklettiği görüşleri en sonda açıkladığı için burada

³²⁹ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta*, 1/358-359 (351). Muvatta', *Kur'an*, 17.

Allah'ın sıfatları konusunda mantıksal açıklamaya yakın te'vile meyleden bir yönü olduğu görülmektedir.

Hangi hadis olduğunu açıklamadan Hz. Peygamber'in (s.a) "Allah'ın cenneti bana haram olur" sözünü "*Allah cezasını vermek isterse haram olur vermek istemezse haram olmaz manasını taşır. Mümin bir kişi kesinlikle kâfir olmaz. Ancak Allah'ın haram kıldığı bir şeyi helal görürse dinden çıktığı için kafir olabilir*"³³⁰ demiştir. Bûnî'nin bu açıklamasından ameli imanın bir cüzü sayıyor olması anlaşılabilir ki bu da ehl-i sünnetin görüşüne aykırı olarak büyük günah işleyen kişiyi mümin olarak kabul etmediği anlamına gelmektedir. Ancak bu kişinin durumunun Allah'ın dilemesi üzere olduğu kanaatini taşıması ehli sünnet kelamcılarının yaklaşımı gibi anlaşılmaktadır.

Hadislerin şerhinde bazen itikadî fırkalara zikrettiği ve reddiyelerini yöneltmiştir. "*Allah Teâlâ'nın kullarına farz kıldığı 5 vakit namaz vardır. Kim onları ifa ederek gelirse Allah'ın vaadi ile cennete girer, kimde onu hakkı ile eda etmezse Allah'ın ona bir vaadi yoktur. Dilerse ona azap eder, dilerse bağışlar*"³³¹ hadisinin şerhinde "*Mürctie ve Harûriyye mezhebine red vardır*" demiştir. Çünkü Harûriler "*Kim Allah'a isyan ederse kafirdir*" diyorlar. Her günahkarın kafir olduğunu söyleyerek yanlış bir genelleme yapıyorlar. Mürctie de "*La ilahe illallah diyen herkes cennete gider, amelinde bir zorunluluğu yoktur diyorlar*" hadisin sonundaki dilediğine azap eder dilediğini bağışlar lafzına muhalif olan bu fırkaların görüşlerini reddetmiştir.

³³⁰ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta*, 2/806.

³³¹ Bûnî, *Tefsîru'l-Muvatta*, 1/236-237 (169). Muvatta', *Salâtü'l-Leyl*, 14.

SONUÇ

Endülüs'te Mâlikî mezhebi yaygın olduğu için *Muvatta'* üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Ebû Abdülmelik el-Bûnî hicrî IV. asrın sonu ve V. asrın başında yaşamıştır. Bûnî Mâlikî mezhebi fikhının oluşmasında, İmam Mâlik ve Mâlikî mezhebi âlimlerinin görüşlerinin aktarılmasında, *Muvatta'nın* hicri IV. yy. da farklı coğrafyalarda tanınmasında öncülük etmiş önemli bir fakih ve muhaddistir. İbnü'l-Hazzâ ile İbn Abdilber arasındaki dönemde yaşamış olan Bûnî'nin *Tefsîru'l-Muvatta'* isimli eseri muhtevası, kaynakları, fıkıh tartışmalarının zenginliği açısından İbn Abdilber'in şerhine en çok yaklaşıp şerhtir.

Çoğunlukla Yahya b. Yahya el-Leysi'nin (ö. 234/849) *Muvatta'* rivayetini esas aldığı *Tefsîru'l-Muvatta'* isimli eserini telif etmiştir. Eserin ismi, müellif ismi, mukaddimesi, *Muvatta'nın* ilk konusu olan namaz vakitleri babının tamamı, temizlik babı şerhinin büyük bir kısmı, *Muvatta'nın* son babı olan *Kitâbü'l-Câmi'* bölümü kayıptır. Eser *Muvatta'nın* 36. hadisinden başlamıştır. Yazma nüshanın büyük bir kısmı tahribata uğradığı için bazı kısımların okunması ve anlaşılması zorlaşmıştır.

Bûnî hadislerin şerhinde ilk olarak hadisteki müphem ve anlaşılması zor kelimelerin açıklamalarına yer vermiştir. Arap dilinin inceliklerine olan hassasiyetinden dolayı hadis metinlerindeki kelimelerin açıklamak için İbn Habîb'in *Kitâbü Ğarîbü'l-Hadis* eserinden alıntılar yaparak *Tefsîru'l-Muvatta'ya* kelime anlamında zenginlik kazandırmış ve hadislerin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Bu konuda Bûnî'nin en fazla İbn Habîb'ten etkilenmesi, aynı coğrafyada bulunmaları ve ilmî birikiminin buradaki etkilerinden kaynaklanmıştır diyebiliriz.

Rivayetteki fâidelere yer verdikten sonra yer yer fikhî hükümleri incelemiştir. Fikhî hükümleri incelerken ihtilafları dile getirmiş ve sonuçta kendi görüşünü beyan etmiştir. Görüşlerini açıklarken Mâlikî fikhına olan bağlılığına ve İmam Mâlik'in görüşleri karşısındaki tutumunda mezhep taassubu göstermediğine, akıl ve mantık çerçevesinde mezhebine deliller sunarak görüşlerini genişlettiğine işaret edilerek özellikle örneklerle bu konu pekiştirilmiştir.

Bûnî'nin *Tefsîru'l-Muvatta* eserinde muhaddis kimliğinin ötesinde fakih kimliği dikkatimizi çekmektedir. Hadislerdeki kelime ve cümlelerin izahından sonra hadisten çıkarılacak sünnetlere ve fâidelere değinmiştir. Fakihliğini ön plana çıkaran da bu açıklamaları olmuştur. Nitekim muhaddis olarak gerekli birçok konuda tatmin edici veriler sunmadığını üzülenek beyan etmek isteriz. *Muvatta*'nın fıkıh eseri olmasının da etkisiyle hadis ile ilgili gerek hadisi tahammül yollarına deyinmeyişi, gerek ravilerin tenkidine dair bilgilerde ve senede dair izahlarında alıntılarının çokluğu, gerekse de hadisin anlaşılmasına dair kendi görüşlerini açıkça zikrettiği yerlerin oldukça kısıtlı olması kanaatimizi destekler niteliktedir.

Endülüs'te *Muvatta*'a şerh yazma geleneği hicri 238'de vefat eden Abdülmelik b. Habîb el-Endelûsî ile başlayıp geniş ve dar hacimli birçok şerhle devam etmiştir. Bu şerh geleneği, İbn Abdilber, el-Bâcî ve İbnü'l-Arabî tarafından telif edilen ve hacimleri bir hayli geniş olan şerhlerle zirve noktasına çıkmıştır. *Muvatta*' şerhleri denilince ilk olarak bu müelliflerin şerhleri akla gelmektedir. Bûnî'nin yaşamış olduğu hicri IV. ve V. asır Endülüs'ten Doğu'ya yapılan rihlelerin zirve yaptığı bir dönemdir. Bûnî'nin seyahat ettiği merkezlere bakıldığında Endülüs'ten Kuzey Afrika'ya geçmiş ve Hicaza gitmeyip Bûne de kalarak orada vefat etmiştir. Ancak Bûnî'nin güzergâhı Endülüs'ten yapılan diğer rihleler içerisinde en az tercih edileni olmuş, genellikle doğuya seyahat eden muhaddisler Hicaz bölgesine uğrayarak umre yapmışlardır. Bûnî, kendisiyle aynı dönemde Endülüs'te yaşamış ve *Muvatta*' çalışmalarıyla meşhur olmuş İbn Abdilber ve Asîlî gibi âlimler kadar dikkat çekmemiştir. Bunun sebebi *Muvatta*' eksenli çalışmalarına çoğunlukla seyahatleri sırasında ve Bûne' ye taşındıktan sonra devam etmiş olması olabilir. Bûne'nin Cezayir'in meşhur olmayan, ilim şehirlerinden uzakta ve rihle kapsamına girmeyen bir şehir olması Bûnî'nin ve eserlerinin geri planda kalmasına neden olmuştur.

Bûnî'de hadis terimlerinin izahında ilk dönem etkileri gözlemlenmiştir. Nitekim "mürsel" kavramını sığaru't-tabiînin kendisiyle görüşmediği sahabeden hadis rivayet ettiği durumlarda kullanmıştır. Munkat'ı hadisi de ister Hz. Peygamber'e isterse başka birine nispet edilsin muttasıl olmayan her rivayeti kapsayan bir tanım olarak kullanmıştır.

Son olarak *Muvatta'* şerhi olan *Tefsîru'l-Muvatta'*ın dil yapısında, fikhî meseleleri ön plana çıkarmasında, Mâlikîliğe yakın bir tutum sergilemesinde ve itikâdî kelami meselelerden uzak kalmasında etkili olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

KAYNAKÇA

Acar, Yusuf, *Endülüs Hadisçiliği ve İbn Abdilber*. Ankara: TDV Yay., 2020.

Ahmet Özel, “İbnü’l-Mevvâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21/125-126, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Akyüz, Vecdi, “Asîlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3/482, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Ali Bardakoğlu, “İbn Nâfi’ ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1/124, İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Ali Yardım, “İbn Hayr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20/36-37, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Aynî, Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (ö. 855/1451), *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I-XXV, (Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî), Beyrut, ts.

Bâcî, Ebu’l-Velid Süleyman b. Halef, *Müntekâ*, (Beyrut; 1403-1983), 2/18.

Bağdatlı İsmail Paşa (1839-1920), *İzâhu’l-Meknûn fi’z-zeyli ‘alâ Keşfi’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, Dâru’l İhyâi Türâsi’l Arabî, Beyrut, 1384/1945, 1/310.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066) *Menâkıbü’ş-Şâfiî*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Kahire, 1389/1970, I, 503-507.

Bûhârî, *Târîhu’l-Kebîr*, Haydarabad; Dâru’l Meâfiri Osmâniye; 3/84, 317.

Burhâneddîn İbn Ferhûn, Ebü’l-Vefâ (Ebü İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî (ö. 799/1397), *ed-Dibâcü’l-müzheb fî ma’rifeti a’yâni ulemâ’i’l-mezheb*, (nşr. Me’mûn b. Muhyiddin el-Cennân), Beyrut, 1417/1996, 172.

Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü’l-Hadîs İlmi)*, İstanbul: İFAV, Nu. 130, Üçüncü Baskı, 2000.

Çoban, Fatma Büşra, *Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri (Hicrî ilk Dört Asır)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre ed-Dabbî (ö. 599/1203), *Buğyetü'l-Mültemis fî târihi ricâli ehli'l-Endelüs*, (nşr. Dârü'l-kâtibi'l-Arabî), Kahire, 1387/1967, 447.

Efendioğlu, Mehmet, "Yahyâ b. İbrahim", 44 c, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Eren, Mehmet, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2. Basım, 2018.

Hattâb, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Hattâb er-Ruaynî (ö. 954/1547), *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halîl*, (nşr. Dar'ül Fikr ve'n-neşr.), I, 407.

Hâzîmî, Ebû Bekir Muhammed b. Musa (ö. 584/1188), *el-Emâkin Me'ttefeka lafzuhu ve'ftereka müsemâmühü min el-emkeneti*, (thk. Hamed b. Muhammed el-Câsir), Dar'ül Yemâme li'l-bahs ve't-terceme ve'n-Neşr, Riyad, 1/145.

Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh (Fettûh) b. Abdillâh (ö. 488/1095), *Cezvetü'l-Muktebis fî zikri vülâti'l-Endelüs ve esmâ'i ruvâti'l-hadîs ve ehli'l-fikh ve'l-edeb ve zevi'n-nebâhe ve's-şi'r*, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Beyrut, 1363/1963, 123.

Hüseyin b. Muhammed Şevât, *Medresetü'l-Hadis fi'l-Kayrevan*, Riyad, 1411, 846.

İbn Battal, *Şerhu İbn Battâl 'alâ Sahih Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, (Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003) I, 169.

İbn Beşküvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşküvâl el-Hazrecî el-Ensârî el-Endelüsî (ö. 578/1183), *Kitâbü's-Sıla fî târihi e'immeti'l-Endelüs*, (nşr. İbrâhim el-Ebyârî) Kahire, 1386/1966, II, 616.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed (ö. 852/1449), *Tebsîru'l-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih*, (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvi-M. Ali en-Neccâr), Kahire, 1386/1967, 46.

....., *Fethu'l Bârî*, (nşr. Dâru'l Marife), Beyrut, 1966.

....., *Lisânü'l-Mîzân*, (thk. Dâiretü'l-marifi'n-Nizamiye), nşr. Müessesetü'l-Âlemi lil-Metbuat, Beyrut, 1390/1971, II, 492.

İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun, *Mukaddime*, nşr. Ali Abdülvâhid Vâfi, Kahire, 1401/1980.

İbn Hayr İşbilî, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer (ö. 575/1179), *Fehrese*, (thk. Muhammed Fuad Mansur), Beyrut, 1419/1919, 88.

İbn Mâkûlâ, Ali b. Hibetullah (ö. 475/1082), *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif fi'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*, (nşr. Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye), Beyrut, I, 371.

İbnü's Salah, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *Fetâvâ ve Mesâil*, (thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Beyrut, 1406/1986.

İbn'ül Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî (ö. 543/1148), *el-Mesâlik fî Şerhi Muvatta'i-Mâlik*, (thk. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî ve Aîşe bint Hüseyin es-Süleymânî), Beyrut, 1428/2007, III, 478.

İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî (ö. 658/1260), *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*, (thk. Abdüsselâm el-Hirâs), (nşr. Dâru'l-Fikr), Lübnan, 1415/1995, I, 242.

İzzeddin İbnü'l- Esîr, (ö. 630/1233), *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), I, 188.

Kâdı İyaz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149), *Tertîbü'l Medârik ve Takrîbü'l Mesâlik li-Ma'rifet-i A'lâmi Mezhebi Mâlik* (nşr. Ahmed Bekîr Mahmûd), Beyrut, 1387/1967, I, 497.

....., el-Ğunye, (thk. Muhammed b. Abdülkerim), Tunus, 1979.

....., *Mu'cemü'l-Müfehres (Tecrîdü Esânîdi'l-Kütübi'l-Meşhûre ve'l-Eczâ'i'l-Mensûre)*, nşr. Muhammed Şekûr Meydânî, Beyrut, 1417/1998, II, 130.

Kallek, Cengiz, “Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IX, 50-51.

Kanaziî, *Tefsîru'l-Muvatta'*, thk. Amir Hasan Sabri, Katar, 36.

M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/27-64.

....., “İbnVaddâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/435-436.

....., “Muvatta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31/414, Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Ka'nebî, Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Mesleme b. Ka'neb el-Hârisî el-Ka'nebî (ö. 221/836), *Muvatta'*, thk. Abdülmecid Türkî, Beyrut: Dar'ul-Ğarbi İslamiye, 1419/1999).

Karâfi, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî el-Karâfi (ö. 684/1285), *ez-Zahîre*, (thk. Muhammed Haccî ve dğr), Beyrut, 1414/1994.

Kehhâle, Ömer Rıza (1905-1987), *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Beyrut, 1406/1986, XII, 221.

Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, nşr. İhsan Abbas, 3 Cilt, Beyrut, 1402/1982.

Kızılkaya, Rahile, “*Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivayetler*” (İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 189.

Kur'ân Yolu (Erişim 14 Nisan 2022). <https://kuran.diyamet.goö.tr/>

Kuzudişli, Bekir , Hadis Tarihi, Kayıhan Yay., 2017, İstanbul, 109.

M. Macit Karagözoğlu, *Hadis Şerh Literatürü I*, İFAV Yay.,2020, İstanbul, 62.

Meyyâre, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Meyyâre el-Fâsî (ö. 1072/1662), *Şerhul-Meyyâre*, (thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahman), Beyrut, 1420/2000, IV, 77.

Özel, Ahmet, “Malik b. Enes”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27/506, Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Öztoprak, Mustafa, “Endülüs’te Hadis İlminin Gelişim Aşamaları”. Marife, (2012), 183-197.

Parladır, Selahattin, “Kâbisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIV, 41-42.

Râmhurmu’zî, Hasan b. Abdurrahmân, *el-Muhaddisu’l-Fâsil beyne’r-Râvîve’l-Vâ’î*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, (Dâru’l-Fikr), Beyrût, 1391/1771, s.235.

Safedî, Ebü’s-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, thk. Ahmet Arnavut (nşr. Daru İhyai’t-Turas el-Arabî), Beyrut, 1420/2000.

Saffet Köse, “İbn Abdülhakem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/276-277.

Sem’ânî, Abdülkerîm b. Muhammed (ö. 562/1167), *el-Ensâb*, (thk. Abdurrahman el-Muallimî), Haydârâbad, 1383/1963, II, 364-365.

Tüccar, Zülfikar, “Kasım b. Sellâm” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/244-246.

Venşerîsî, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-Venşerîsî et-Tilimsânî el-Fâsî (ö. 914/1508), *Mi’yârü’l-Mu’rib ve’l-câmi’ul-muğrib an fetâvâ ulemâ’i İfrikîyye ve’l-Endelüs ve’l-Mağrib*, Dâru’l-Ğarb’il-İslâmî, Beyrut, 1401/1981

Yâkût el-Hamevî er-Rûmî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh (ö. 626/1229), *Mûcemü’l-büldân*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), I, 512.

Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748/1348), *Târîhu’l-İslâm ve Vefâyati’l-Meşâhîr ve’l-Â’lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut, I- LII, 1413/1993.

....., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, (thk. Şuayb Arnavut ve Muhammed Naim Araksusi), I-XXIII, Beyrut, 1402/1982.

Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî (ö. 1122/1710), *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta'*, (thk. Tahâ Abdurrauf Sa'd), (nşr. Mektebetü's-sikafeti'd-diniyye), Kahire, 1424/2003.

